

Dansk Salmedigtning i Reformationstiden.

Studier over vore ældste Salmebøger.

Af P. Severinsen.

Reformationens Ændring af Tankegangen hos de Kristne gav sig hurtigt og naturnødvendigt Udslag i en Ændring af Gudstjenesten. Indholdet ændredes, idet den papistiske Surdejg fejedes ud, og Sproget ændredes, idet Modersmaalet holdt sit Indtog ogsaa for Alteret. At der holdes »dansk Messe« i en By i Tyverne i Reformationsaarhundredet, vil sige, at den er greben af »Lutheri«. Og samtidig faar Menigheden selv Mund og Mæle og synger med. Denne »Kvæden« er egentlig ret for Alvor Skilsmisssens Tegn. Den er de lutherskes Fryd og ofte deres Vaaben, og den er Papisternes store Forargelse. I det lange Løb er den bleven den evangeliske Gudstjenestes blivende Eje og en stor aandelig Rigdom. Dens afgørende Sejr ses maaske bedst deri, at Romerkirken nu ogsaa møder med sin danske Salmebog.

Vil man se litterært paa Sagen, da har Menighedens Salmesang foraarsaget en Indsats i den danske Litteratur, som alle Dage vil blive regnet for dens Pryd, og som ingen Skildring af vor Litteraturs Historie kan gaa uden om.

Denne Salme-Litteraturs første Begyndelse vil derfor altid have en særlig Interesse for os, og en Prøvelse og Sigtning af de sparsomme Kilder vil formentlig ikke være uden Betydning. De ældste Udgaver er kun delvis kendte, og af samtidige Efterretninger findes der kun meget lidt.

Dertil kommer, at Salmerne selv i Bøgerne er aldeles anonyme. Man saa den Gang ikke litterært paa disse Ting, saa at Navnene paa Forfatterne var en Biting, og oven i Købet var disse Navne saa udskregne, at de maaske mange Steder vilde være en Hindring for Salmernes Benyttelse. Saadanne Hensyn kender vi ikke, og vi vil gerne have Mindet om disse Arbejdere og deres Arbejde opfrisket saa fyldigt som muligt.

En Syslen med Levningerne har belært mig om, at adskilligt endnu kan udredes, som ikke hidtil er paapeget. Smaat bliver det alligevel, og meget deraf maa nødvendigvis bero paa Kombinationer, som muligvis kan omstrides. Hvis ikke nye Fund gøres, hvad vi egentlig ikke har Grund til at vente, er der imidlertid ingen anden Vej at gaa. Derfor fremsætter jeg her mine lagttagelser til Kyndiges Prøvelse.

Da det ikke her drejer sig om Udgivelse af de gamle Salmer, har jeg ikke villet trætte Læserne ved at anføre Citaterne i den samtidige Retskrivning. En Udgave af Salmerne, der skal være rigtig retfærdig mod de gamle Forfattere, vil iøvrigt ofte nødes til at indlade sig paa Tekstkritik, da de bevarede Eftertryk er alt andet end omhyggeligt besørgede.

Tysk Kirkesang i Wittenberg.

Romerkirken var paa sin Post imod al Tale om Mordersmaalets liturgiske Brug i Kirken. Theorien var den, at Præsterne skulde synge, og Folket skulde følge med i tavs Andagt, kun en Gang imellem falde ind med et Kyrie eleison. Dette kunde i Middelalderens sidste Tid stundom udvides, saa at man i Paasketiden sang det lille Vers »Krist stod op af Døde«, men der ud over kom man ikke. Da Hussiterne i Bøhmen gik videre, erklærede Konciliet i Konstans 1415: »Naar det er Lægfolk forbudt at prædike og udlægge Skriften, saa er det dem endnu mere forbudt

at synge i den offentlige Menighedsforsamling, thi det er det ene som det andet.«

Hussiterne gik dog videre ad de betraadte Veje, holdt Gudstjeneste paa Modersmaalet og brugte bøhmiske Sange. 1501 udkom Brødre-Unitetets første Salmebog i Prag, indeholdende 89 Sange, blandt hvis Forfattere vi kender Biskop Matthias Konvaldsky († 1500), Præsten Johan Taborsky († 1495) og Udgiveren Lucas Pragensis († 1528). Men allerede 1505 skal de have haft et Kantional med c. 400 Sange. 1531 overførte Brødrene deres Sange paa Tysk i Michael Weisses Salmebog¹.

I Bøhmen havde man altsaa allerede før Luthers Optræden et Sidestykke til det, der skete i alle Lande, hvor Luthers Reformation trængte hen, og det er ikke umuligt, at Luther har modtaget nogen Impuls fra Bøhmen. I Aarene 1519—24 havde han gentagne Forhandlinger med Bøhmerne, og selve Michael Weisse var to Gange, 1522 og 1524, i Wittenberg hos Luther paa Unitetets Vegne.

Luther og Zwingli indtog som bekendt en meget forskellig Holdning i denne Sag. Saare betegnende for Zwingli er den maaske sandfærdige Anekdote, at da der for Raadet i Zürich førtes Forhandling, om man skulde afskaffe eller beholde Kirkesangen, traadte Zwingli frem og foredrog syngende et Andragende om Kirkesangens Afskaffelse. Da man spurgte ham, hvad dette skulde betyde, svarede han: »Det er ikke mere sært, end naar man foredrager Gud sin Bøn med Sang og Orgelspil.« Hans Vaaben var Amos 5,23: »Tag bort fra mig dine Sanges Brusen; dine Harpers Toner gider jeg ikke høre.« Derfor forstummede al Kirkesang, og alle Orgeler fjernedes ubarmhertigt. Endnu 1558 bestod Gudstjenesten i Zürich udelukkende af Prædiken og Bøn. I det franske Schweiz skete der dog en Ændring ved Calvin, der saa, at Gudstjenesten blev fattig uden Sang. Han foreslog derfor at indføre

¹) Hvorfra vi har »Nu lader os hans Legem begrave« af Lucas Pragensis.

Sang af Davids Salmer. Men først 1542 gik det igennem i Genève. Man fik nu Clement Marots Salmeoversættelser i Brug, og efterhaanden trængte denne moderatere Opfattelse igennem. Men imidlertid var Tiden gaaet, og ogsaa den calvinske Opfattelse drog meget snævre Grænser for Digtningen.

Saaledes blev Lutheranerne og de bøhmiske Brødre nogenlunde ene om den nye Kirkesang, og der var en forunderlig Grøde i den.

Luther skred kun tøvende til at fortrænge Latinen fra Gudstjenesten. Han vilde egentlig ikke have, at den skulde helt forsvinde. 1523 udsendte han Skriftet »Von Ordnung Gottes Dienst in der Gemeine«. Heri bliver al den latinske Sang paa sin Plads, og Hovedinteressen er henvendt paa Skriftens Læsning og Forklaring. I »Formula missæ« fra samme Aar taler han endnu om Messe paa Modersmaalet som noget fremtidigt. Imidlertid ønsker han i sidstnævnte Skrift, at der i Messen synges Sange paa Modersmaalet. »Men der mangler os Digttere, eller ogsaa kender vi dem ikke endnu,« skriver han, og derfor anbefaler han foreløbig de gamle Sange »Gott sei gelobet und gebenedeiet«, »Nun bitten wir den heiligen Geist« og »Ein Kindelein so löblich«. Endelig tilføjer han: »Dette siger jeg for at, dersom der findes nogle tyske Digttere, de da kan opmuntres og digte os fromme Sange¹⁾).

Man ser her Luther staa parat til at tage i Brug, hvad der maatte vise sig. Han blev selv den tyske Digter, han længtes efter, og endnu i det samme Aar 1523 har han begyndt dermed. Visen om de to Martyrer i Brüssel, der blev brændte i Juni 1523, har maaske været Begyndelsen, en frisk og frejdig Opsang, og endnu fra samme Aar er den prægtige *Nun freut euch, lieben Christen gmein* og de

¹⁾ Se Fr. Nielsen: Aktstykker til Gudstjenestens og Liturgiens Historie. S. 107 f.

to Salme-Bearbejdelser *Ach Gott, vom Himmel sieh darein* (Ps. 12) og *Aus tiefer Not schrei ich zu dir* (Ps. 130). De er formodentlig straks blevne trykte paa løse Blade og tagne i Brug i Kirken, — ligesom Grundtvigs første »Fest-salmer« i Vartov. Lidt ind i det følgende Aar (1524) kunde der i Nürnberg udkomme et lille Skrift paa 12 Blade i Kvart under Titelen:

„Etlich Cristlich lider, Lobgesang vnd Psalm, dem rainen wort Gottes gemess, auss der heyligen schrifft durch mancherley hohhgelerter gemacht, in der Kirchen zu singen, wie es dann zum tayl berayt zu Wittenberg in übung ist“.

Heri er der 8 Sange, de ovennævnte 4 af Luther, 3 af P. Speratus og 1 anonym.

Aaret 1524 var den tyske Reformations egentlige Salme-Aar. Ved dets Slutning havde man trykte Salme-samlinger baade fra Erfurt og Wittenberg, der udviser en Beholdning af 34 Sange, hvoraf de 24 skyldes Luther. Af de øvrige 10 er 1 anonym og 1 gammeltysk. 3 skyldes Paulus Speratus, der i Efteraaret 1523 var bleven fordreven fra Iglau i Mähren og kom til at opholde sig et halvt Aars Tid i Wittenberg, før han drog til Preussen. Han blev i dette halve Aar som en Asaf ved Siden af Luther. En anden hjemløs, Augustinermunken Mich. Stieffel fra Esslingen i Württemberg, har medbragt 1. Provsten i Wittenberg Justus Jonas er Forfatter til 1. 1 skyldes den adelige Jomfru Elisabeth v. Meseritz, der stammede fra en Egn i Polen, hvor de bøhmiske Brødre havde forberedt Jordbunden. Hun ægtede i Maj eller Juni 1524 den tyveaarige Caspar Cruciger, der da endnu opholdt sig i sine Forældres Hus i Wittenberg. 1 er af den da ved Wittenbergs Universitet studerende Erhart Hegenwalt. Alle disse Forfattere var paa den Tid i Wittenberg og har vel givet deres Bidrag paa Luthers Opfordring. Endelig er der kommet 1 fra Raads-herren i Nürnberg Lazarus Spengler.

Disse syv Navne betegner altsaa Banebryderne. Deres

Sange fløj Tyskland rundt og kaldte paa flere Digtere, hvoraf vi her særlig har Grund til at nævne den gamle Hans Sachs i Nürnberg, Præsten Dr. Ambrosius Moibanus i Breslau, Rektoren i Eisleben Joh. Agricola, den gamle Strassburger-Præst Symforianus Pollio og Sangeren i Domkirken sammesteds Munken Matthæus Greitter. Endelig Forsangerne paa Plattysk Nicolaus Decius, Stettins Reformator, og Andreas Knöpken, »Rigas Apostel«.

Egentlig er disse første tyske Salmebøger en Samling Tekster for Lægfolk til at følge med i, saa at de kan forstaa, hvad Koret synger. Først med Tiden ventede man, at Folket kunde komme til at synge med. Denne Overgang maa dog være sket temmelig hurtigt, og her i Danmark har vi den egentlig lige saa hurtigt, som vi kan spore danske Salmer. Vi møder en Forsamling, der synger »Viser«, og det baade Mænd og Kvinder.

I Wittenberg opholdt sig i »Salmeaaret« mindst to Danske, som vi siden kommer til at nævne, nemlig Arvid Pedersen fra Lund og Jørgen Jensen Sadolin fra Viborg, medens Hans Tavsens vist netop er rejst bort, som det nye var i sin Vorden.

Begyndende dansk Salmesang.

Den ældste direkte omtalte danske Messe og Salmesang er vel nok, hvad Krøniken om Graabrødrenes Udjagelse fortæller om Claus Mortensens første Optræden i Malmø i Sommeren 1527. Han kom tilbage fra sit Universitetsophold i Kjøbenhavn og holdt 29. Maj sin første Prædiken i et øde Kapel paa Raadmandsvangen, derpaa prædikede han i Hellig Kors Kapel uden for Vesterport og endelig i Simons og Judæ Kirke: »Der kom en stor Hob af Staden daglig sammen, hvor de sang Viser og holdt Messer efter Lutheranernes

Vis paa det danske Sprog«¹⁾). Pladsen blev ogsaa her for snæver, hvorfor man begærede at faa Pederskirken om Eftermiddagen. Ærkebiskop Aage Sparre forbød det dog, hvorfor Claus Mortensen og Helligaandsbroderen Hans Spandemager rejste til Haderslev i September, hvor de »endmere inddrak danske Viser og det lutherske Kætteris Gift«.

Samme Efteraar maa vel det være sket i Viborg, som Graabroderen beretter saaledes: »Efter at de først havde sprængt Døren til vor Kirke, førte de deres Prædiker ind. Og paa en Allehelgensdag prædikede deres Prædiker to Gange om Eftermiddagen og lod tre af sit Partis Viser afsynge af Tilhørerne for at forstyrre Vesper-sangen og Vigilierne for de døde, som Brødrene imidlertid afsang.«²⁾).

Dette er et Aars Tid og mere før nogen dansk Salmebog udkom, og ikke des mindre har vi ingen Ret til at sige, at det er første Gang, der synges danske Salmer i Danmark. Der er aabenbart kommet Fart i den reformatoriske Bevægelse i Aaret 1526. Man havde alt da i Tyskland et Virvar af evangeliske Salmebøger foruden en Uendelighed af Tryk af enkelte Viser. Af disse har man rimeligvis snart begyndt at »udsætte« en og anden, som saa har løbet Landet rundt. Først sang man dem i Husene, der sang man jo mange Viser i Forvejen, og derefter knytter de sig til den danske Messe i Kirkerne. Da der endelig i Efteraaret 1528 i Malmø udkommer egentlige Haandbøger med danske Salmer, er der utvivlsomt allerede en lille Litteratur til Stede at bygge dem paa.

Sidst paa Aaret 1528 møder vi f. Eks. disse Sange oppe i Søndmøre omkring Aalesund saa vel som i Bergen hos Hovedsmanden paa Bergenhus Vincents Lunge.

¹⁾ Kh. Sml. I. S. 341, sml. Ny kh. Sml. II S. 146 f.

²⁾ Kh. Sml. I S. 337.

Vi ser det af det interessante Brev, Provsten paa Søndmøre Niels Mogensen 10. Januar 1529 sendte Trondhjems Ærkebiskop: »Fru Ingers¹⁾ Tjenere begynde nu at kvæde til Bords og fra paa Giske og andersteds her omkring, som Hr. Vincentius plejer at gøre i Bergen, imod en gammel god Sædvane, som før haver været. Og de aarsage sig dermed, at de Viser ere udsætte og gjorde efter Deus misereatur²⁾ og andre Psalmer af Psalteren etc. Og besynderlig den Oluf Skrivere, som kom til eders Naade af Oslo, Hans Jensens Broder, er en Principal derfor at kvæde og skæmme Præster efter Luthers Digt.« Samme Oluf Skrivere synes unægtelig at have været ivrig til at kvæde. Provsten fortæller: »Han gik siden i Kirke som før, naar Hr. Jakob sagde Messe paa Giske, den gode Mand til stort Hinder. Saa kom Hr. Thomes i Borgund og forbød hannom Kirken. Da sagde han, at han vilde sidde oppe i de Træ paa Kirkegaarden og kvæde og sjunge saa fast, som de skulde gøre, om han maatte ikke gaa ind i Kirken.«³⁾ — Disse Sange kan man have lært oppe i Norge efter Cl. Mortensens Udgaver, men det er dog sandsynligere, at de er kommet der ad andre Veje. Den 20. Nov. 1528 skrives der til Christian II: »Udi maange af Kopstæderne i Jylland prædikes Guds Ord paa Danske, desligeste holdes Messe og paa Danske.«⁴⁾ Dette turde være dansk Gudstjeneste uafhængig af Cl. Mortensens trykte »Messe-Embede«, selv om dettes Fremkomst utvivlsomt maa sættes til Efteraaret 1528.

Malmø-Reformatorerne Arbejde kommer da til at

¹⁾ Den bekendte Fru Inger Ottesdatter Rømer til Østraat, Vincents Luges Svigermoder. Hun havde tilegnet sig Gaarden og Øen Giske (nu et Kapelsogn under Borgunds Præstegæld) med dens uhyre Strøgods og havde her sine »Tjenere«.

²⁾ Ps. 67, — formodentlig Luthers »Nu er os Gud miskundelig«, som findes i Cl. Mortensens Messe-Embede.

³⁾ Diplomatarium Norvegicum V Nr. 1056.

⁴⁾ N. J. Ekdahl: Christiørn II's arkiv, S. 1250.

bestaa i at samle det brugelige, som var kommet dem for Øje, og at supplere det med, hvad der endnu manglede. I deres første Bøger maa vi derfor vente at finde en Samling af blandet Forfatterskab.

Oversigt over de første Bøgers Indhold.

Udgangspunktet for al videre Undersøgelse bliver de to Bøger, der er os levnede, først:

Det kristelige Messe-Embede paa Danske. Malmø u. A.

Dernæst:

En ny Handbog med Psalmer og aandelige Lovsange, uddragne af den hellige Skrift, som nu i den kristne Forsamling, Gud til Lov og Mennesken til Salighed, sjunges. Med den danske Ottesang, Messe, Aftensang og Natsang. Rostock 1529.

I denne sidste¹⁾ er den første saa godt som uforandret optaget. Til Orientering opstilles derfor her en Oversigt over Haandbogen, saaledes som den synes mig at maatte analyseres. De mange Paralleloversættelser er sammenholdte ved Benyttelse af Tegnet $\neq$ og Bogstaverne A—E som Betegnelser for de 5 Afdelinger, hvori jeg mener at maatte dele Stoffet.

A. Claus Mortensens og Hans Spandemagers Salmebog. 1528.

Til Ottesang.

1. *I Jesu Navn begynde vi.* — Tysk 1524: In Jesus Namen heben wir an.
2. *O Gud, vi love dig, vi bekende dig en Herre.* — Te Deum paa Prosa. $\neq$ E. 26.
3. *Kom, Gud Skaber Helligaand.* — Luther 1524: Komm Gott Schöpfer, heiliger Geist.
4. *Benedidet være Israels Gud og Herre.* — Sakarias' Lovsang. Prosa.

¹⁾ Chr. Bruun: Psalmebøger fra Reformationstiden. I.

Til Aftensang.

5. *Nu fryder eder, alle kristne Mænd* (med to forskellige Begyndelsesvers). — Luther 1523: Nun freut euch lieben Christen gmein.
6. *Israels Udgang af Ægypten.* — Ps. 114, Prosa.
7. *Kristum vi skulle love nu.* — Luther 1524: Christum wir sollen loben schon.
8. *Min Sjæl ophøjer Herren.* — Marias Lovsang, Prosa. $\neq$ E. 10.

Til Natsang.

9. *O Herre Gud, miskunde dig.* — Fadervor. = E. 9.
10. *Lover Herren, alle Hedninge.* — Ps. 117, Prosa.
11. *Forlad nu din Svend, o Herre.* — Simeons Lovsang, Prosa.

Til Brug ved Lejlighed.

12. *Gud Fader, bliv du nu med os.* — Luther 1524: Gott der Vater wohn uns bei.
13. *Herre Krist, Gud Faders enbaarne Søn.* — Elisabeth Cruciger 1524: Herr Christ, der einig Gotts Sohn.
14. *Men vi leve paa Jorden her.* — Luther 1524: Mitten wir im Leben sind. $\neq$ E. 27.
15. *O Gud, af Himmelen se hertil.* — Luther 1523: Ach Gott, vom Himmel sieh darein.
16. *Saa taler den uvise Mund.* — Luther 1524: Es spricht der Unweisen Mund wol.
17. *Den daarlig Mund han siger saa.* — En anden Overs. af samme.

Jul.

18. *Nu lader os alle takke Gud, vor Herre.* — Grates nunc omnes. Prosa.
19. *Lovet være du, Jesu Krist.* — Luther 1524: Gelobet seist du, Jesu Christ. $\neq$ B. 4.
20. *Et lidet Barn saa ærefuldt.* — Plattysk. ca. 1525: Ein Kindelin so lavelick. $\neq$ B. 5.
21. *Nu er fød os Jesus Krist.* — Af Resonet in laudibus.

Paaske.

22. *Krist laa i Dødsens Baand.* — Luther 1524: Christ

- lag in Todesbanden. Bearbejdelse af en ældre Oversættelse: „Krist laa i Dødsens Vaande“ (i Haandb. 1533).
23. *Kyrie Gud Fader, forbarme dig over os.* — Prosa.
 24. *Guds Engel sidder hos Graven.* — Sedit Angelus. Vekselsang.
 25. *Ærens Konning o Kriste.* — Regina coeli kristelig forvendt. Vekselsang, hvori Salmen: *O Fader udi Himmelen.*
 26. *Kristus Jesus for os offret.* — Victimæ paschali laudes. ≠ B. 18.
 27. *Krist stod op af Døde.* — Gl. dansk. ≠ B. 18.
 28. *Herren sagde til min Herre.* — Ps. 110. Prosa. Fr. Wormordsen 1528.
 29. *Hvorfore stormede de Hedninge.* — Ps. 2. Prosa. Fr. Wormordsen 1528.
 30. *Herre, hvem skal have sin Bolig udi dit Pavlun.* — Ps. 15. Fr. Wormordsen 1528.

Tillæg 1529?

31. *Kom Helligaand, Herre Gud.* — Luther 1524: Komm heiliger Geist, Herre Gott. Bearbejdelse af E. 14.
32. *Vaare Gud ikke med os denne Tid.* — Luther 1524: Wår Gott nicht mit uns diese Zeit.
33. *Alene Gud i det Høje være Ære.* — Nic. Decius 1526: Allene God in der Höge si Eer. ≠ B. 9 (sml. C. 5).
34. *O Herre Gud, benaade mig.* — E. Hegenwalt 1524: Erbarm dich mein, o Herre Gott.
35. *Jesu, som er vor Salighed.* — Plattysk 1526: O Jesu, aller Salicheit, ved Arvid Pedersen?
36. *Hellig er Gud Fader.* — Sanctus. Nic. Decius. Hillich is God de Vader, kendt paa Tysk 1531 (smlgn. C. 13.)
37. *O Guds Lam uskyldig.* — Agnus Dei. N. Decius: O Lamm Gades unschuldich, kendt paa Tysk 1531 (smlgn. C. 16.)

B. De 10 Guds Bud, med nogle andre Psalmer, Lovsange og aandelige Viser, i den hellige Skrift vel begrundnede. (Af Arvid Pedersen?).

1. *Hvo som vil leve kristelig.* — 10 Bud. Luther 1524: Mensch, wiltu leben seliglich (smlgn. C. 21 og D. 1).

2. *Nu bede vi den Helligaand* om. — Luther 1524: Nun bitten wir den heiligen Geist. ‡ C. 10. Sgn.: „Nu bede vi den Helligaand, udi“ i Haandb. 1533.
3. *Guds Søn er kommen af Himmelen ned.* — P. Speratus 1524: Es ist das Heil uns kommen her.
4. *Vi love dig alle, Jesu Krist.* — Luther 1524: Gelobet seist du, Jesu Christ. ‡ A. 19.
5. *Et lidet Barn saa lysteligt.* — Plattysk ca. 1525: Ein Kindelin so lavelick. ‡ A. 20.
6. *Al den ganske Kristenhed.* — Arvid Pedersen.
7. *Med Glæde og Fred far jeg nu hen.* — Luther 1524: Mit Fried und Freud ich fahr dahin (sln. A. 11.)
8. *O Fader vor, barmhjertig og god.* — Fadervor. Svensk. (Ol. Petri?).
9. *Aleneste Gud i Himmerig.* — Nic. Decius 1526: Allene God in der Höge si Eer. ‡ A. 33 (sml. C. 5.)
10. *Alleluja det bør os altid sjunge.* — J. Agricola 1524: Fröhlich wollen wir Alleluia singen. ‡ C. 7.
11. *Jesu Krist, dig takke vi.* — Arvid Pedersen.
12. *O, vor Fader, vi bede dig.* — Fadervor. Symf. Pollio 1525: Vater unser, wir bitten dich.
13. *Til dig raaber jeg af Hjertens Grund.* — Luther 1523: Auf tiefer Not schrei ich zur dir. ‡ C. 3.
14. *Lover Gud, I fromme Kristne.* — Efter L. Hailmann (1517?): Lobt Gott, ihr frommen Christen, ved Arvid Pedersen.
15. *Capitan, Herre Gud Fader min.* — Markgrev Casimirs Vise 1526: Capitan Herr Gott Vater mein. ‡ E. 12.
16. *Vaag op, vaag op i Guds Navn.* — H. Sachs 1524: Wach auf in Gottes Name.
17. *Jesu Krist, vor Frelsermand.* — Luther 1524: Jesus Christus, unser Heiland, der den.
18. *Nu ville vi Kristne sjunge.* — Victimæ paschali. ‡ A. 26. — Heri: *Krist stod op af Døde.* ‡ A. 27.
19. *O Kriste, hvor var din Kundskab.* — H. Sachs 1525: O, Kriste, wa war dein Gestalt (Omdigtning af: Rosina wa was dein Gewalt).

Mit Haab er Kristus.

C. Det hellige evangeliske Messe-Embede, som nu i den kristne Forsamling sjunges. — (Cl. Mortensen 1528.)

1. Adjutorium nostrum (Ps. 124, 8 og 106, 1 efter Missalet).
2. Confiteor med Absolutio (efter Nürnberger-Messen 1524.)
3. *Af Dybsens Nød raaber jeg til dig.*¹⁾ — Introitus. Ps. 130. De profundis. Luther 1523: Auf tiefer Not schrei ich zu dir. † B. 13. (Efter Nürn.-M. 1526, medens Nürn.-M. 1525 her har: Nu bede vi den Helligaand).
4. *Kyrie Gud Fader, alsomhøjeste Trøst.* — Kyrie fons bonitatis. Se Skaar: Norsk Salmehist. I. S. 5.
5. Gloria in excelsis. Prosa, slgn. A. 33 og B. 9 (efter Nürnberger-Messen 1524).
6. Kollekt og Epistel (2 Kollekter, hvoraf den sidste efter Luthers Deutsche Messe 1526, Ep. 1. Kor. 11., Skærtorsdags-epistelen. Nürn.-M. har Rom 5).
7. *Gladelig ville vi Allejuja sjerne.* — J. Agricola 1524: Fröhlich wollen wir Allejuja singen. † B. 10. (Missalet har her Allejuja, eventuelt med Sekvents. Nürn.-Messens senere Udgaver har forskellige Sange, men ikke denne).
8. Evangelium (Joh. 6 som i Nürn.-M.)
9. *Vi tro alsammen paa een Gud, Himmels.* — Luther 1524: Wir gleuben all an einen Gott. † Hans Tavsens: Vi tro alsammen paa een Gud, som . . ., og: Vi tro paa almægtigste Gud, i Udg. 1533. (Nürn.-M. 1525 og 1526).
10. *Nu bede vi den Helligaand* alt om. — Før Prædiken. Luther 1524: Nun bitten wir den heiligen Geist. † B. 2 og „Nu bede vi den H.-A., udi“ i Haandb. 1533. (Bruges i Deutsche Messe efter Epistelen.)
11. *Nu er os Gud miskundelig.* — Ps. 67. Efter Prædiken. Luther 1524: Es wollt uns Gott genädig sein.
12. Kirkebøn (udvidet Fadervor, efter Deutsche Messe).
13. Sanctus paa Prosa (slgn. A. 36). Som i Missalet.
14. Kristi Nadveres og Testamentes Ord.
15. *Dig være Lov og Pris, o Herre Krist.* — Tibi laus sit

¹⁾ I Messe-Emb. 1528: Af Dybhedsens Nød.

- Christe. Synges under Kalkens Opløftelse. Deutsche Messe og Nürn.-M. har her Sanctus.
16. Agnus Dei paa Prosa (slgn. A. 37).
 17. Formaning og Uddeling. — Nürnberger-Messen har her en lang Formaning, som dog ikke er direkte benyttet. Ogsaa Uddelingsordene er stærkt forandrede eller rettere nye.
 18. *Jesus Kristus er vor Salighed.* — Luther (efter J. Huss) 1524: Jesus Christus, unser Heiland, der von. (Deutsche Messe.)
 19. *Gud være lovet og benedidet.* — Luther 1524: Gott sei gelobet und gebenedeiet.
 20. Kollekt og Velsignelse. (Deutsche Messe).
 21. *Gud Fader udi Himmerig.* — De 10 Bud. (slgn. B. 1 og D. 1.)
 22. En liden Præfats, som maa bruges i Nadverens Ceremonier efter Tidsens Lejlighed (Nürn.-Messe).

Her endes Messen.

D. Disse efterfølgende tre Sange er udtagne af det svenske Eksempelar.

1. *Den, som vil en Kristen hedde.* — De 10 Bud.
2. *O Jesu Krist, som Manddom tog.*
3. *O Herre Gud af Himmerig.*

Hertil føjer vi yderligere en Oversigt over Tillæget efter Messen i Malmø-Salmebogen af 1533¹⁾. Dette maa i sine Hovedtræk være Optryk af et nu tabt Skrift, hvis Titel²⁾ var:

E. Aftensang med Psalmer, Antifoner og Magnificat, item Te Deum fordansket og nogle andre Psalmer at sjunge fore Brudefolk og Lig. (Viborg?) 1529.

1. Ps. 94. (Prosa).
2. Ps. 118. (Prosa).
3. *Vi sade og graade i Babylon.* — Ps. 137, rimede Linjepar.

¹⁾ Bruun: Psb. fra Ref. II. S. 56 ff.

²⁾ Aarsberetn. fra det St. kgl. Bibl. II. S. 356.

4. *Gud Fader i Himmelen Skaber min* — Antifon til foregaaende, dannet ved Benyttelse af Nr. 12, V. 1.
5. *Gud, Ære dit Navn og ikke vort.* — Ps. 115, rimede Linjepar.
6. *Den Tid er kommen, som før vaar spaat.* — Antifon, dannet med Benyttelse af Nr. 12, V. 2.
7. *Naar Gud faar løst Sions Fængsel.* — Ps. 126, rimede Linjepar.
8. *Visdom og Raad og Salighed.* — Antifon, dannet ved fri Benyttelse af Nr. 12, V. 4.
9. *O Herre Gud miskunde dig.* — Fadervor = A. 10.
10. *Min Sjæl holder meget af Herren.* — Marias Lovsang, Prosa. ± A. 8.
11. *Nu glæder eder, Adams Børn alsammen.* — Antifon.
12. *Gud Fader i Himmelen, Skaber min.* — Markgreve Casimirs Vise 1526: Capitan Herr Gott Vater mein (slgn. de foregaaende Antifoner). ± B. 15.
13. *Fred giv os, kære Herre, i Troen ren.* — Kong Frederiks Vise (af Hermann Bonn?): Fried gieb uns lieber Herre im Glauben rein.
14. *Kom Helligaand Herre Gud.* — Luther 1524: Komm heiliger Geist Herre Gott. Original til A. 31.
15. *Vær glad du hellige Kristenhed.* — A solis ortus cardine. Svensk.
16. *Alle Kristne fryde sig nu.* — Julesang.
17. *Af Hu og Sind og al vor Agt.* — J. M. Strobios.
18. *O Herre Gud, det kommer nu ud.* — Tysk 1527: O Herre Gott, dein göttlichs Wort.
19. *O Gud, forbarme dig over mig.* — Ps. 51. Miserere. Matth. Greitter 1525: O Herre Gott, begnade mich. Den tilsvarende svenske Overs. er Begravelsessalme efter O. Petris Handbok 1529.
20. *Fra Mennesken haver jeg vendt min Hu.* — Ps. 25. Ad te levavi. A. Knöpken 1527: Van allen Minschen afgewant.
21. *Salig er den Mand, der Gud frygter.* — Ps. 128 ved Hans Spandemager, samme Versform som følgende.

22. *Salige ere alle, som i Guds Frygt staa.* — Ps. 128. Luther 1524: Wohl dem, der in Gottes Furcht steht.
29. *Salve regina*, kristelige forvendt (ordnet som liturgisk Gudstjeneste; først synges):
- Vi arme Adams Børn alle.* — H. Tavsens? (Mellem hver af dennes Vers et Vers af):
 - Nu bede vi den Helligaand.* C. 10. ≠ B. 2.
 - Salve Jesu Kriste, vor Frelsermand.* — H. Tavsens.
- 24a) *Salve hilsæl, milde Jesu Kriste.* — „En anden Salve“.
- Jesu Kriste Guds Søn.* — Første Prose (som selvfølgelig ogsaa hører til 23 c.) H. Tavsens.
 - Jesu du est vor Trøst.* — Anden Prose. H. Tavsens.
 - Jesu, du est vor Vej til Himmels.* — Tredje Prose. H. Tavsens.
25. *Benaade os, evige Gud.* — En Sekvents af Ave præclara fra det Vers Audi nos og til Enden (af Hans Tavsens som sidste Afslutning paa „Salve regina“?)
26. *O Gud, vi love dig, vi bekende dig for en Herre.* — Te Deum paa Prosa (med en Kollekt, som i „En ny Psalmebog“ 1553 er anbragt efter Nr. 11 som Afslutning paa Aftensangen). ≠ A. 2.
27. *Vi, som leve paa Jorden her.* — Luther 1524: Mitten wir im Leben sind. Svensk. ≠ 14.
28. *Herre frels mig fra onde Menneske.* — Ps. 140 i strofedelt Prosa af Chr. Pedersens Davids Psalter, Antwerpen 1529.

„Messe-Embedet“.

I August 1528 vendte Claus Mortensen og Hans Spandemager tilbage til Malmø fra deres Læreaar i Haderslev. De tog straks fat paa at ordne en dansk Gudstjeneste og udgav i Løbet af Efteraaret de nødvendige Haandbøger. Af disse er Messebogen utvivlsomt den ældste, og kan i Følge sin Indretning med fuld Føje kaldes den første danske Salmebog. Hans Thomesen taler rigtignok i Slutningen af sit Register I. om »den kristelig evangeliske

Messe paa Danske, som Hr. Claus Mortensøn, Guds Ord Tjenere og Forfremmere i Malmø og andersteds i Skaane, lod prente i Malmø af Oluf Ulricks Anno 1529«. Men han har lige saa lidt som vi haft noget Aarstal paa Titelbladet at holde sig til og næppe heller nogen autentisk Oplysning derom. Han slutter sig ligesom vi til Aarstallet ud fra Haandbogen 1529. Imidlertid var det vel dog Claus Mortensens og Hans Spandemagers første Gerning at indrette dansk Messe i Malmø, som de havde lært det i Haderslev. Man har da næppe ventet til næste Aar med den fornødne Bog. Ærkebiskop Aage Sparre sigter derfor utvivlsomt til den os foreliggende Messeordning, naar han i sin Skrivelse til Malmø-Borgerne 21. Nov. 1528 ogsaa advarer mod de to Reformatoreres »ny Fund og uhørlig Skik, som de nu begynde at bruge udi i det hellige Messe-Embede og Guds Legomes Delagtighed«¹⁾.

At Messe-Embedet er kommet først, er allerede paa Forhaand sandsynligt. Dette er nemlig Hovedsagen, og med det har man dansk Gudstjeneste med danske Sange. Men dertil kommer, at Salmebogen bærer tydeligt Præg af at være et Supplement til Messebogen. Havde der alt foreligget en Salmebog, vilde Messebogen have nøjedes med at meddele det egentlig liturgiske Stof og saa for Resten henvise til Salmebogens Salmer, saadan som Forholdet endelig blev, da Hans Thomesen løsrev sig fra den gamle tilfældige Ordning, og som det for saa vidt allerede er i Gudstjeneste-Haandbøgerne fra Malmø 1535 og 1539. Den første Messebog er derimod selv Salmebog og kender ingen anden Salmebog. Og omvendt gentager Salmebogen ikke nogen af Messeembedets Salmer, men søger i sin oprindelige Form nærmest for Salmer til de andre Guds-tjenester samt for lidt Festsalmer.

»Det kristelige Messe-Embede paa Danske« er en ret prydelig lille Bog paa 23 unummerede Blade.

¹⁾ Danske Magazin III. S. 238.

Der er ved hvert enkelt Stykke trykt Streger til at indskrive Noder paa¹⁾. Bogen giver kun ringe Oplysninger om sig selv. Der er som alt bemærket intet Aarstal. Bag paa Titelbladet er der en ganske kort Tilskrift »Til Læseren«, hvoraf man imidlertid ikke faar andet at vide, end at Læseren i denne lille Bog har »Kristi værdige Aften-Maaltids eller Nadveres Indsættelse, Form og Ordning med sine fri Ceremonier, Skik og Bruge, som holdes i Malmø i kristen Forsamlings Nærværelse.«

Det vilde være interessant for os at vide, hvorfra Cl. Mortensen har hentet sit Forbillede. Vi kan i og for sig nok paapege, hvor de enkelte Dele stammer fra, men det er vel tvivlsomt, at han har benyttet netop det, som vi nu indregistrerer som Kilder. Han kom ung og bruisende og vel mangelfuldt uddannet til Haderslev og forefandt her et organiseret luthersk Kirkevæsen. Allerede i Efteraaret 1526 var Eberhard Weidensee kommet fra Magdeburg og havde altsaa i Høsten 1527 haft det meste af et Aar til at ordne Gudstjeneste og andet. Mellem Jul og Paaske 1528, medens Cl. Mortensen var der, fik disse Egne paa et Møde i Haderslev en »Provstordinants«, hvori omtales en allerede før foreskreven og optegnet Maade, hvorefter Præsterne endrægtig skulde holde Messe, og det fremgaar af Sammenhængen, at det har været Messe paa Dansk²⁾. At Claus Mortensen i høj Grad har benyttet de haderslevske Forbilleder, kan næppe betvivles. Paa den anden Side kan dansk Salmesang næppe i disse Aar have naaet nogen videre Udvikling i disse Kredse, siden Hans Thomesen, hvis Fader spillede en betydelig Rolle i alle disse Begivenheder, ikke finder Anledning til at fortælle

¹⁾ Det eneste eksisterende Eksempplar (i Hjelmstjernes Samling), som har tilhørt Anders Vedel, er beskrevet i Aarsberetn. fra d. St. kgl. Bibl. I. S. 389. Formatet er dog ikke 4°, men stort 8vo.

²⁾ Sønderjydske Aarbøger, 1889, S. 226 f. Se ogsaa Kirkekalender for Slesvig Stift. I. Aarg., 1862, Ny kirkeh. Saml. IV. S. 1 f. og Kh. Saml. 4. R. I. S. 577 f.

noget derom. Man har maaske snarest med Interesse fulgt og efter Evne støttet Cl. Mortensens Syslen med disse Ting og saa senere fra Malmø faaet hans Messe-Embede og Salmesamling til Brug i Sognene i Haderslev Amt og Tørninglen.

Men hvad har Eberhard Weidensee bragt med sig til Haderslev? Han var 25. Juli 1524 bleven Præst ved Jakobskirken i Magdeburg og var her til efter Paaske 1526. I denne Tid gennemførtes luthersk Kirkeskik i Magdeburg. Han er da kommen til Haderslev med tyske Salmer, og vi kan passende her medtage en lille Begivenhed umiddelbart før hans Ansættelse i Magdeburg. Den er nemlig sikkert ogsaa illustrerende for, hvordan danske Salmer fandt Vej Landet rundt.

Den 6. Maj 1524 stod en gammel fattig Mand, en Klædevæver, paa Magdeburgs Torv ved Kejser Ottos Støtte. Som den første havde han aandelige Viser til Salg og sang dem for Folk, saasom »Af Dybsens Nød raaber jeg til dig« og »Nu er os Gud miskundelig«. Da nu Borgmester Hans Rubin kom fra Ottesang i Johanneskirken og saa, at der stod saa mange Mennesker omkring Manden, spurgte han sin Tjener, hvad der var paa Færde. Tjeneren svarede, at der stod en løs Person og havde Luthers kætterske Viser til Salgs og sang dem for Folket. Borgmestern lod da Manden fængsle, men der kom stor Uro i Byen over det, saa at Manden maatte løslades, og to Maaneder senere indførte Borgerskabet Reformationen¹⁾.

Men Weidensee er sikkert ogsaa kommet til Haderslev med en fuldt udformet tysk Messe. I de samme Dage, som han blev indsat ved Jakobskirken i Magdeburg, har man fra Magdeburg henvendt sig til Raadet i Nürnberg med en Skrivelse, »hvor de begærer Underretning om, hvordan det holdes i vor Stad med Ændring af Ceremonierne

¹⁾ Joh. Vulpus: Der Stadt Magdeburg Sonderbare Herrlichkeit Magdeb. 1702. S. 92.

og Behandling af Guds Ord«¹⁾. »Det har vi i en god Mening ladet dem meddele,« tilføjer vor nürnbergerske Hjemmelsmand.

Man har altsaa i Magdeburg faaet meddelt Nürnbergers-Messen. Denne Gudstjenesteordning fremkom først 1524, men udkom i de følgende Aar flere Gange med Ændringer. Magdeburgerne har vel nok brugt den som Grundlag for en Messeordning, som Weidensee sagtens har været Hovedmanden for, og som han tog med sig fra Magdeburg som noget tilvant og indarbejdet, muligvis efter at have tilegnet sig Ting fra de senere Udgaver af Nürnbergers-Messen.

I Flytnings-Aaret 1526 udkom Luthers Deutsche Messe, og inden Weidensee indførte ny Gudstjeneste i Haderslev, er det rimeligt, at han har underkastet sin Magdeburger-Messe et Gennemsyn og rettet efter Luthers Forslag paa de Punkter, hvor han maatte foretrække dette. Paa denne Maade kan vi tænke os opstaaet en »Haderslev-Messe«, som har været Cl. Mortensens nærmeste Forbillede.

Malmø-Messen er da virkelig ogsaa en Kombination af Nürnbergers-Messen og Luthers Deutsche Messe, saaledes at Partiet før Prædiken er stærkest afhængigt af Nürnbergers-Messen og Partiet efter Prædiken mere af Luthers Deutsche Messe.

Det er dog ikke Nürnbergers-Messen fra 1524 men snarere en Udgave fra 1526: »Das Teutsch Gesang, so in der Mesz gesungen wirdt«²⁾, der er det nærmeste Forbillede. Heri har Salmer afløst de oprindelige Prosastykker paa flere Steder. Men lige efter Trosbekendelsen (C. 9) følger Præfationen (C. 22) og Nadveren. Der er ingen Prædiken. Her har Malmø-Messen brudt af og følger i Hovedsagen Luther.

¹⁾ Brev fra Nürnberg til Kurfyrst Friedrich af Sachsen 12. Aug. 1524 i Förstemanns Neues Urkundenbuch zur Geschichte der ev Kirchen-Reformation. 1842. I. S. 213.

²⁾ Smend: Die evangelischen deutschen Messen bis zu Luthers Deutscher Messe. S. 162.

I foranstaaende Oversigt C. (S. 13 f.) er der ved Smaabemærkninger givet Antydninger af, hvor Messens forskellige Dele er laante. En nærmere Gaaen ind paa de liturgiske Deles Historie vil føre for langt bort fra det salmehistoriske, hvorfor jeg nøjes med disse Antydninger¹⁾.

¹⁾ Vore gamle Gudstjenesteordninger fortjente nok en grundig historisk Gennemgang og samlet Udgivelse. Engelstoft: Liturgiens Historie, Oscar Moe: Vor Høimesses Historie (Kristiania 1896, Særtryk af Theol. Tidsskr. III. 2.), Chr. Barfoed: Vor Højmesse, 1899 og Provst L. Kochs fortjenstfulde Afhandling i Kirkehistoriske Sml. 5. R. 1. B. berører kun løseligt disse Emner og uden Hensynstagen til de af Smend fremdragne tyske Kilder. Malmø-Messen findes sammenstillet med Nürnberger-Messen, Deutsche Messe og Ol. Petris svenske Messe af C. R. Martin: Sveriges första svenska mässa, Upsala 1901. Den danske Messes Tekst er dog heri taget af Haandbogen 1529, hvor enkelte af Originaludgavens smaa liturgiske Anvisninger mangler. De gamle tyske Messeordninger er fortrinligt udgivne og oplyste af Julius Smend: Die evangelischen deutschen Messen bis zu Luthers Deutscher Messe, Göttingen 1896. Rigelige Oplysninger i G. Rietschel: Lehrbuch der Liturgik I. Berlin 1900. — Her i Landet finder vi Malmø-Messen af 1528 optaget i Salmebogen 1533. I denne Redaktion er der mellem vort Nr. 12 og 13 optaget en Kirkebøn, hvis Original findes i Bugenhagens Kirkeordninger for Brunsvig og Lübeck (bl. a. med Forbøn for »kejserslige Majestat«) og Trosbekendelse »med et ret evangelisk Skriftemaal«, (hvormed kan sammenlignes Jørgen Sadolins Katekisme af 1532, Nord. Tidsskr. f. chr. Theologi III, 1841, S. 224 f.) og paafølgende Afløsning. Formaningen til Kommunikanterne (17) er omarbejdet og udvidet og sat foran Konsekrationen. Denne Messe-Ordning er imidlertid fuldstændig omarbejdet i »En Haandbog, som indeholder det hellige evangeliske Messe-Embedet med sine Formaninger og Brug«, Malmø 1535 (udgivet i Stemmer fra Den Danske Kirkes Reformations Tid, Odense 1836, S. 47f.) Heri er Luthers Deutsche Messe Grundlaget i langt højere Grad. Messens første Afsnit er forsvundet, det udvidede Fadervor ligesaa. Kirkebønnen fra 1533 er omarbejdet og udvidet (og dog synes Stilen i de gamle Dele af den at røbe, at Smlb. 1533 har en stilændret Redaktion af noget ældre, som her møder os uden at have været under Chr. Pedersens Fil). Trosbekendelsen, Skriftemaalet og Afløsningen er ligeledes forandrede, og det samme gælder Formaningen til Kommunikanterne. Brødet uddeles som i Deutsche Messe, før Kalken indvies. Opløftelsen

Hvad der først og fremmest er ejendommeligt for Malmø-Messen i Forhold til Nürnberger-Messen af 1524 og Luthers Deutsche Messe, er en stærkere Tilknytning til det katholske Missale, hvis Rækkefølge for de enkelte Stykker er respekteret. Paa Offertoriets Plads er anbragt en af Menighedssang omgiven Prædiken. Mærkeligt nok forekommer Fadervor egentlig ikke uden som tavs Bøn, idet Nr. 12 vistnok maa opfattes som en Opfordring til at bede Fadervor.

En anden Ejendommelighed er en gennemført Be-
stræbelse for at sætte Menighedssang i de liturgiske Leds
Plads. Nürnberger-Messen er fra først af Læsning og faar
først senere nogle Sange med. I Malmø-Messen gaas der
videre. Her synger »Koret eller kristen Forsamling« In-
troitus (Af Dybhedsens Nød raaber jeg til dig). Kyrie
eleison er paa danske Vers. Halleluja er efterfulgt af
J. Agricolas Halleluja-Sang. »Kristen Forsamling og Koret
sjunger Credo« (Vi tro alsammen paa een Gud), »Koret
og kristen Forsamling« synger Sanctus, og under Kalkens
Elevation synger Koret eller kristen Forsamling: Tibi laus

under Tibi laus er udeladt. Denne Omarbejdelse maa vist være
feretaget af Cl. Mortensen selv, siden han blev sat til at be-
sørge den ny Udgave 1539 (Stemmer fra o. s. v. S. 42 f.), som
var Lunds Stifts officielle Ritual. — Men trods alt dette finder
vi i En ny Psalmebog 1553, der utvivlsomt er udgaaet under
Hans Tavsens Auspicier (1544), den gamle Malmø-Messe
(Redaktionen fra 1533) med alle sine Dele og med yderligere
Understregning af det liturgiske. Der foreskrives Sekventser efter
Halleluja hele Aaret igennem, og Præfationen, der baade 1528, 1529
og 1533 staar som et Anhang til Messen, er indsat paa sin Plads
foran Sanctus. — »Kristi Testamente, som hedder paa Danske
en Messe« i En ny Bedebog 1531 (Stemmer o. s. v. S. 57 f.) er
en Oversættelse af Oekolampadius's »Das Testament Jesu Christi,
das man bisher genent hat die Mess«, 1523 (Smend: Die ev. d.
Messen S. 49 f.) Det er beregnet paa at anvise en Privatandagt
for den evangeliske, der maa nøjes med at nyde Nadveren hos
en katholsk Præst. Det har næppe været brugt som Liturgi i
Danmark.

(Dig være Lov og Pris, o Herre Krist). »Kristen Forsamling takker og ærer Gud« med Sangen: Gud være lovet og benedidet. Og endda er der endnu nogle Sange, som Menigheden synger.

Tre Stykker kendes der ikke noget tysk Grundlag for. Det betydeligste er 21: »*Gud Fader udi Himmerig*«, der er en ganske god Versificering af de 10 Bud. De to andre er Oversættelser fra Latin: *Kyrie Gud Fader, alsomhøjeste Trøst* og *Dig være Lov og Pris, o Herre Krist*. Angaaende de latinske Originaler til disse hersker der stor Uklarhed. Originalen til Kyrie kendes ikke en Gang rigtig¹⁾, og hvorfra den latinske »Tibi laus« stammer, er ganske dunkelt. Den kendes nu kun fra Niels Jespersens Gradual²⁾.

Man har antaget Cl. Mortensen for Oversætter af alle Messe-Embedets Salmer. Dette tør næppe antages, men dette Spørgsmaal vil blive behandlet i næste Afsnit. En god Del af dem skyldes ham utvivlsomt.

Oversættelserne er af forskellig Værdi. Medens »Af Dybhedsens Nød« efter Omstændighederne maa kaldes god, er f. Eks. »Gladelig ville vi Halleluja sjunge« meget ubehjælpssom. I Almindelighed er den metriske Skødesløshed større, end man i og for sig behøver at vente paa denne Tid, naar man ser paa Ting som Hans Tavsens Vise om Løgn og Sandhed. Paa den anden Side maa det indrømmes, at Salmedigtningens Middelgods egentlig ikke blev bedre i den første Menneskealder derefter.

Hvordan det end forholder sig med Omfang og Værd af Cl. Mortensens Digtning, — Banebryderen var han, og hans »Messe-Embede« er Nordens første trykte Guds-tjenesteordning paa Modersmaalet.

¹⁾ Skaar: Norsk Salmehist. I., S. 5.

²⁾ Skaar I. S. 527. Beckmann: Svensk Psalmhist. S. 643.

Claus Mortensens og Hans Spandemagers Salmebog 1528.

Den eneste Beretning om vor ældste Salmebogs-historie er Hans Thomesens Fortale 1569. Han meddeler heri om den fromme Mand Hr. Claus Mortensen: »Aar 1528 udsatte han nogle tyske Salmer paa vort danske Maal og med sin Medbroders, Hr. Hans Spandemagers (den Tid Sognepræst i Lund) Raad og Hjælp lod ved Prenten i Malmø udgaa den første danske Salmebog. Hvilken blev siden i det Aar 1529 og 1534 forbedret af dem og af Hr. Arvid Pedersen, nu salige hos Gud, som vaar Sognepræst til St. Ibs Kirke paa Borrringholm, og nogle gudfrygtige Mænd i Jylland, foruden hvis, som er tilsæt af en og anden, saa tidt den blev paa ny igen trykt.«

Heri er der en personalhistorisk Fejl af underordnet Betydning, idet Hans Spandemager først 1537 blev Sognepræst i Lund. De to »Medbrødre« arbejdede i disse Aar sammen i Malmø. 1569 levede Hans Spandemager endnu som gammel Provst i Lund, og Claus Mortensen boede i Malmø som Præst for et Par Landsogne. Hans Thomesen kunde for saa vidt faa al fornøden Underretning, og han kender ogsaa Hans Spandemager som Forfatter af 3 Salmer, hvoraf dog ingen findes i Haandbogen 1529. Derimod nævner han ikke Cl. Mortensen som Forfatter af nogen enkelt Salme. Han har kun kendt hans Salmebogsarbejde i store Træk og har vel ogsaa kendt de vedkommende Bøger. Disse store Træk er utvivlsomt rigtige, og da vi tør gaa ud fra, at Haandbogen 1529 er et Eftertryk efter den af de oprindelige Udgivere i Forening med Arvid Pedersen forbedrede Salmebog 1529¹⁾, — saa bliver Spørgsmaalet, om vi i denne Haandbog kan udskille den oprindelige Haandbog af 1528 fra Tilføjelserne 1529.

Jeg mener, at en saadan Udskillelse er mulig, og i

¹⁾ Se Chr. Bruuns Redegørelse i Psb. fra Ref. I. og II.

foranstaaende Oversigt har jeg allerede fremsat dens formentlige Resultat. Ved første Øjekast synes Haandbogen at udmærke sig ved en forunderlig Mangel paa Orden, men C. J. Brandt har allerede haft Blik for, at Salmernes Ordning røbede et Skel et Sted midt i Bogen mellem Samlingen fra 1528 og Tilføjelserne fra 1529. Han lader det nye begynde med vor B. 3¹). Imidlertid findes kort foran (paa Blad XXX) et afgørende Skel, en Bogtitel, der skjuler sig som Overskrift over en Salme. Om denne vil der blive talt nærmere i næste Afsnit.

Forud for dette faar vi da en første lille Samling paa 37 Numre. Denne er særdeles velordnet og viser i sin Ordning tillige sit Hovedformaal. Medens »Messeembedet« 1528 var en Haandbog for Præst og Menigmand ved Hovedgudstjenesten og en Samling af Hovedgudstjenestens Salmer, saa er »den første Salmebog« en tilsvarende Haandbog for de mindre Gudstjenester, der havde afløst den katholske Tidesang. I Tilgift skænker den nogle Salmer til den forestaaende Jul og Paaske.

Af »Malmøbogen« erfarer vi, at der hver Søgnedags Morgen holdtes Gudstjeneste med Prædiken, Kl. 5 i Graabrødrekirken, Kl. 6 i Helliggejstes (Hans Spandemager) og Kl. 7 i St. Peder (Cl. Mortensen). »Sjunges og her paa Danske kristelige Salmer og Hymner, Gud til Lov og Almuen til Opvækkelse i Guds Kærlighed, somme fore Prædiken og somme efter, som Lejligheden sig giver.« Om Søndagen er der foruden Højmessens Ottesang, Aftensang og Natsang »med Hymner og Salmer, som da kan være Forsamlingen til Gavn og Forbedring«. (Malmøbogen Fol. 23—24).

Disse evangeliske »Tider« er der her sørget for, og Bogen har sandsynligvis haft en tilsvarende Titel, saadan

¹) C. J. Brandt: Vore danske Kirke-Salmebøger fra Reformationen til Nutiden. S. 4.

noget som: »Den danske Ottesang, Aftensang og Natsang med nogle andre Salmer og Lovsange at bruge efter kristen Kirkes Lejlighed.« Udstyrelsen har rimeligvis været aldeles tilsvarende til Messebogens, saa at der bl. a. har været Noder, ligesom Haandbogen 1529 i sin Malmö-Udgave havde »trykt meste Parten med deres Noder og Stemme«¹⁾.

Et Blik paa foranstaaende Oversigt A. (S. 9 f.) er tilstrækkeligt til et orientere i den lille Samling. Først har vi Ottesang, Aftensang og Natsang, der efter katholsk Forbillede slutter af henholdsvis med Sakarias's Lovsang (Benedictus), Marias Lovsang (Magnificat) og Simeons Lovsang (Nunc dimittis)²⁾. Efter »Tiderne« følger 6 Salmer af almindelig gudstjenstlig Art, derpaa 4 Julesalmer og 6 Paaskesalmer³⁾, hvortil slutter sig 3 Davidssalmer i Prosa fra Fr. Wormordsens Davids Psalter, der var udkommet om Foraaret samme Aar.

De følgende 7 Numre falder noget uden for Dispositionen, hvilket allerede tyder paa, at de er et Tillæg. Hertil kommer, at de 4 af dem er Oversættelser af platyske Ting, der er forholdsvis senere end det tyske Stof,

¹⁾ Se Fortalen, Bruuns Udg. S. 4. Hans Meyer i Rostock lod den eftertrykke i Magdeburg i en Lommeudgave »med smaa Bogstave«. Heri har Noderne været udeladte, og da Ludv. Dietz eftertrykkede denne »udi større Form med grovere Bogstave«, kom der følgelig ingen Noder med. Men Bemærkningen er ligefuldt bleven staaende i Fortalen.

²⁾ Disse »Tiders« Ordning i Malmö knytter sig nøje til den gamle katholske Skik. Malmö-Skikken har ved disse Gudstjenester 1. en »Vise«, 2. til Ottesang Te Deum, til Aftensang og Natsang en Davidssalme paa Prosa, 3. en Hymne, som dog for Tidens Skyld er udeladt i Natsangen, 4. en af Lovsangene i Luk. 1—2 En kort Prædiken har formodentlig haft sin Plads efter »Visen«. Slgn. Luthers »Von Ordnung Gottes Diensts, Fr. Nielsens Aktstykker osv. S. 91. G. Rietschel: Lehrbuch der Liturgik. I. (Berlin 1900). S. 394 f. og S. 441 f.

³⁾ Man kan ogsaa sige 5, da 26 og 27 maaske egentlig skal regnes sammen.

der ellers er brugt. To af dem kendes ikke en Gang saa tidligt paa Tysk, som den danske Oversættelse her viser deres Tilstedeværelse. Endelig er der den Mærkelighed, at ved Nr. 33 henvises til »de Noder, som Aleneste Gud i Himmerig sjunges med.« Havde »Alene Gud i det Høje være Ære« allerede staaet i Salmebogen 1528, saa havde den naturligvis haft sine Noder, og den senere tilføjede »Aleneste Gud« (B. 9) havde da maatte nøjes med en Henvisning. Nu forklares Forholdet lettest ved, at den til Trykning foreliggende (vel haandskrevne) Bog, vor Afdeling B, har været forsynet med Noder. Imidlertid har man i Malmø siden Efteraaret 1528 faaet nogle enkelte Salmer, som vel til Dels har været tilskrevne bag i de daglig brugte Eksemplarer. Dem trykker man nu umiddelbart i Flugt med den gamle Samling, før man tager fat paa at trykke B. Da Noderne til A. 33 imidlertid findes i B. ved Nr. 9, nøjes man med en Henvisning dertil. Endelig kan anføres, at Nr. 35 formodentlig er den, som P. Palladius vil tillægge Arvid Pedersen (idet han gør ham til Forfatter af en Salme i Salmebogen, som ikke findes: *Du est alene vor Salighed*). Ogsaa dette peger i al Fald paa 1529. Dermed skal ikke være sagt, at Skellet ikke muligvis kan sættes mellem 32 og 33. Under alle Omstændigheder er det naturligt at behandle det lille Afsnit sammen med det foregaaende, fordi det aabenbart skyldes de oprindelige Samleres Virksomhed i Mellemtiden, medens det følgende maa skyldes Arvid Pedersen.

At denne Samling A fremtræder som et Supplement til Messebogen, viser sig bl. a. ogsaa deri, at den ikke indeholder nogen som helst Dublet til Messebogen, hvad en systematisk, selvstændig Salmebog vel næppe vilde have undgaaet.

Med disse to Smaabøger havde man altsaa en Samling paa 40 Numre, hvad efter Forholdene slet ikke var saa lidt. Vil man nu spørge om Forfatteren eller For-

fatterne, da er det i Virkeligheden umuligt at give noget Svar. Een Mand ved vi om, at han er blandt Forfatterne, nemlig Prædikanten Claus Mortensen, hvem man fra gammel Tid har tilregnet en hæderlig Plads blandt vore Salmedigtere. Men hvad der er af ham, ved vi ikke. Hans Thomesen nævner ham i al Almindelighed som Messe-Embedets Udgiver, og paa Grundlag heraf har Brandt og Helveg gjort ham til Forfatter af alle denne Bogs Salmer. Dette giver Hans Thomesens flygtige Bemærkning dog i Virkeligheden ikke Hjemmel for, og man kan ikke tænke sig andet, end at hvis han forefandt noget brugeligt, saa har han brugt det. Angaaende Forfatterskabet til Salmerne i den lille Samling fra 1528 har vi atter kun en ubestemt Bemærkning af Hans Thomesen at holde os til, nemlig at Claus Mortensen »udsætte nogle tyske Salmer paa vort danske Maal«, den Gang, da han og hans Medbroder lod ved Prenten udgaa den første danske Salmebog.

Hans Thomesen vil vistnok ikke dermed sige, at Cl. Mortensen er Oversætteren af alle den ældste Samlings Salmer. Han ved ikke Rede paa Cl. Mortensens Forfatterskab i det enkelte og nævner ham derfor aldrig i sin Salmebog som Forfatter af nogen enkelt Salme. Derfor er vi i Virkeligheden ganske ude af Stand til at udpege Cl. Mortensens Salmer, thi at søge at lede efter Stilejendommeligheder, fører ikke til noget i disse formelt set tarvelige og upersonlige Ting, der kun vil være »Udsættelser«. I et Eksempplar af en Lübecker-Udgave fra 1566 af Hans Tavsens Salmebog paa det kgl. Bibl. findes med en Haand, som Nyerup antager for Biskop P. Herslebs¹⁾, tilskrevet nogle Forfatternavne ved enkelte Salmer. Navnene er næsten alle hentede fra H. Thomesens Salmebog, men der ud over er Cl. Mortensens Navn tilskrevet ved A. 1 og 7 samt ved B. 3. Dette betyder imidlertid næppe andet, end at Hersleb har set Salmerne i en gammel Samling,

¹⁾ Nyerup og Rahbek: Bidrag t. d. danske Digtekunsts Hist. I. S. 193.

som han ansaa for Cl. Mortensens, muligvis en af de gamle Bøger, Gram ejede¹⁾. Svigersønnen Harboe kender i al Fald ingen særlig Kilde til Viden om sligt. Bemærkningerne er derfor vistnok ganske værdiløse, og det eneste, man kan sige, er, at man maa søge Cl. Mortensens Salmer inden for Messebogen og vor Afdeling A.

Nu forraader selve Samling A ved Nr. 16 og 17, at der er optaget Arbejder af flere Oversættere. Der findes nemlig to forskellige Oversættelser af den samme tyske Salme, og dem har naturligvis ikke en og samme Mand udarbejdet.

Man kunde ogsaa søge at finde en Nøgle ved at spørge om Hans Spandemagers Andel i Arbejdet. H. Thomesen karakteriserer den som »Raad og Tilhjælp«, en temmelig ubestemt Betegnelse. Imidlertid synes H. Thomesen at vide Besked om hans Forfatterskab. Mon han ikke har kendt ham og faaet at vide af ham selv, hvilke Salmer der skyldes ham? I saa Fald er Hans Spandemager kun Forfatter til 3 Salmeparafraser: »*Hierusalem, du hellige Stad*« (Vulgatas Ps. 147 3: Ps. 147, 12 f.) og »*Salig er den Mand, der Gud frygter*« (Ps. 128), begge nu først bevarede i Haandbogen 1533, samt »*Herren hør' dig Bøn i din Modgangstid*« (Ps. 20) i Hans Tavsens Salmebog. Det ser altsaa ud til, at han først senere har vovet sig til at skrive Vers, saa at vi kan se bort fra ham her.

Af Navne bliver da alligevel kun Cl. Mortensens tilbage at nævne, og at han er en af Hovedforfatterne, er der ingen Grund til at betvivle. Det er blot umuligt at pege med nogen som helst Sikkerhed paa noget som hans. Rent liturgiske Rim som »*Kyrie Gud Fader alsomhøjeste Trøst*« og »*Dig være Lov og Pris, o Herre Krist*« tør man vel nok tilskrive ham. Det følger næsten af hans Arbejdes Natur, at han har maattet skabe disse til sin Messe. Et

¹⁾ Iblandt de tilskrevne Navne er ogsaa »Eiler Hardenbech« ved A. 34 (derfor i D. d. Psd. Nr. 44 tillagt E. Hardenberg). Det er vistnok en Misforstaaelse af et E. H., som betyder Erh. Hegenwalt.

ganske utydeligt Fingerpeg kan faas ved en anden Betragtning. I Arvid Pedersens Bidrag og i Viborgernes Sange forekommer der adskillige Paralleler til Sangene i Cl. Mortensens Samlinger. Havde nu de tilsvarende af Cl. Mortensen optagne Tekster i Forvejen været landgængse, saa havde det ikke været saa sandsynligt, at der var opstaaet andre Fordanskninger netop paa samme Tid. Sandsynligheden for Cl. Mortensens Forfatterskab forhøjes altsaa lidt ved disse Salmer. I »Messe-Embedet« peges der herved paa »*Af Dybhedsens Nød raaber jeg til dig*«, »*Gladelig ville vi Alleluja sjunge*«, »*Vi tro alsammen paa een Gud*«, »*Nu bede vi den Helligaand*¹⁾ og »*Gud Fader udi Himmerig*«. I Salmesamlingen 1528 peges der paa »*Men vi leve paa Jorden her*«, »*Lovet være du, Jesu Krist*« og »*Et lidet Barn saa ærefuldt*« samt paa Prosaoversættelsen af Te Deum til Ottesang²⁾.

Paa den anden Side er dette Fingerpeg meget lidt værd. Adskillige, som der ikke bliver peget paa, er utvivlsomt af Cl. Mortensen, og til Gengæld kan han saa godt have kendt en Oversættelse, som Arvid Pedersen og Viborgerne ikke har kendt eller i al Fald ikke har gjort Mage til. Der blev desuden ved at opstaa Parallelover-sættelser siden, og det vil der altid gøre. Kun fordi Mørket, vi befinder os i, er saa tæt, tager vi denne svage Lysning med i Betragtning.

Endnu kan der spørges, om han saa ikke tillige er optraadt som Bearbejder af de før ham fremkomne Oversættelser. Spørgsmaalet kunde synes ørkesløst, men

¹⁾ Denne Tekst findes ogsaa benyttet af Viborgerne (E. 23 b.). Dette kunde tyde paa, at den hørte til de almindelig kendte, Cl. M. optog. Imidlertid kan vi ikke opgive noget Aarstal for vedkommende Stykke i F, og Hans Tavsens holdt meget af saaledes at sammenstykke liturgiske Sangrækker.

²⁾ Om den Misforstaaelse, at Herluf Trolle skulle være dette Te Deums Fordanser, se min Bemærkn. i Kirkeh. Saml. 5. R. I. S. 524.

tilfældigvis kan vi netop paavise, at han bearbejdede sine Forgængeres Værk.

I »Nogle nye Psalmer og Lovsange«, Rostock 1536, findes Oversættelsen: *Krist laa i Dødsens Vaande* (ogsaa, med Smaaændringer, i Haandbogen 1533). Denne viser sig ved nærmere Eftersyn at være den oprindelige Form af *Krist laa i Dødsens Baand* (A. 22), og i de gjorte Forandringer har vi altsaa Prøver paa Cl. Mortensens Arbejdsmaade. Den første er maaske af jydsk Oprindelse. Rimene synes at antyde den jydsk Tilbøjelighed til at afsnuppe Ordene. »Synd« skal rime paa »tvinge« (tving') og »Ljus« paa »undervise« (undervis'). Formen er temmelig ubehjælp-som, saa at Meningen stundom kan være dunkel, og Rimene er næsten alle i en daarlig Forfatning. Dette har Cl. Mortensen ønsket forbedret. Han har da først og fremmest sammenlignet med Luthers tyske Original for at se, om Oversættelsen var tro, og hvor der er Mangler, søger han at komme Originalen nærmere. Han føler sig først og fremmest som Oversætter. Dernæst gennemfører han saa vidt muligt ordentlige Rim og klare Sætningsforbindelser. Kun Troskaben mod Grundteksten kan bringe ham til at forringe Rimene. Det hed:

Krist laa i Dødsens Vaande
for vore Synder given.
Han er igen opstanden,
haver givet os Livet.

Dette retter han til:

Krist laa i Dødsens Baand
for vore Synder given.
Han er igen opstanden,
bar os det evige Levnet.

Dette er fordi det paa Tysk hedder:

Christ lag in Todesbanden
für unser Sund gegeben,
Der ist wieder erstanden
und hat uns bracht das Leben.

Det berømte V. 4 hed:

Det vaar en underlig Strid,
da Døden og Livet stridde,
og Livet Overhaand fik
og monne Døden aflive.
Der havde Skriften omtalet før,
at een Død den anden sløg¹⁾.
Han haver sin Sejer nu tabet.

Dette retter Cl. Mortensen saaledes:

Det vaar en ganske underlig Krig,
der Døden og Liv de stridde.
Livet da Magt og Overhaand fik²⁾
og monne Døden aflive.
Skriften haver os det kundgjort,
at Kristi Død bedrev det Mord.
Et Spot af Døden er vorden.

Her har han paaset, at Versemaalets Fordringer sker Fyldest, og han har offret Troskaben mod Luthers »Wie ein Tod den andern frass« for at faa et ordentligt Rim.

Saaledes kan vi gennem hele Salmen iagttage ham som en tro Oversætter og som en efter Tidens Lejlighed ganske dygtig Rimsmed. Oversættelsen har i al Fald vundet ved hans Bearbejdelse. I det i den gamle Oversættelse tildigtede 8. Vers siger han til sidst paa egen Haand djærvt og smukt:

Stat op af Søvn, al Kristenhed,
lad Mørkens Gerninger være dig led,
Retfærdelig lev i Kristo Jesu!

Og nu er han kommen i Aande og synger selv videre, — maaske mere sindrigt end poetisk — om Kristus, der lig Moses og David har frelst det sande Israel:

¹⁾ slugte.

²⁾ Der staar i Aftrykket: »Livet fik da Magt og Overhaand«, men en Sammenligning viser formentlig, at dette er en Skrivefejl eller Trykfejl, hvorved det oprindelige Rim er gaaet tabt.

Faraonis Magt, den grumme Mand,
 er fordømt med alle
 ved Jesum Krist, vor Frelsermand.
 Os af Ægypten han kaldte.
 Her have vi sand Mosen,
 som udledte alt Israels Køn
 fraa Syndsens Trældom til Hjertens Lise.

Lov, Pris og Ære være dig, David,
 o Kriste vor Konning,
 som stridde for os mandelig.
 Goliath er overvunden,
 som lagde Vind paa med al sin Vold
 at fordærve Israels Skjold.
 Dit aandelig Israels Folk sig glæder.

En lignende, men meget lettere Overarbejdelse ses i *Kom Helligaand, Herre Gud* (A. 31). Om den hører til Udgaven 1528 eller Udgaven 1529 er vel uklart, men da Claus Mortensen begge Gange er Udgiveren, er han vel ogsaa her Bearbejderen. Den oprindelige danske Tekst findes i den jydsk Samling, som er aftrykt bag i Haandbogen 1533 (E. 14), og er vel selv af jydsk Oprindelse (»Ljus« rimer atter her paa »vise«). Denne jydsk Oversættelse er i sig selv meget god, og der er kun rettet nogle faa Ubehændigheder, f. Eks.:

O Herre, med din Guddoms Kraft
 styrke os usle og giv os din Magt,
 at vi maatte her stride mandelig,
 gennem Sorg og megen Bedrøvelse komme til dig.

Dette ændres til:

O Herre, med din Guddoms Kraft
 styrk os usle og giv os din Magt,
 gennem Sorrow og Bedrøvelse
 at komme til dig vor Frelser¹⁾.

¹⁾ Sammenligningen aabenbarer ogsaa i denne Salme en Skødesløshed hos Nedskriver eller Typograf, hvorved et Rim gaar tabt,

Derefter følger ogsaa i denne Bearbejdelse to tildigtede Vers, som vel maa skyldes Bearbejderen, da der ikke findes noget tilsvarende i den »jydske« Tekst. Hvis de, som man maa antage, skyldes Claus Mortensen, har han Ære af dem. De er efter Tidens Lejlighed ligefrem fortræffelige, og det er en lille Smule uretfærdigt og unationalt, naar f. Eks. Landstads Salmebog udelader disse Vers, fordi de ikke findes i den tyske Original. De kan ogsaa godt staa for sig selv som selvstændige:

O Sandheds Kilde og Hjertens Fryd!
 med aandelig Smykke vort Hjerter bepryd,
 at vi i Haab og kristelig Tro
 med Gud og vor Næste i Kærlighed bo.
 O Hjertens Herre og aandelig Liv,
 bestrid i os al Syndsens Kiv,
 skænk os din Gunst og staat os bi,
 at vi ej falde i den aandelige Kri.
 Alleluja, lover Herren!

O Gud, alene vor Hjertens Trøst,
 afto i os al Syndsens Brøst.
 Din Ild, dit Vand, dit Sandheds Ljus
 lad brænde og to vort aandelig Hus.
 O Herre Gud i Evighed,
 vi takke din Barmhjertighed.
 Bevar i os det, du haver gjord
 med aandelig Kraft og hellige Ord.
 Lover Herren, Alleluja!

Det er i øvrigt ret almindeligt, at der er tildigtet Vers i Oversættelserne i Samlingen fra 1528. Men da det er et meget almindeligt Fænomen ogsaa hos Arvid Pedersen og

idet der utvivlsomt i V. 2. skal læses: »Og lær os Gud ret at kende alle.«. Den Slags Skødesløsheder er der vist mange af i Bogen.

Viborgerne, tør man ikke gøre dette til et Kendetegn paa, at Cl. Mortensen er Forfatteren. Disse originale danske Vers lykkes gennemgaaende nok saa godt som selve Oversætterarbejdet. Som Prøve kan anføres følgende af »Kristum vi skulle love nu« (A. 7), der i al Fald kan skyldes Cl. Mortensen:

Johannes i sin Moders Barm
frygde sig baade med Fod og Arm,
Maria udaf Guds Samfund
sang Magnificat baade med Hjerter og Mund.

Den, som al Verden haver i Vold,
fødtes i en Asne-Stold.
En liden Mjælk fødte hans Natur,
som føder og vederkvæger alle Creatur.

Det er ikke uden Interesse at lægge Mærke til, at der her findes Paavirkning fra en middelalderlig dansk Sang. I »Den signede Dag er vos beteed« (D. d. Psdigtn. Nr. 2) hedder det:

Den, som alting haver i Vold,
og Himmelen haver at raade,
han fødtes i en Asne-Stold
for Øksen og Asen baade.

Cl. Mortensen har vel altsaa kendt denne smukke gamle Sang, men han har ikke tænkt paa at optage den i Salmebogen, saaledes som Hans Tavsens senere gjorde. Den var jo fra Pavedømmet, og fra dette vilde Cl. Mortensen helst intet hente.

Paa endnu et Punkt er vi i Stand til nogenlunde at kontrolere hans Arbejde med alt foreliggende danske Oversættelser. Det er Gengivelsen af Luthers ældste Salme: »*Nun freut euch, lieben Christen gmein*« (A. 5.). Cl. Mortensen har villet have Luthers Salme som Indledning til

Aftensang, men har haft hele tre Oversættelser at vælge imellem. Han har ikke rigtig kunnet bestemme sig for nogen af dem men har sammenkædet et Udvalg af alle tre. Enkelte af Versene forekommer da heri i to forskellige Oversættelser, bl. a. Begyndelsesverset, saa at der bliver 14 Vers i Steden for 10, de »tvende Begyndelser« medregnede.

Tilfældigvis har vi endnu en af de oprindelige Oversættelser: »Vær glad og fro, al Kristenhed«. Den findes i »Nogle nye Psalmer og Lovsange«, Rostock 1536. Heri har Ludv. Dietz aftrykt den efter en nu forsvunden Udgave af Haandbogen, som har taget den af en os ubekendt Kilde¹). De tre Oversættelser lader sig derved adskille igen. Kun bliver det naturligvis umuligt at tale med Afgjorthed om Fordelingen af de forefundne Vers af Oversættelserne II og III.

I.

En kristelige Vise om Menneskens Uselhed og Fordømmelse, der hun ikommen er for Adams Ulydelse Skyld, item af hendes Oprettelse og Salighed, der hun faar for Kristi Fortjeneste Skyld. Thi skal hun prise hannom, blive hart ved hans Ord og tage sig Vare for Menneskens Lærdom, som er forgænglig, men Guds Ord bliver evindelig.

1.

Vær glad og fro, al Kristenhed,
og lader os alle kvæde
af Jesu Krist saa inderlig,
thi han er al vor Glæde.
Af Hjertens Grund vi prise hannom alle,
han haver os løst af Adams Fald.
Sit Liv lod han det koste.

¹) Bruun: Psb. fra Ref. I. 171.

2.

I Djævelsens Vold jeg fangen laa,
jeg vaar fordømt til Døde.
Min Synd mig kvalde Nat og Dag¹⁾;
jeg havde stor Angest og Møde.
Og altid sank jeg dybere ned,
jeg vidste ej Raad, ej Salighed,
saa havde mig Synden overvundet²⁾.

3.

Mine gode Gerninger ere alle urene
for Gud, som Hjertet besinder.
Min Natur er baade ful og slem,
som jeg det sjelv fornimmer,
at Viljen haver Lyst til al Ondskab
og kan ej gøre det, Gud os bad;
thi maa jeg til Helvede sjunke.

4.

Da ynkede Gud i Himmerig³⁾
min Elende overmaade;
han tænkte paa sin Barmhjertighed,
han vilde os⁴⁾ hjælpe lade.
Sit faderlige⁵⁾ Hjerte vendte han til mig,
han kosted derpaa foruden Svig
det kæreste⁶⁾, der han havde.

5.

Han taledes⁷⁾ til sin kære Søn:
Det er nu Tid at forbarme.
Du skalt det gøre alt for min Bøn⁸⁾;
far hen⁹⁾ og frels de arme
og hjælp¹⁰⁾ dennom ud af Syndsens Nød
og slaa ihjel den haarde Død
og lad dennom med dig leve.

¹⁾ Cl. M.: kvalde baade Nat og Dag. ²⁾ Der vaar ej Raad, ej Salighed, jeg vaar i Synden undfangen. ³⁾ i Evighed. ⁴⁾ mig. ⁵⁾ faderlig. ⁶⁾ kærest. ⁷⁾ talte. ⁸⁾ gøre for min Bøn. ⁹⁾ heden. ¹⁰⁾ løs.

6.

Guds Søn sin Fader lydig¹⁾ vaar;
 han kom til mig paa Jorden
 af en Jomfru baade ren og klaar;
 han vilde min Broder vorde.
 Sin konglig Magt førte han i Løn
 alt under den usle Menneskens Køn.
 Han vilde Djævelen fange.

7.

Han bad os alle komme til sig,
 om vi vilde salige være.
 Han gav sig selv mod Døden i Strid,
 sit Liv vild' han ej spare.
 Han tede dermed sin Kærlighed:
 Vi skulde blive hans evindelig
 og aldrig fraa hannom skiljes.

8.

Mit Blod det flød paa Jorden ned²⁾,
 jeg baar³⁾ det Kors med Møde.
 Jeg led⁴⁾ for dig den haarde Død,
 tro det⁵⁾ og lad dig døbe.
 Mit Liv overvinder al Dødsens Magt⁶⁾,
 al Verdsens Synd vaar⁷⁾ paa mig lagt.
 Thi est du salig vorden.

9.

Til Himmels igen til Fader min
 far jeg fraa dette⁸⁾ Elende.
 Der vil jeg være Mæglere⁹⁾ din,
 den Helligaand dig udsende¹⁰⁾.
 Han dig i Angest¹¹⁾ trøste skal,
 han skal dig lære Sandhed al
 og vise dig rette Vejen¹²⁾.

¹⁾ Cl. M.: lydagtig. ²⁾ flyder paa Jorden ud. ³⁾ bær. ⁴⁾ lider. ⁵⁾ tag Tro. ⁶⁾ overvinder den Død med Magt. ⁷⁾ Synder vaare. ⁸⁾ denne. ⁹⁾ Mester. ¹⁰⁾ dig at sende. ¹¹⁾ Angeste. ¹²⁾ og dig undervise og lære vel i Sandheds Vej at vandre.

10.

Du skalt prædike den kristelige Tro,
 der jeg befalte¹⁾ at lære,
 og elske hveranden af Hjerte og Hu;
 det skal mit Bud nu være²⁾.
 For Menneskens Lærdom vogte dig,
 thi han fordærver al Sandhed³⁾.
 Guds Ord det bliver evindeligt.

Heraf har Cl. Mortensen benyttet Stroferne 2, 4, 5, 6
 (undtagen Slutn.), 8, 9 og 10. Af de andre Oversættelser
 lader sig sammenstykke følgende Brudstykker:

II.

1.

Nu fryder eder, alle kristne Mænd,
 og lader os friligt springe;
 at vi ere trøstet alle paa En,
 med Lyst saa ville vi sjunge,
 hvad Gud mod os haver beted
 af sin store Barmhjertighed.
 Forløst haver han os dyre.

— — — — —

3.

Mine gode Gerning de hjulpe mig ej,
 de kunde ej Døden overvinde.
 Den stærke Djævel han sagde nej,
 han vilde ikke lade sig binde
 af mig eller noget Creatur;
 jeg vaar i hans Vald af min Natur,
 fordømt til evige Pine.

— — — — —

¹⁾ Cl. M.: befaler. ²⁾ Elsker hverander baade silde og fro; det skal mit Budord være. ³⁾ For Djævelsens Lærdom forvogte dig, thi han er falsk og skadelig.

6.

— — — — —
 Saa lønlig førte han sin Stads,
 led alskens Nød og møgen Plads¹⁾,
 for han vilde Djævelen fange.

7.

Guds Søn han sagde: Kom hid til mig,
 jeg vil mig over dig forbarme.
 Jeg taalte den bitre Død for dig,
 dermed du Himmerig skalt ærve.
 Nu er jeg din, og du est min,
 og hvor jeg er, der skalt du være.
 Den Fjend skal os ej adskilje.

— — — — —

10.

Hvad jeg haver gjort, undervist og lært,
 det skalt du gøre og lære.
 Dermed mit Rige opfyldt vord,
 mig sjelv til Lov og Ære.
 Forvare dig vel for Menneskens Sæt.
 som os forvender den kristelig Ret.
 Det giver jeg dig til Kende.

III.

1.

Gud Fader og Søn og den Helligaand,
 hannom bør os prise og ære.
 Han gør Miskund i alle Land,
 som vi maa daglige høre.
 Han haver bevist stor Kærlighed
 mod Menneskens Køn saa manged,
 som vi ville faa at høre.

— — — — —

¹⁾ 3: Plage.

3.

Der vaar og ingen i Verden til,
 der mig forløse kunde,
 Jeg ved ret aldrig, hvort jeg vil;
 jeg maa til Helvedes Grunde.
 Guds Vrede der over mig er,
 og Syndsens Byrde der jeg nu bær.
 Fortabt da maa jeg blive.

— — — — —

7.

Hvem haver hørt større Kærlighed
 end Død for Uvenner at lide?
 Det haver jeg ene gjort fore dig,
 at du skulde med mig blive.
 Jeg er den ene, der hjælpe kan,
 thi kommer til mig, baade Kvinde og Mand!
 Os skal ret ingen adskilje.

Af disse tre Oversættelser har den sidste aabenbart været meget fri men har tillige budt paa adskillige Skønheder, som de mere tro savner. Det rimeligste er vel, at Cl. Mortensen ikke er Forfatter af nogen af dem. Det er selvfølgelig ikke udelukket, at der kan findes lignende Sammenstyknings i Salmer, hvor vi nu savner Materiale til at paavise det med.

At Cl. Mortensen hverken har oversat det hele selv, ej heller har taget alt sit Stof raat, som han fandt det, fremgaar formentlig med al Tydelighed af disse Prøver paa hans Arbejde. Men vi mangler Midler til yderligere at eftergaa hans Udgiverarbejde. Adskilligt har han medtaget, som han vel nok kunde have gjort bedre, og i Almindelighed har han formentlig kun rettet ganske lempe- ligt. Ellers havde formodentlig flere Dobbelttekster været bevarede, da Folk umaadelig sejt holdt paa den Form, de een Gang havde lært og faaet kær. Claus Mortensen fik endnu Lov at rette; men Chr. Pedersens Rettelser, saa smaa de var, fik meget ofte ikke Brugens Anerken-

delse, og først i Rationalismens Tid fik man ret Mod til at fortsætte den i formel Henseende ret nødvendige Stilrettelse i de ældste danske Salmer, som Cl. Mortensen gjorde Tilløb til 1528. Saa fast sang de gamle Salmer sig ind i Hjerterne i al deres Ufuldkommenhed.

Vi kan endnu kun bemærke, at det versificerede Fadervor Nr. 9: »*O Herre Gud, miskunde dig,*« ogsaa findes i den jyske Aftensang. Det stammer maaske snarere fra Viborg end fra Malmø, og det er maaske tilladt med »Den danske Psalmedigtning« (Nr. 41) at gætte paa Hans Tavsens som Forfatteren. Det og saa formentlig Korsangen: »O Fader udi Himmelen« i det »forvendte« Regina coeli (25) er vor Samlings eneste originale danske Digte. Ellers er alt Oversættelser og i en ganske overvældende Grad Oversættelser fra Tysk. Dette, at det er Oversættelser, har vistnok virket forringende paa Formen. Denne er i Salmesamlingen som i Messe-Embedet gennemgaaende meget ubehjælpssom. Bearbejderne kan ikke frigøre sig saa meget for det fremmede Forbillede, at de ret faar prøvet den danske Form. Rimene skurrer og Linjerne bliver enten for lange eller for korte. Det er fattigt for os bedre vante, og det er fattigt i Forhold til den tyske Salmesang, men det har en Gang for et opvaagnet Kristenfolk været en stor aandelig Rigdom.

Man faar det Indtryk, at der overalt er tænkt paa Menighedssang, dog vel ikke ved Stykkerne i Prosa, skønt Fr. Wormordsen virkelig synes at have tænkt sig sine Davidssalmer sungne i Husene som Erstatning for de gængse verdslige Viser¹⁾. I Nr. 25, det »forvendte« Regina

¹⁾ Han skriver i Dedikationen til Anders Bilde og Petronille Olufsdatter: Annammer fordi paa eders Hofgaard denne allerædeleste Konge David med al Ære og Tygt og lader herefter fare andre løsagtige Viser, der Drankere og Bolere have digtet udi syndig og ubekvem Handel og pleje fordi at sjunge med løsagtige Noder og Stemme, der (des vær) nu almenelige kvædes paa Hofgaarde og i Herrehus . . . Thi bør os nu for syndige Viser at kvæde disse

coeli, findes Forskrift for, hvad Menighed og hvad Kor skal synge. »Forsamlingen« synger det egentlige Regina coeli, som paa Latin kun er fire Linjer:

Regina coeli laetare, Alleluja,
quia quem meruisti portare, Alleluja,
resurrexit sicut dixit, Alleluja.
Ora pro nobis Deum, Alleluja.

Dette er gengivet ved:

Ærens Konning, o, Kriste, Alleluja,
hvilken som vaar død og for os given, Alleluja,
han er opstanden [opfaren], som han sagde: Lover Herren!
Bed Gud for os, Alleluja. Lover Herren, Alleluja. Alleluja.

Disse Linjer synges af Menigheden, men efter hver af dem synger Koret et Vers. Det første lyder:

O Fader udi Himmelen,
ved din Søn hør vor Bøn.
Han er os fød og given vist
til al vor Hjælp og Trøst.
Vær os mild, o Fader. Alleluja.

Nr. 24 maa ogsaa have været Vekselsang, endda af ret dramatisk Art, og det samme gælder Nr. 26, det gamle *Vic-timæ paschali*. »Krist stod op af Døde« (Nr. 27), har vist været Menighedens Lovsang, medens »Kristus Jesus for os offret« udførtes af Koret og af en enkelt Sanger. I En ny Psalmebog 1553 foreskrives (Blad 104), at den skal synges »med Krist stod op af Døde mellem hvert tredje Vers eller ved hvert Vers efter Mariæ Magdalenæ Ansvar, som en ung Persone skal sjunge.«

Efter den første Anvisning finder vi Salmen trykt i Kingos Salmebog og forordnet i vort Kirkeritual. Efter den sidste Anvisning faar vi nedenstaaende Hele:

Psalmer og aandelige Lovsange, ikke alsomeneste udvortes med Munden men ogsaa og særdeles indvortes med vore Hjerter.

Koret:

Kristus Jesus for os offret,
den love vi alle Kristne.
Guds Lam haver igenløst sine Faar,
Kristus uskyldig haver forligt Gud Fader os alle Syndere.

Død og Liv have nu Strid,
Livsens Høvding, som var død,
Kristus, nu lever altid at regnere.

Sig os nu Maria,
hvad du haver paa Vejen set!

Solo:

Jeg saa den levendes Kristi Grav,
og jeg saa hans Ære, som var opstanden.
Jeg saa Guds Engle og Jordeklæder til Vidnesbyrd:
Kristus, vort Haab, vist opstanden er,
og han skal eder møde i Galilæa.

Menigheden:

Krist stod op af Døde,
frelste al Verden af Nøde,
thi maa vi alle glade være,
og sjunge Krist Lov med Hæder og Ære.
Kyrioley.

Koret:

Mariæ rette Vidnesbyrd er fast mere troligt
end alle Jødernes falske Ord og Løgen.

Menigheden:

Krist stod op af Døde o. s. v.

Koret:

Vi det sandelig vide,
at Krist stod op af Døde.

Menigheden:

Krist stod op af Døde o. s. v.

Koret:

O Kriste Konning, forbarne dig over os!
Alleluja!

Ogsaa i Arvid Pedersens Bearbejdelse af Victimæ paschali (B. 18) er »Krist stod op af Døde« indskudt i følgende Form:

Krist stod op af Døde
og frelste al Verden af Nøde,
thi ville vi alle glade være
og sjunge Gud Lov med Hæder og Ære.
Kyrieleys.

Det turde være Meningen, at den her skal synges efter hvert Vers. Alle tre Maader er formentlig Arv fra den katholske Tid.

En Tilknytning til katholsk liturgisk Skik har vi ogsaa i Tilbøjeligheden til at afslutte Salmerne med en Dokso-logi støbt over »det lille Gloria« (Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto, sicut erat in principio, et nunc et in sæcula sæculorum). Dette er gennemgaaende i hele vor Reformationstids Salmedigtning og ikke blot i Cl. Mortensens egne Samlinger. Ved Prosastykker er Formen med smaa Forskelligheder følgende: »Ære være Gud Fader og Gud Søn og saa Gud den Helligaand, som været haver af Begyndelsen, nu og altid og bliver til evig Tid.« (A. 4, 6., 8., 10., 11., 28., 29., 30. E. 4., 5.) I Viborg rimede man: »Gud Fader, Søn og Helligaand ske Pris og Ære i allen Stund« (E. 1.—3).

Ved de fra Tysk oversatte Sange er samme Lovprisning sat paa Vers i Tilslutning til Sangens Versemaal. Stundom har den tyske Original selv en saadan Slutningsstrofe, men Reglen er, at den er tildigtet af den danske Oversætter. Saaledes i A 1:

Gud Fader være Lov i det højeste,
dertil hans Søn, o Kriste,

med dennom lige den Helligaand,
 Lov, Pris og Ære i alle Land
 er vor Begæring alle Mand.

Et Par af disse tildigtede Lovprisninger fik senere for Aarhundreder en fast Plads i Gudstjenesten som Menighedens Svar paa Velsignelsen fra Prædikestolen¹⁾. Vort Kirkeritual af 1685 forordner endnu, at ved Højmesse skal mellem Pintse og Jul efter Prædiken synges Doksologien til »Nu er os Gud miskundelig« (C. 11):

Ære være Gud Fader i Himmerig,
 som alting monne raade,
 desligest hans Søn evindelig,
 som frelste os af Vaade.
 Og lovet være den Helligaand,
 som giver os af sin Naade.
 Den Ære haver været af evig Tid
 og bliver foruden al Ende.
 Gud os sin Naade sende!

Samme Plads efter Prædikenen giver i øvrigt P. Palladius dette Vers allerede 1543 i sin Anvisning til Provstevisitats²⁾.

Og til Aftensang i samme Tidsrum forordner Ritualet Doksologien til »Vaare Gud ikke med os denne Tid« (A. 32):

Ære være dig, Gud i Evighed,
 vor Fader lodst du dig kalde.
 Begave os med din Miskundhed.
 Vi bede, du os ej undfalde.
 Den Ære din Søn skal være lig
 fraa nu og indtil evig Tid,
 den Helligaand ej fraa skiljes.

¹⁾ Som bekendt er Trangen til et saadant Svar vaagnet igen, og navnlig N. Brorsons Amen-Sang bruges nu ofte.

²⁾ H. F. Rørdam: Danske Kirkelove. II. 24.

Arvid Pedersen og hans Bidrag.

De to liturgiske Smaabøger fra 1528 er formodentlig hurtigt blevne udsolgte. Man har da fundet det praktisk 1529 at forene dem i en Haandbog, der kunde gøre Fyldest ved alle Gudstjenester. I denne optog man, hvad der imidlertid var dukket op til Forøgelse af Salmeskatten. Titelen formedes efter Erfurter-Enchiridiernes Forbillede og samtidig saaledes, at den indeholdt en Rekapitulation af, hvilke Bøger der var optaget i Haandbogen:

„En ny Handbog med Psalmer og aandelige Lovsange, uddragne af den hellige Skrift, som nu i den kristne Forsamling, Gud til Lov og Mennesken til Salighed, sjunges. Med den danske Ottensang, Messe, Aftensang og Natsang¹⁾).

Som Hovedmanden for det nye i denne Haandbog nævner H. Thomesen den bornholmske Præst Arvid Pedersen, men om dennes enkelte Salmer ved han ikke andet, end hvad han har kunnet læse sig til af de »Tre mærkelige Sange« af Arvid Pedersen, som P. Palladius udgav med en Fortale 1554. Han kunde ogsaa herom have faaet al fornøden Underretning hos Cl. Mortensen i Malmø, men synes ikke at have søgt nogen saadan. Jeg tror imidlertid, at man med nogenlunde Sikkerhed kan gaa ud fra, at Arvid Pedersen er Forfatteren til Afdeling B i foranstaaende Oversigt (Side 11).

I Bruuns Udgave S. 59 staar foran Salmen: »Hvo som vil leve kristelig« en Bogtitel:

„De 10 Guds Bud, med nogle andre Psalmer, Lovsange og aandelige Viser, i den hellige Skrift vel begrundede“.

¹⁾ Erfurter Enchiridierne fra 1525 f. hedder gennemgaaende: Enchiridion geistlicher Gesänge, so man jetz (Gott zu Lob) in der Kirchen singt, gezogen aus der heiligen Schrift etc. — Slyn. den samtidige svenske: »Någre Gudhelige Wijsor vthdragne aff then Helga Skrift, the ther tiena til at siungas i then Christeliga Församlingen.«

Derefter følger en meget vel afrundet Samling paa 19 Salmer. Ved Slutningen staar Sentensen: »Mit Haab er Kristus«, hvorpaa Messe-Embedet følger. Denne Samling er helt gennemvævet af Paralleler til de Oversættelser, der allerede fandtes i de to Malmø-Samlinger fra 1528. Den er altsaa udarbejdet uden Kendskab til disse som et selvstændigt Forsøg paa at skabe en dansk Salmebog. Ogsaa det gamle danske Vers: »Krist stod op af Døde« findes som anført i en svagt afvigende Form som Responsorium (Omkvæd) i Victimæ paschali (Nr. 18). Titelen og Slutningssentensen giver en Indramning, som ogsaa tyder paa en selvstændig Samling. Den ellers saare uklare Disposition i Haandbogen 1529 bliver endvidere herved aldeles klar og simpel: Et samlet Optryk af tre forskellige Skrifter efter hinanden. Jeg kan for den Sags Skyld ogsaa pege paa en lille sproglig Kuriositet, som skiller B. fra A. Det er Participiformen i Titelen: »begrundnede«. Den kommer igen S. 81 (Bruuns Udg.): »the ere aff Gud forbandnit«, medens det i A (S. 35) hedder: »Lang tijd wille the forblindit være«. Herpaa tør man dog ikke lægge nogen videre Vægt.

Til alt dette kommer endnu, at alle de tre Salmer, P. Palladius nævner som Eksempler paa Arvid Pedersens Forfatterskab¹⁾, findes i denne Samling som Nr. 6, 11 og 14. Det er i sig selv meget rimeligt, at Arvid Pedersens Andel i Haandbogen 1529 har bestaaet i et større samlet Bidrag. Da nu saa meget tyder paa, at en enkelt Mands samlede Arbejde her er trykt for sig, betænker jeg mig ikke paa at antage, at i Afdeling B. har vi Arvid Pedersens samlede Bidrag, og hans Salmer kan egentlig herefter udpeges med omtrent samme Sikkerhed som f. Eks. adskillige af Sthens.

Der kunde endnu spørges, om det muligvis er en allerede tidligere trykt Bog, som her er optrykt. Dette er

¹⁾ Om den fjerde urigtigt anførte se S. 27 og S. 53.

næppe sandsynligt. For det første er aldeles ingen Efterretning derom levnet os. Dernæst ligner Bogtitelens Forhold til den første Salme mere, hvad der er sandsynligt i et Haandskrift. Man var i den Tid ikke saa flot med Papir og offrede ikke et helt Blad til Titel. Titelen har staaet øverst paa første Side og umiddelbart efter har den første Salme begyndt uden særlig Overskrift¹⁾. I en trykt Bog med Titelblad var dette blevet ændret.

Om Arvid Pedersen kan desværre ikke meget berettes. Hans Fødselsaar falder formodentlig lige ved Aarhundredskiftet, og hans Fødeby er maaske Lund. I al Fald er han fra Lunds Stift, thi han er indskrevet i Wittenbergs Universitetsmatrikel som »Londensis«²⁾.

Det første, vi ved om hans Færden, er hans Ophold i Wittenberg i Aarene 1524 og 1525, som omtales af P. Palladius og bevidnes af Wittenbergs Universitetsmatrikel, hvori han er indført under 16. Maj 1524. Universitetet i Wittenberg var da kendt paa en saadan Maade, at her ikke er Tale om noget tilfældigt Komme. Arvid Pedersen har sikkert været Reformatorerne Lærling, før han søgte til deres By. Hans Tilslutning til Reformationen er derimod vel blevet befæstet og uddybet. Af andre Danske traf han her Jørgen Jensen Sadolin fra Viborg og Stig Pors, senere Stiftsbefalingsmand i Skaane. Hans Tavsens var lige rejst. Derimod har sandsynligvis Peder Thomesen, der i Reformationens Kampaar som Præst i Torum var en af Banebryderne for Evangeliet i Salling og senere blev Vendelbo Stifts første Superintendent, været der endnu. Inden Arvid Pedersen forlod Wittenberg,

¹⁾ I Salmebogen 1533, hvor Samling B. er opløst, staar Titelen endnu uforandret over »Hvo som vil leve kristelig«. Først i En ny Psalmebog 1553 findes den ændret til det i og for sig lidt mærkelige: »De ti Guds Bud, i den hellige Skrift vel begrundede« (Fol. 49).

²⁾ Ny kh. Sml. I. S. 463.

ankom vel ogsaa Mads Hegelund fra Viborg, der senere blev Præst i Vorning, Kvorning og Hammershøj.

Som et Led i en Kreds af saadanne Mænd maa vi tænke os Arvid Pedersen, men ud over dette kan vi intet sige. Hvor han fik sin Virkekreds efter sin Hjemkomst, er heller ikke til at opklare. Som Lundenser kunde han nemt faa Forbindelse med Malmø-Reformatorerne, men han nævnes ikke uden som Bidragyder til deres Salmebog.

I hans senere Aar træffer vi ham paa Bornholm, som da var bortforlenet til Lybeckerne, dog saaledes, at den danske Konge havde den gejstlige Jurisdiktion og Superintendenten i Lund var Bornholms kirkelige Tilsynsmand¹⁾. Han var her Sognepræst for St. Ibs og Svaneke, og efter en gammel Overlevering var han der i 16 Aar. Hans Dødsaar kan med en vis Sandsynlighed sættes til 1558²⁾. Han skulde da 1542 være kommen til Ibsker og der have afløst en vis Hr. Hans Olufsen, som var bleven »af en Munk en Lutheraner«. Denne noget sene Ansættelse af en Wittenberger-Akademiker fra Reformationens første Aar kan synes lidt paafaldende. Man kunde næsten tænke sig ham forbigaet paa én eller anden Maade.

Det er dog sandsynligere, at Sammenhængen er en anden. I Aaret 1550 træffer vi Arvid Pedersen paa Born-

¹⁾ Om de ejendommelige Forhold se M. K. Zahrtmann: »Lybæk-kerne paa Bornholm« i Museum 1894. J. A. Jørgensen: Bornholms Historie. I. Rønne 1900. S. 80 ff.

²⁾ Hans Eftermand Mogens Bancke skal have været der i 30 Aar. Denne var Provst over »Bornholms Land« og afløstes 1588 i Provsteværdigheden af Ingvar Christensen i Olsker. Dette er formodentlig M. Bances Dødsaar, saa at han skal have afløst Arvid Pedersen i Ibsker 1558. (Thurah: Bornholm. Kbh. 1756. S. 190.) Naar Wiberg (Præstehistorie III. S. 226) sætter Arvid Pedersens Død til 1545, er det ved at regne hans 16 Embedsaar fra 1529, ud fra en uberettiget Brug af H. Thomesens Fortale. Denne Fortolkning er først fremsat 1738 i en Indberetning fra Sognepræsten i Ibsker J. Prahll til Sjællands Biskop (Provinsarkivet i Kbh.) og er derfra gaaet over i de Haandskrifter, Wiberg har benyttet (bl. a. Kallske Sml. 111. Fol.)

holms Landsting som Øens Provst¹⁾). Det er da meget rimeligt, at han har været Øens første Provst. Ved Kirkeordinantsen, der først kundgjordes som Kongebud 2. September 1537, indførtes der Herredsprovster i hele Landet, en Institution, som først var bleven til i Haderslev Amt, da Hertug Christian reformerede der. Paa Bornholm blev imidlertid Ordningen en anden, idet der altid har været en Provst for hele »Bornholms Land«. Øens afsides Beliggenhed og dens ejendommelige Forfatning, halvt i Kongens og halvt i Lybeckernes Magt, har vel gjort det ønskeligt at have en enkelt med større Myndighed udrustet Provst over Kirkevæsenet derovre i Steden for at have fire mere ubetydelige Herredsprovster. I Løbet af Efteraaret 1537 er dette vel blevet ordnet, og det er rimeligt, at Superintendenten i Lund, Frands Wormordsen, da har sørget for at faa en af Reformationens Bærere fra Kampaarene anbragt i den betydningsfulde Stilling. Det var da ganske naturligt at vælge Arvid Pedersen.

Hvis dette er Sammenhængen, har en stor Opgave været ham betroet, thi det har da væsentlig ligget i hans Haand praktisk at gennemføre Reformationen paa Bornholm. Læser man den Skildring af Provstens Visitatsgerning, som P. Palladius giver i sin »Formula visitationis provincialis«²⁾, saa vil det let ses, at under de daværende Forhold blev Provstens Gerning af største Betydning. Gerningen som Landsprovst paa Bornholm lige efter Reformationen kunde nok tage en Mands hele Arbejdskraft, saa at den muligvis ikke i de første Aar har været forbundet med noget Sognekald paa Øen. Efter nogle faa Aars Forløb blev den vel nok overkommeligere, og det har

¹⁾ L. Engelstoft: Universitets- og Skole-Annaler. 1811. II. S. 50.

²⁾ Egentlig fra 1543, udgivet 1555. Se H. F. Rørdam: Danske Kirkelove II. S. 19 ff. Et godt Billede af en Herredsprovsts Embedsgerning i Tiden nærmest efter faas af de Udtog af den lollandske Provst Jørgen Christiærnsens Visitatsbog for Fuglse Herred fra 1559 til 1593, som er meddelte i Kirkeh. Saml. 3. R. VI. S. 485 ff.

naturligvis knebet at skaffe Lønning til en saadan Provst. Det bliver da ganske naturligt, at Provsten havner i et ledigt Sognekald 1541 eller 1542.

Der er kun det underlige ved alt dette, at Peder Palladius slet ikke nævner ham som Provst, hvad han dog var i al Fald 1550.

Som Bornholms Provst fik han gentagne Gange Lejlighed til at være sammen med sin gamle Studiefælle fra Wittenberg Stig Pors. Denne var 1540 bleven Stiftslemmand paa Lundegaard og benyttedes ofte til at se Lybeckerne paa Fingrene ovre paa Bornholm. Blandt andet var han 1541 der ovre for at undersøge Klagerne mod Fogden Bernt Knop¹⁾. Stig Pors har vist ogsaa været Budbringeren til Palladius, siden denne særlig noterer, at Arvid Pedersen studerede i Wittenberg sammen med Stig Pors²⁾.

— Arvid Pedersens Ophold i Wittenberg faldt, som før bemærket, i det store »Salmeaar«. Hvad han her oplevede har rimeligvis givet ham Lyst til at skabe noget lignende paa sit Modersmaal, og han har maaske allerede i det fremmede begyndt paa dette Arbejde. Som Malmø-Reformatorerne har han særlig holdt sig til at oversætte fra Tysk, men der findes dog to originale Sange i Samlingen (6 og 11). En (Nr. 8) er optaget efter de svenske »Gudelige visor«, og Rimene forraader, at den svenske Tekst er Originalen. At der ogsaa kan være optaget en og anden Sang af andre Danske, tør ikke benægtes. Der er dog ingen Dublet, som forraader det. Hvad der kan have været af fremmed landgængs Gods i Haandskriftet har haft en vis Udsigt til at være forsvundet under Trykningen, idet der er Rimelighed for, at det allerede har været optaget i Samlingerne fra 1528 og da selvfølgelig 1529 kun er bibeholdt paa sin gamle Plads. Herved faar vi nogle

¹⁾ J. A. Jørgensen: Bornholms Historie I. S. 88.

²⁾ Fortalen til »Tre mærkelige Sange«. Kbhvn. 1554.

Grader mere Sikkerhed i at tilskrive Arvid Pedersen Forfatterskabet til de 18 Salmer. Foruden sit afsluttede Salmehæfte maa han vel saa have haft en helt ny Oversættelse efter Plattysk: »Jesu, som er vor Salighed«, som Haandbogens Udgivere har faaet paa en løs Seddel og har anbragt i det lille blandede Tillæg til A (Nr. 35)¹⁾.

Fra 1529 til 1554 hører vi intet om ham som Digter, men i det sidstnævnte Aar optræder han paa ny i Litteraturen. Der udkom da i København et lille Hæfte med følgende Titel:

Tre mærkelige Sange, som den lærde Mand Arved Persen paa Borenholm haver skrevet og Docter Peder Palladius haver overset og ladet prente, Københavns Peblinge til Nytaarsgave.

Denne lille Bog, som er optrykt i Danske Magazin V, indeholder, som Titelen viser, tre Sange, nemlig: »*O Verden, hvor gruer mig for dit Væsen*«, »*Herre Gud Fader være Lov og Tak*« og »*Af dybeste Nød lader os til Gud*« (efter Mich. Weisse). De optoges alle af Hans Thomesen²⁾. I Fortalen betegner P. Palladius Forfatteren som »en from lærd Mand og Guds Ords Tjener paa Bornholm ved Navn Dominus Arvidus Petri, Sognepræst til St. Ibs Sognekirke«. Han fortæller, at han »haver gjort andre flere, som staa indprentede udi Salmebogen og ere udi daglig Brug, som disse ere nogle af dem, her opregnes: »Al den ganske Kristenhed,« »Jesu Krist, vi takke dig«, »Lover Gud, I fromme Kristne«, »Du est alene vor Salighed«.

— Der er egentlig ikke noget særlig karakteristisk ved Arvid Pedersens Salmer i Forhold til de andres. De er som de andre ret ubehjælpssomme i Formen, gennem-

¹⁾ Palladius kan ikke godt have taget fejl af nogen anden Salme. Linjen »Du est alene vor Salighed« forekommer kun een eneste Gang i Salmebogen, nemlig i »Aleneste Gud i Himmerig« midt i et Vers.

²⁾ Den d. Psdgt. Nr. 31—33.

gaaende dog i knap saa høj Grad. Symforianus Pollios lidt kunstige Fadervor (Nr. 12) har han slet ikke magtet. I Luthers jevne Ting er han heldigere, og i Almindelighed er de klodsede Vendinger hos ham ikke saa overvældende kluntede som i de tilsvarende Oversættelser i Samlingerne fra 1529. Endnu bruger vi med Glæde »*Aleneste Gud i Himmerig*«, lempeligt og nænsomt ændret af C. J. Brandt. Hans »*Et lidet Barn saa lysteligt*« sejrede over »*Et lidet Barn saa ærefuldt*«. Derimod bukkede hans »*Nu bede vi den Helligaand*« under for Messebogens, og hans »*Til dig raaber jeg af Hjertens Grund*« for »*Af Dybsens Nød*« saa vel som »*Vi love dig alle, Jesu Krist*« for »*Lovet være du, Jesu Krist*«. Til Sammenligning anfører vi et Par Vers af den sidste. Arvid Pedersen har:

Guds Faders Søn af Himmerig
er vorden en Gæst i Jorderig,
at føre os ud af den grædelig Dal
og gøre os til Arvinge udi sin Sal.

Kyrieleys.

Han vaar her paa Jorden fattig og arm,
thi han vilde sig over os forbarm'
og gøre os saa i Himmelen rig
og alle sine hellige Engle lig.

Kyrieleys.

Samlingen 1528 har tilsvarende:

Gud Faders Søn, en Gud af Art,
et dødeligt Menneske han er vorden snart
og førte os af den jemmerlig Dal
og gjorde os til Arvinge udi Himmerigs Sal.

Kyrieley.

Han er paa Jorden kommen de arme,
at han vil sig over dennem forbarme
og dennom i Himmelen at gøre rige,
hans hellige Engle at være lige.

Kyrieley.

Som man vil se, viser Arvid Pedersen her noget mere Formsans, saa at Rimene falder regelrette (alle mandlige) og Verslinjen ikke overfyldes med Stavelser. Han har ogsaa noget mere Sans for, hvor meget det gaar an at byde det danske Sprog i Retning af Omstillinger og latinske Dativer og deslige, skønt han ingenlunde er fri for Germanismer. Indenfor den skaanske Digterkreds har han i al Fald ikke været den ringeste og hans Minde fortjener nok en Opfriskning efter et mere end trehundredaarigt Tusmørke.

(Sluttes).

Dansk Salmedigtning i Reformationstiden.

Studier over vore ældste Salmebøger.

Af P. Severinsen.

(Sluttet).

Den jydske Aftensang.

Hvad vi hidtil har beskæftiget os med, er Malmø-Reformatorerne's Værk. I Viborg var der imidlertid med Hans Tavsens som Banebryder endnu tidligere begyndt en evangelisk Bevægelse, som satte dybe Spor i vor Reformationshistorie og særlig blev afgørende for Nørrejylland, der her havde sin evangeliske Præsteskole, ligesom Sønderjylland havde sin i Haderslev, og Øst-Danmark fik sin i Malmø.

I Efteraaret 1526 sikredes Hans Tavsens Stilling i Viborg ved det bekendte Kongebrev, og samtidig kom Jørgen Jensen Sadolin hjem fra Wittenberg. Ved Allehelgenstid 1527 træffer vi »Danske Viser« i Graabrøderkirken¹⁾, og skønt intet udtrykkeligt siges derom, maa vi vel gaa ud fra, at ogsaa Messens liturgiske Dele snart er blevne overførte paa Dansk. Vi maa ikke tænke os nogen radikal »protestantisk« Messeordning. Hans Tavsens, som man har villet gøre til Zwinglianer, og hvis Nadver-opfattelse vel ogsaa var noget fattig, turde have været et stort Stykke af en »Ritualist« med stærk Sans for det

¹⁾ Se foran S. 7. Slgn. Jens Blochs mere ubestemte Ytring fra 1576, Ny kh. Sml. III, 7, der maaske snarere gælder Reformerne i Domkirken 1530.

liturgiske. Ved Midsommer 1531 skrev han udtrykkelig: »Og paa det jeg vilde aldeles være af hver Mand umistænkt i det, Lector Povel mig i denne Maade tillægger, da haver jeg endnu her til Dags holdet alle vanlige Cereemonier i Messen og intet forvandlet enten i Messeklæder, Lystændning eller Sakramentens Opløftelse¹⁾.

Man har hverken Messebøger eller Salmebøger fra Viborg opbevarede, saa at en fuldstændig Redegørelse her er umulig. Af den særlige viborgske Salmesang kan dog nok et og andet endnu paapeges. Tilknytningen gives af den Overskrift, som findes i Haandbogen af 1533 paa Blad 87 efter hvad der hører til den oprindelige Haandbog af 1529:

„Her efter følger den Aftensang, som i Judland sjunges, med Antifoner, Psalmer og Magnificat.“

Umiddelbart derefter følger en liturgisk Aftensangsgudstjeneste og efter denne forskellige andre Ting, som kan ses i foranstaaende Oversigts Afdeling E. (S. 14—16).

Dette Afsnit falder der noget mere Lys over ved den Omstændighed, at Terpager har kendt ikke mindre end to Eksemplarer af et Skrift paa 12 Blade fra 1529:

„Aftensang med Psalmer, Antifoner og Magnificat. Item Te Deum fordansket og nogle andre Psalmer at sjunge fore Brudefolk og Lig.“

Undersøger man nærmere Samlingen, som vi har den, da kan den uden særlig Vilkaarlighed afdeles saaledes:

- a) 1—11. Aftensangen.
- b) 12—18. Blandede Sange.
- c) 19—20. Salmer for Lig.
- d) 21—22. Salmer for Brudefolk.
- e) 23—25. Salve regina med Ave praeclara.
- f) 26. Te Deum med Kollekt.
- g) 27—28. En svensk Begravelsessang og en Trøstesalme til Læsning.

¹⁾ I »Svar til Lector Povels falske og ukristelige Undervisning«, H. Tavsens Smaaskrifter ved Rørdam S. 161.

Følger vi nu den gamle Bogtitels Anvisninger, da viser det sig, at Afdelingerne a, c, d og f fylder $11\frac{1}{2}$ Blad eller 23 Sider i Haandbogen 1533. Den Bog, Terp-ager har haft i Hænde, var paa 12 Blade eller 24 Sider. Regnestykket er imidlertid ikke dermed færdigt. Thi Nr. 5 og 9 er erstattede med korte Henvisninger. Dette er $2\frac{1}{2}$ Side, som maa regnes til. I et større Format kan Pladsen hertil dog godt være indvundet indenfor det samme Sideantal. Imidlertid er det meget muligt, at vi skal regne et Par Ting fra. Nr. 21 ($1\frac{1}{4}$ Side) er der Grunde til at antage for tilføjet senere, og det er ogsaa meget tænkeligt, at Nr. 20 ($3\frac{1}{2}$ Side) ikke har været med i det oprindelige Hefte fra 1529. Dens tyske Original fremkom først 1527 paa et saa fjernt Sted som Riga. Regner vi disse to fra, vilde vi med samme Sats faa $20\frac{3}{4}$ Sider Tekst, altsaa have Plads til et Titelblad og en blank Bagside.

Beregningen af Omfanget bliver selvfølgelig en usikker Maalestok, og jeg ønsker selv disse Beregninger brugt med meget Forbehold, men alt i alt tør vi nok gaa ud fra, at de saaledes udpegede Stykker har hørt til den oprindelige jyske Bog fra 1529 og dannet Hovedmassen af den. At dens Hjemsted maa være Viborg, kan der vel ikke tvistes om, da man vanskelig kan tænke sig den fremkommen noget andet Sted i Jylland.

De andre Stykker skal man dog ikke derfor tænke sig indføjede af Malmø-Haandbogens Udgiver. Haandbogen 1533 har ellers det nye Salmestof indføjet paa Plads blandt det gamle, og alt det, vi her har for os, kommer som en særlig Afdeling, hvori dog selvfølgelig godt kan være medtaget nogen Efterslæt, foruden at der ganske sikkert mangler Ting, som den aftrykte Samling havde til fælles med det forudgaaende Stykke af Haandbogen. I de store Træk har vi dog rimeligvis her en senere Udgave af den viborgske Samling aftrykt, og om Tilværelsen af en saadan har vi et Slags Vidnesbyrd i en haandskreven Notits af Hans Gram om Ting, han ejede før Ildebranden 1728:

»Jeg har af Luthers fordanskede Salmer set og ejet adskillige i tvende smaa Samlinger, prentede Aar 1529 og i næstpaafølgende Aaringer. Hver Samling bestod af faa Ark, og paa en af dem stod M. Jørgen Jensen Vibergs Navn trykt, som havde bestilt dennem til Trykken«¹⁾).

Af disse to Samlinger har den ene formodentlig været Haandbogen 1529, maaske i Hans Meyers smaastilede Ud-gave²⁾. Ved den anden, som Jørgen Jensen Viberg (Sadolin) havde besørget, kommer man snarest til at tænke paa en ny udvidet Ud-gave af »Aftensangen«³⁾. Ud-gaven fra 1529 har det nemlig næppe været, thi i saa Fald havde Terpager sikkert anført Sadolins Navn.

Noget afgørende kan jo ikke siges, men det vil ligge nær at tænke sig, at Sadolin, før han 1532 rejste til Odense og snarest allerede 1530, har paa ny udgivet og udvidet en Samling, som han og Hans Tavsens havde ladet trykke før deres Skilsmisse 1529. Denne Samling har Malmø-Haandbogen her optaget, og H. Thomesens Ytring om, at »nogle gudfrygtige Mænd i Jylland« bidrog til Malmø-Salmebogens senere Ud-gave, sigter da formentlig særlig til denne Samlings Optagelse. Optagelsen er dog sket allerede før 1533, idet, som vi senere skal se, Malmø-Haandbogen allerede før dette Aar har foreligget i denne udvidede Skikkelse.

Et Forsøg paa at udsondre, hvad der først er sat til i Malmø-Haandbogen, kan maaske nok gøres. Kollekten ved Slutningen af De Deum har formodentlig været Hefkets oprindelige Afslutning, saa at den svenske Begravelses-

¹⁾ Nyerup og Rahbek: Bidrag t. d. danske Digtekunsts Hist. I. S. 197.

²⁾ Dietz' Eftertryk er paa 133 Sider, saa at det nok for Grams Erindring kan staa, som han her skildrer. Hans Meyers Eftertryk med de »små Bogstave« maa have været mindre endnu.

³⁾ Derimod ikke to Salmer, som C. Sonnenstein Wendt har offentliggjort i Ny kirkeh. Sml. II S. 601, og som tidligst kan være fra 1546

salme (27) og Chr. Pedersens Davidssalme til Læsning (28) er tilsatte. Den sidste er blot ikke tilsat af ham selv 1533. Den fandtes allerede i den ældre Udgave, som Dietz trykkede af efter. Tilbøjeligheden til at stikke andre Oversættelser af samme Ting ind ved Siden af dem, der allerede fandtes, kan endvidere have foranlediget Anbringelsen af et Par Stykker. Nr. 21, den ene Brudesalme, er i Følge H. Thomesen af Hans Spandemager. Hans Salmer maa man snarere vente at finde i en Samling fra Malmø end i en Samling fra Viborg. Den er vel da stukket ind ved Siden af den anden Bearbejdelse af Ps. 128 (22). Den »anden Salve« (24 a) kan meget vel være kommet ind paa samme Maade, hvorved den er kommen til at staa lidt løjerligt midt i Hans Tavsens velordnede Cyklus af Sange og Proser.

Tænker vi os Jørgen Sadolins senere Udgave saaledes rekonstrueret, falder ogsaa Indskudene i naturlige Grupper, idet de, bortset fra den maaske tvivlsomme Nr. 20, bestaar af 7 samlede blandede Sange (Nr. 12—18) samt af Hans Tavsens Salve regina med Ave praeclara.

Alt dette, der ikke skal udgives for andet end nogenlunde sandsynligt Gætværk, giver os vel dog et omtrentligt Sandsynlighedsbillede af den Boghistorie, hvis Mindesmærker Tidens Tand har fortæret.

Ser vi nu nærmere paa de enkelte Dele, da er det sikreste og interessanteste Stykke af den oprindelige Bog fra Viborg selve Aftensangen, som findes restavreret paa ny i En ny Psalmebog 1553. Denne liturgiske Gudstjeneste er i flere Henseender ejendommelig, bl. a. ogsaa derved, at den er original dansk. Den meget selvstændige Hans Tavsens var ikke som Malmø-Reformatorerne tilbøjelig til udelukkende at kopiere et tysk Forbillede. For hans egen Sjæl opsteg der et Billede af en Menigheds-tjeneste for Herrens Ansigt, som han søgte at indføre i Praksis. Ogsaa senere blev han ved at sysle med beslægtede Opgaver. Her har han ved Hjælp af en Række

Davidssalmer med Antifoner formet et belærende og lovprisende Hele af betydelig Skønhed, hvori Papismens Afguderier og den rene Læres Betydning indskærpes.

Der begyndes med et fordansket Kyrie eleison:

O, Herre forbarme dig over os!

O Kriste, forbarme dig over os!

Derefter følger som Indledning den 94. og 118. Salme paa Prosa. De gaar begge ud paa at skildre de ugudeliges Overmod og de frommes Fortrøstning til Herren. Man har selvfølgelig i disse Stridens Tider sendt Papisterne en Tanke ved Ord som: »Opstat, o Herre, som dømmer al Jorden, betale de hoffærdige efter deres Gerninger!« Hver af disse gammeltestamentlige Salmer afsluttes efter katholsk liturgisk Skik med en Doksologi.

Gud Fader, Søn og den Helligaand
ske Pris og Ære i allen Stund.

Derefter følger Hovedstykket af Gudstjenesten, hvori den heldende papistiske Tid sammenstilles med Israels babyloniske Fangenskab. Der bruges stadig en Davids-salme, som saa en tilføjet Antifon, formodentlig sunget af et andet Kor eller muligvis af Menigheden, giver en nærmere Forklaring paa. De gammeltestamentlige Salmer er gengivne i en egen Slags tolinjede Vers, som man ellers ikke ser meget til i den Salmesang, der efter tysk Forbillede sejrede her hjemme, men som derimod har en Del Lighed med Folkevisen. Den hebraisk-kyndige Hans Tavsén har aabenbart saaledes villet efterligne den hebraiske Poesis Linjepar. Evangeliske Doksologier føjes til hver af Salmerne. Antifonerne er dannede ved fri Benyttelse og Omdigtning af Vers i »Markgreve Casimirs Vise« (Nr. 12). For en stor Del har vi Teksterne bevarede i Ludv. Dietz: »Nogle nye Psalmer og Lovsange« 1536 uden Chr. Pedersens Rettelser.

Først kommer den bekendte Ps. 137:

Vi saade og graade i Babilon,
 nar vi tænkte paa Sion.

Vi hængte vor Leg højt op i Kvist
 ud med de Floder, som der ere mest.

De, som os havde taget til Fanger,
 vilde have gjort os til Sanger.

De æskede af os en glædelig Vise,
 som vi plede at sjunge i Lise.

Vi sagde, at det ej være kan
 at sjunge Guds Sang i fremmede Land.

o. s. v.

Antifonen leder lempelig Tanken hen paa Striden mellem Sion og Babylon i Frederik den Førstes Tid:

Gud Fader i Himmelen, Skaber min,
 giv Naaden din,
 oplys mig med dit Guddoms Skin,
 al Vildfarelse nu forblind,
 som er ført ind
 efter Menniskens Tykke og Sind.
 Lad mig forstaa den rette Grund,
 Min Mund og mit Hjerte raaber til dig,
 skjul ej for mig
 dit Guddoms Ord,
 som er Livsens Port,
 thi Jesu Kristi Pine og Død
 haver ød al min Pine og Nød.

Den »Vildfarelse, som er ført ind«, findes nu karakteriseret i den efterfølgende Davidssalmes Skildring af Hedenskabets Afgudsdyrkelse (Ps. 115):

Gud, Ære dit Navn og ikke vort,
 som lover Miskund og holder dine Ord.

Lad Ukristne ej faa den Fryd,
at de maa sige: Hvor er deres Gud?

Ja, vor Gud er i Himmelen.
Hvad han vil, det bliver gjort og endt.

Men deres Guder ere Sølv og Guld,
som man gør med Hænder og Staal.

De have Mund og kunne ikke tale,
og Øjne, som man vil dennem male.

— — — — —

Men lader os sætte Haab til Gud,
saa vil han være vor Skjold og Spjud.

Ihvo som frygter og haaber til Gud,
den vil Gud være baade Skjold og Spjud.

**Antifonen forklarer denne Salme som en Spaadom om
Nutiden, da falske Profeter har »vildet« Folket:**

Den Tid er kommen, som før vaar spaad,
 giv mig godt Raad.
Forvar mig vel fra falske Lære,
thi vi endnu se og høre
 mange forføre
og vilde Folk fra din Guddoms Ære.
Hjælp med din store Magt,
giv Agt, at du haver sagt,
 mangelund,
at falske Profeter skulle bære fram
 Faareham,
men af ret falske Grund
forraske Folk med falske Fund.

**Men Kirkens babyloniske Fangenskab skal høre op
ligesom Israels. Derfor følger Ps. 126:**

„Naar Gud faar løst Sions Fængsel,
som en Drøm da skal sjunes vor Trængsel.

Da fyldes vi af Glæde og Frøjd,
at man maa sige, Gud haver os ophøjd.

Gud haver og nu bevist sig vel,
at vi maa glæde os med Skel.

Men vilde Gud plat ende vor Synd,
som Bække tørkes af Solens Brynd',

da vilde vi gerne grædelig saa,
paa det vi maatte Frugt med Glæde faa.

Thi saadant Arbejde hør her til,
hvo, som Livet have vil.

Ære være Gud Fader og Gud Søn
og saa Gud den Helligaand,

som været haver af Begyndelsen, nu og altid
og bliver til evig Tid. Amen.

Den afsluttende og forklarende Antifon lyder:

Visdom og Raad og Salighed
send mig herved.
Vend bort alt ondt fra Liv og Sjæl.
I al min Nød stat mig bi;
gør mig nu fri,
og lær mig dig at kende vel.
Om den Helligaand beder jeg mest,
du vedst
vel, hvad jeg haver behov.
Alt mit Haab sætter jeg til dig.
Kom mig arme Synder ihov,
at jeg gør dig, min Herre Gud, Lov.

Et Fadervor paa Vers indskydes nu: »O Herre
Gud, miskunde dig.« Brydningstiden mærkes bl. a. i
følgende Omskrivning af 4. Bøn:

Giv os i Dag vort daglige Brød,
 dine Ord og hellige Naade,
 og frels os fra den evige Død
 og saa fra Djævelens Vaade.
 Borttag fra os med Naaden din
 farisæiske Surdejg og Lære;
 skænk os igen den klare Vin,
 som Kristus monne frembære,
 det er: ret Tro og Lære!

Derpaa kommer efter gammel Aftensangsregel — ligesom i Malmø — til Afslutning **Maries Lovsang, Magnificat**. Endelig toner Jubelen over Syndernes Forladelse ud i Slutnings-Antifonen, der gør Marias Lovsang til Menighedens:

Nu glæder eder, Adams Børn alsammen
 og lader eders Hjerter springe!
 En Stridsmand have vi faat uden Gammen,
 som Djævelen vel kan tvinge.
 Vor Angest er endt,
 vor Fjende er skændt,
 vor' Synder os plat forladte.
 Guds Venskab er os tilsagt.
 Des ske dig Lov
 af Hjerter og Hov,
 o Jesu Krist,
 vor Broder vist,
 at du dig vilde forbarme.
 Du vast saa from,
 at din Manddom
 blev skænkt os usle og arme.

Benedicamus:
 Lover Kristum, vor Frelsere!
 Alleluja, Alleluja, Alleluja!

Svar:
 Gud være Lov og evig Tak!
 Alleluja, Alleluja, Alleluja!

Saaledes har altsaa en evangelisk Gudstjeneste kunnet forme sig i Viborg og muligvis i andre danske Stæder i Reformationstidens Kampaar. Den er beregnet paa det store Apparat af Sangere, den katholske Kirke raadede over. I Steden for Latinen og de »falske Fund« er sat Dansk og det rene Evangelium, men den ydre Pomp og den musikalske Nydelse, som de katholske Kirker kunde byde paa, kan ogsaa lægges ind i denne »jydske Aftensang«, der er et Vidnesbyrd om, at de evangeliske i Danmark paa Reformationstiden ikke savnede Sans for Gudstjenestens Skønhed.

Denne Aftensang maa vel tænkes hjemmehørende i Graabrødrekirken og Sortebrødrekirken i Viborg, hvor Hans Tavsén og Jørgen Sadolin var Præster siden Foraaret 1529. Derimod maa den ikke forveksles med de tre Viser, Hans Tavsén lod afsynge Allehelgensdag 1527. For Domkirken i Viborg kendes en særlig Ordning fra Sommeren 1530. Heri er baade Ottesang og Aftensang dobbelte, først paa Latin for Klerkeriet og derefter paa Dansk for menige Almue. Ved den danske Ottesang skal »sjønges den Helligaands Tider paa Danske«¹⁾ og prædikes. Ved Aftensangen »skal sjønges en Psalme paa Danske og gøres en kort og gudelig Formaning af den hellige Skrift«²⁾. Hvis dette skal være en Beskrivelse af vor Aftensang, er den noget kortfattet. Men denne Aftensang egnede sig vist heller ikke til Indførelse i Domkirken, idet man selvfølgelig ikke har kunnet byde Domkirkens Kanniker en Gudstjeneste, der ligefrem er en Lovprisning af det nye, som de for en stor Del var Modstandere af.

Hvad Forfatterskabet angaar, da taler al Sandsynlighed for Hans Tavsén. Han var Hovedmanden for, hvad der skete i Viborg og vi kender ham anden Steds fra som

¹⁾ Maaske vedkommende Afsnit af Chr. Pedersens Tidebog; Chr. Pedersens Danske Skrifter II. S. 319.

²⁾ Münter: Reformationshistorie II. S. 719.

Forfatter af Ting, der aldeles ligner disse Antifoner. De rimede Davidssalmer er af een Støbning, og det en Støbning, som ellers ikke findes uden for denne Samling. Mindst sikkert staar man over for det rimede Fadervor, som ikke har noget Særpræg og derfor godt kan være taget op anden Steds fra. Dets Forekomst i Natsangen i Malmø 1528 viser, at det har været kendt langt borte fra Viborg før 1529, og jeg kan ikke frigøre mig for en Følelse af, at Digteren har ladet sig inspirere af »Nu er os Gud miskundelig« (C. 11), hvorfra Melodien er tagen.

Naar jeg har betegnet Nr. 19—20, Matthæus Greitters Miserere og Andreas Knöpkens Ad te levavi, som Salmer for Lig, saa er det bl. a. i Henhold til, at førstnævnte i Ol. Petris »Een handbock påå Swensko« 1529 anvises til Brug ved Jordfæstelse sammen med Nr. 27. Den anden er efter Overskriften »en ret skikkelig Bøn til at begære Hjælp og Trøst af Gud med i al Nød og Trang« og kan da ogsaa nok egne sig til Afsyngelse af et Ligfølge, saa meget mere, som dens Forbillede Ps. 25 hørte til Vigilietjenesten for Døde. At den muligvis først er indsat i et senere Oplag, er ovenfor antydnet, men nogen Nødvendighed er det ingenlunde.

Det danske Te Deum har maaske været beregnet til Brug ved Ottesang i Viborg, svarende til Cl. Mortensens i Malmø (A. 2). Den tilknyttede Kollekt er i »En ny Psalmebog« 1553 sat som Afslutning paa Aftensangen. Den har maaske i Almindelighed været brugt som Slutningskollekt, hvorfor den har haft sin Plads ved det oprindelige Heftes Slutning.

Gaar vi til de Ting, som maa antages for indføjede senere af J. Sadolin, da har vi først *Gud Fader i Himmen*, *Skaber min* (12), som er en Parallel til Arvid Pedersens

»Capitan Herre Gud Fader min.« Benyttelsen af dens Vers som Grundlag for Aftensangens Antifoner viser, at den er ældre end denne og formodentlig ældre end 1529. En lignende Aldersbestemmelse kommer man til ved *Kom Helligaand, Herre Gud* (14), idet denne Salme viser sig at være en ældre noget ubehjælpssom Form, som en kyndigere Rimsmed har gennemrettet og udvidet med to Vers i Malmø-Haandbogen 1529 (se Side 33).

Et gennemført Akrostikon er »*Kong Frederiks Vise*« (13). Dens tyske Form, der utvivlsomt er Originalen, tilskrives Herman Bonn, dog rent formodningsvis. Han blev 1528 Lærer for den unge Hertug Hans, saa at han vel først efter den Tid bør tænkes at have forfattet den. Hvordan det nu end maatte forholde sig med den tyske Teksts Oprindelse, saa er det unægtelig sandsynligere at gætte paa Hans Tavsens eller en af Viborgerne som Oversætteren end med C. J. Brandt at tænke paa Chr. Pedersen, som næppe sværmede for Frederik den Første¹).

Nr. 17 (*Af Hu og Sind og al vor Agt*) angives af H. Thomesen at være forfattet af Jakob Madsen Strobis. Da dennes Broder, Biskop Poul Madsen, var født 1527, kan denne Angivelse se ud som en Anakronisme. I selve Haandbogen 1533 er der dog ogsaa en Salme, der tilskrives ham, og Stilen ligner hans øvrige Ting, saa at det bliver betænkeligt at forkaste Angivelsen²).

Endelig er der »*Salve regina*, kristelige forvendt og forbedret«, som efter H. Thomesens Vidnesbyrd er af Hans Tavsens. Det er atter et helt Stykke liturgisk Gudstjeneste med den gamle berømte Antifon som Centrum. Den middelalderlige Antifon, som sandsynligst tilskrives

¹) C. J. Brandt, Lunde-Kanniken Chr. Pedersen S. 292.

²) Tvivlere kan eksempelvis tænke paa to Forfatter-Brødre fra vor Tid. Sv. Grundtvig (f. 1824) optraadte i Litteraturen 1842, medens Fr. Grundtvig var født 1854. Se om J. M. Strobis Kh. Sml. 3. R. IV, 459.

Abbed Herman den Lamme († 1054), er af betydelig mindre
Omfang:

Salve regina, mater misericordiae,
vita, dulcedo et spes nostra, salve.
Ad te clamamus exules filii Hevae.
Ad te suspiramus gementes et flentes in hac lacrimarum
valle.
Eia ergo advocata nostra, illos tuos misericordes oculos
ad nos converte
et Jesum benedictum fructum ventris tui nobis post
hoc exilium ostende,
o clemens, o pia, o dulcis virgo Maria!

I Hans Tavsens Arrangement begyndes der med en
Vekselsang, hvori formodentlig Versene af »Nu bede vi
den Helligaand« er Menighedens Parti:

Vi arme Adams Børn alle
vi ere saa dybt i Synden faldne.
Thi ville vi alle Gud paakalde:
Nu bede vi den Helligaand
alt om den kristelige Tro og ret Forstand,
det os Gud bevare
og sin Naade sende,
naar vi heden fare
af dette Elende.
Kyrieleys.

Saaledes fortsættes der med alle fire Vers, vekselvis
sungne af begge Sange. Derpaa kommer selve Salve re-
gina, hvori Kristus overalt er indsat paa Marias Plads:

Salve, Jesu Kriste, vor Frelsermand,
du, som al Guds Vrede overvandt,
at Adam i dig Naaden fandt.

Disse Linjer er Omskrivningen af Latinens første
Linje. Paa samme Maade omskrives de følgende Linjer
udførligt. Slutningen lyder:

Lad os saa kende hannem i ret Tro,
 at vi hans blide Ansigt skoe
 og siden med dig og hannem bo.
 O gode Jesu! o milde Jesu! o søde Jesu!

Ikke mindre end tre Proser (Sekventser) følger nu efter som Afslutning, hver paa 16 Verslinjer. De er en videre Udfoldelse af den sidste Linje og ender henholdsvis med: »O gode Jesu!« »O milde Jesu!« og »O søde Jesu!«

Heri aabenbarer sig den samme liturgiske Sans som i Aftensangen. En anden Bearbejdelse af Salve regina er titføjet i Samlingen (Nr. 24):

Salve hilsæl, milde Jesu Kriste,
 alle Naade og Miskundheds evige Konning.

Denne har ikke Hans Tavsens faste Klarhed i Udtrykket. Den er vel snarest indskudt af Malmø-Udgiverne ca. 1531 og stammer andensteds fra. Mange Steder var der stiftet Legater til at bekoste Afsyngelsen af Salve regina¹). Det kunde tænkes, at det er saadanne stiftede Gudstjenester, man har villet reformere hermed. Ogsaa i Tyskland finder man evangeliske Omdigtninger af den baade paa Latin og Tysk.

Som Malmø-Udgiverne formentlig har indskudt et og andet i Samlingen, har de utvivlsomt ogsaa udeladt noget. Hvis Jørgen Sadolins Bog har indeholdt Stykker, som allerede fandtes i den forudgaaende Del af den omredigerede Salmebog, er de selvfølgelig udeladte her. I selve Aftensangen gælder det allerede om to Stykker (Nr. 5 og 9), som der

¹) Das Gebet singet man durch die ganze Welt und läutet grosse Glocken dazu, und ist leider dahin kommen, dass schier keine Kirche, es ist das Salve Regina darinnen zu singen reichlich gestiftet. — Luther, Prædiken paa Mariæ Fødselsdag i Kirkepostillen (Erl. Udg. XV. S. 450. Walch XI. 3147). Sammensteds omtales, at det samme gælder Regina coeli (A. 25) Et dansk Eksempel paa noget tilsvarende (Ave praeclara i Ribe Domkirke) haves i Kh. Sml. II. S. 386.

imidlertid for Aftensangsordningens Skyld er Henvisninger til. I det følgende kan der ligeledes være udeladt, og blandt de udeladte Ting har sikkert været Trossalmen: *»Vi tro alsammen paa en Gud, som Himmel og Jord og alting skob.«* »I det Aar 1529 blev danske Salmer først sjungen her i København om Høsten af Mester Hans Tavsens, salige Ihukommelse, som kom da hid fra Viborg,« siger H. Thomesen. Og blandt de danske Salmer, han lod synge i Nikolaj Kirke, var efter Poul Røns Vidnesbyrd ovennævnte Oversættelse af Luthers »tyske Patrem«. Den blev senere til Minde herom stadig brugt i Nikolaj Kirke, saa længe Kingos Salmebog var i Brug¹⁾.

Vi har ikke sat Jørgen Sadolins Navn i Forbindelse med nogen af Salmerne. Der findes nemlig intet Holdepunkt. At han har givet Bidrag er dog meget rimeligt, da vi kender en Salme af ham i Hans Tavsens Salmebog: »Engelen indgangen til Jomfru Maria« og en fra Tysk oversat Sang om Luthers sidste Ord: »Himmelske Fader, du haver mig vist« (Ny kirkehist. Sml. II, S. 602).

Malmø-Haandbogen optager Smaasamlingerne og bliver fælles Salmebog, o. 1531.

Den næste Salmebog, som vi nu har ligefrem bevaret, er den Haandbog, som er udtogsvis udgiven i Chr. Bruuns »Psalmebøger fra Reformationstiden« II, og som er »sat i Malmø St. Bartholomæi Aften Aar efter Guds Byrd 1533«. I denne har vi foruden Indholdet af Haandbogen 1529 den nys behandlede »Jydske Aftensang« med dens Tillæg

¹⁾ P. Røn: Magister Hans Tausan, Kbh. 1757, S. 37: »Og til en bestandig Erindring om, at Gudstjenesten paa en evangelisk Maade først i St. Nikolaj Kirke er bleven forrettet i København, synges denne Salme der endnu«.

optaget, og derudover indeholder Bogen endnu 21 nye Salmer. Dette maa dog ikke forstaas saaledes, at disse nye Salmer her foreligger trykte første Gang.

En Samling fra Mellemtiden har Terpager bevaret os Titelen paa:

Enchiridion med mange aandelige danske Viser, som man sjunge i Messe og Aftensang, som hver Kristne maa lære sig og sine Børn til at prise og ære med Guds Navn og Jesum Kristum, vor Frelser. 1530.

Denne Samling var paa 24 Blade¹⁾, men Trykkestedet er os ikke bekendt og Indholdet endnu mindre.

Derimod har vi et Brudstykke af en Bog, som ved sin Sammensætning giver os en ikke uinteressant Oplysning om Malmø-Haandbogens Skæbne mellem 1529 og 1533. Det er den i Bruuns »Psalmebøger fra Reformationstiden« I. S. 137—192 udgivne:

Nogle nye Psalmer og Lovsange, som ikke tilforn ere udgangne paa Danske. Med en Correct og Forbedring paa den store Sangbog, som er trykt i Rostock ved Ludowich Dyetz. — Rostock 1536.

Bogtrykker Ludvig Dietz i Rostock er Samleren og Udgiveren. Bogen er lavet som et Tillæg til hans Eftertryk af Haandbogen fra 1529. Han retter først en Del Trykfejl i dette. Derpaa skriver han: »Framdeles finder du, kristelige Læsere, foruden denne Correctur og Forbedring, ikke aleneste de ny Salmer og Lovsange, som efter den Tid ere trykte og udgangne udi de sidste smaa Sangbøger, men ogsaa disse efterfølgende Salmer og Lovsange, hvilke ikke vaare tilforne trykte og udgangne paa det danske Tungemaal.»

C. J. Brandt mente, at Yttringen om de hidtil utrykte er »kun Tidens sædvanlige Boghandler-Stil«²⁾. Vi har

¹⁾ Bruun: Aarsberetn. fra det St. kgl. Bibl. II. S. 360.

²⁾ Brandt: Vore danske Kirke-Salmebøger. S. 5.

imidlertid kun de første 7 Ark (28 Blade) bevarede, saa at vi ikke tør benægte, at der sidst i Bogen kan have været en saadan Afdeling. Paa de syv Ark findes kun, hvad vi allerede kender fra Haandbogen 1533. Derimod bliver man ved nærmere Eftersyn noget tvivlraadig angaaende Udgiverens Benyttelse af »de sidste smaa Sangbøger«. Vi sporer nemlig kun Benyttelsen af eet Værk, en Udgave af Malmø-Haandbogen, som vi ikke kender. De manglende Ark kunde muligvis ogsaa løse os denne Knude, men Sammenhængen er vist snarere en anden. »Correcten« paa »den store Sangbog« maa i al Fald være sket ved en Sammenligning med et rigtigt Aftryk af Malmø-Haandbogen, hvorved baade de grove Trykfejl og de senere i Danmark fremkomne Sange er komne for Dagen. Jeg vil da formode, at denne Ludv. Dietz's Kildeangivelse slet ikke er andet end en Blomst, han har plukket paa vedkommende Malmø-Haandbogs Titelblad eller i dens Efterskrift. Eller ogsaa mener han med de »små Sangbøger« senere småstiledede Oplag af Malmø-Haandbogen i Modsætning til hans egen »store Sangbog« med dens »grovere Bogstave«. Ved begge Forklaringer havner vi samme Sted, og at vi skal derhen, er der ingen Tvivl om.

Ser man nærmere paa hans Samling, opdager man nemlig snart, hvorledes den er lavet. Den er et underligt Virvar, hvori sammenhørende Ting staar langt fra hinanden. Proserne til Salve staar f. Eks. paa Side 150 (i Bruuns Udgave), medens Salve selv staar paa S. 168, og Indledningen til det staar S. 177. Den jydsk Aftensangs forskellige Dele er kastede mellem hinanden. Forklaringen paa alt dette Sjuskeri ligger i, at Samlingen er lavet ved en Register-Sammenligning. Dette har bl. a. ogsaa haft til Følge, at Dietz er faldet i sit eget Registers Faldgruber og har faaet 4 Salmer med, som allerede fandtes i hans Haandbog (A. 9, B. 1 og 5 og D. 1). En hel Del af Salmerne staar derfor ogsaa i alfabetisk Orden, om denne end ikke er gennemført, men afbrudt ved forskellige

Tilløb¹⁾. Det, som er af Interesse for os herved, er, at vi kan skønne, at det Register, der har tjent Samleren til Vejledning, maa have hørt til en Bog, der i Indhold og Ordning i alt væsentlig svarer til den bevarede Haandbog fra 1533. »Den som vil en Kristen hedde« og »Gud lod Røst af Skyen lyde« har staaet sammen. Den jydsk Aftensang har været med. Men den benyttede Udgave har været ældre end 1533. Thi i Udgaven 1533 er der foretaget en Mængde sproglige Ændringer, som ikke findes i Dietz's Eftertryk.

Vi føres saaledes til at kunne paavise en Udgave af Malmø-Haandbogen mellem Aarene 1529 og 1533. Som Haandbogen 1529 optog begge Malmø-Bøgerne fra 1528, saaledes har denne nye Haandbog optaget Salmerne i »de sidste smaa Sangbøger« fra andre Landsdele samt selvfølgelig bragt et og andet hidtil utrykt. Den har derved overflødiggjort de andre Smaasamlinger og er bleven de evangeliskes fælles Salmebog i hele Danmark, Dette Skridt maatte man snart komme til. Det kunde ikke vare længe, inden Bogførere bragte Malmø Salmebog til Viborg, og omvendt, og i København virkede nu Viborger-Føreren Hans Tavsén. Paa Herredagen i Juli 1530 var oven i Købet næsten alle de evangeliske Prædikanter sammen i en hel Maaned, i hvis bevægede Dage ogsaa de danske Salmer blev brugt af Hjærtens Lyst²⁾.

¹⁾ Man se særlig Siderne 152—177. Det ser ud, som om en Sætter først temmelig uordentligt har plukket Hovedmængden af de nye Salmer ud efter Registeret og derpaa har maattet begynde forfra med en Efterslæt, hvoraf vi kun har den første Salme: »Alle Kristne frejde sig nu« (E. 16). Under Bogstavet A maatte denne efter Datidens Register-Indretning (Salmerne indenfor hvert Bogstav i Orden efter Rækkefølgen i Bogen) være den første nye, medens E 17 var den anden.

²⁾ Se J. Sadolins Beretning i Danmarks chr. Prædikanters Gjensvar paa Prælaternes Klagemaal, udg. af H. F. Rørdam. S. 28: »tøsser hver Dag med den kristelige Almue forsamledes udi Kirken (Helligaandskirken). sange og loved Gud med Salmer, aandelig Viser og Lovesang«.

Efter alt dette var en Samling af alt i een Bog endnu mere nærliggende. Trykningsaaet maa være enten 1531 eller 1532, og af disse er vel 1531 det sandsynligste. Som Levning af Bogen kan Dietz's Tillæg fra 1536 paa en vis Maade betragtes, hvorved det faar en Interesse, som dette Makværk ellers ikke kunde fortjene.

Denne ca. 1531 udvidede og til Dels omordnede Salmebog er det da, vi har i ny sprogrenset Udgave fra 1533, muligvis igen noget forøget. Af dens nye Stof er allerede Slutningsafsnittet, den jydsk Aftensang, behandlet. I den øvrige Del af Haandbogen findes ialt nedenstaaende 21 nye Salmer. Af disse har vi de 14 i Dietz's Eftertryk efter den ældre Udgave. Disse 14 er her mærkede med en Stjerne. Det maa antages, at en god Del af de 21 Salmer er tagne af det forannævnte »Enchiridion med mange aandelige danske Viser«, 1530. Navnlig ved visse Paralleloversættelser maa man maaske gætte paa dette. Man fristes da til at antage denne forsvundne Bog for et Arbejde, der uden Kendskab til Cl. Mortensens Arbejde har samlet ind af det samme Stof, han benyttede (man se Nr. 10 og 21 i Fortegnelsen), og ikke som han har bearbejdet det. Dette er dog Antagelser og Antydninger, som ikke kan videre underbygges, eftersom Bogen er forsvunden.

*1. *Beklage af al min¹⁾ Sinde.* — Ps. 51. B. S.²⁾.

*2. *En Jomfru fødte et Barn i Dag.* — Svensk, vistnok efter: Ein Kindelein so löblich.

*3. *Esajas den Profete monne det saa gaa.* — Luther 1526: Jesaja dem Propheten das geschah.

4. *Forle os med Fred naadelige.* — (Antifonen Da pacem domine). Luther 1529: Verleih uns Frieden gnädiglich, med to tildigtede Vers.

¹⁾ 1533: alle mine.

²⁾ Disse Bogstaver staar i »En ny Psbg.« 1553 og maa vel betegne Forfatteren. Jeg ved ikke, hvem der kan menes. Den er oversat paa Svensk og af en fejlagtig Tradition tillagt Erik XIV. Beckman: Sw. Psalmhist. S. 472. Krkh. Sml. 3. R. 4. B. 464.

- *5. *Gud lod Røst af Skyen lyde.* — (10 Bud). Luther 1524: Dies sind die heiligen zehn Gebot.
- *6. *Herre Gud Fader, stat¹⁾ os bi.* — Luther 1524: Gott der Vater, wohn uns bei. ≠ A. 12. Fra Enchiridion?
- 7. *Hierusalem, du hellige Stad.* — (Ps. 147, 12 f.) H. Spandemager.
- *8. *Hjælp Gud, hvor stor er Menneskens Sorg og Nød.* — P. Speratus 1524: Hilf Gott, wie ist der Menschen Not.
- 9. *Jesus Kristus er vor Frelsermand.* — (Huss). Luther 1524: Jesus Christus, unser Heiland. ≠ C. 18. Fra Enchiridion?
- *10. *Krist laa i Dødsens Vaande.* — Luther 1524: Christ lag in Todesbanden. Bearbejdet Tekst. A. 22, se S. 31. Fra Enchiridion?
- *11. *Kristus af Gud Faders Hjerte fød.* — Prudentius: Corde natus ex parentis, oversat i Prosa.
- 12. *Kyrie Gud Fader af Himmerig.* — Udvidelse af det lille Litani for Julehøjtid. Skaar I. 527.
- *13. *Litaniet.* — Luther 1529 (Fischer: Kirchenlieder-Lexicon II. S. 19).
- 14. *Nu bede vi den Helligaand, udi.* — Luther 1524: Nun bitten wir den heiligen Geist. ≠ B. 2. C. 10. Fra Enchiridion.
- *15. *O Gud, vor Fader, du som est i Himmerig.* — (Fader-vor). Ambrosius Moibanus 1525: Ach Vater unser, der du bist.
- 16. *O Herre Gud Fader med din Kraft.* — (Kyrie). Jak. Madsen Strobios.
- *17. *O Jesu bold, med megen Vold.* — H. Sachs 1523: O Jesu zart (Omdigtning af: Maria zart).
- 18. *Vi tro alsammen paa een Gud, som.* — Luther 1524: Wir glauben all an einen Gott). H. Tavsens? ≠ C. 9. Fra jydsk Aftensang?
- *19. *Vi tro paa almægtigst²⁾ Gud.* — Samme. Efter Svensk? Fra Enchiridion?

¹⁾ 1533: staa. ²⁾ 1533: almægtigste.

- *20. *Vor Gud han er saa fast*¹⁾ *en Borg.* — Luther 1529: Ein feste Burg ist unser Gott.
- *21. *Vær glad og fro, al Kristenhed.* — Luther 1524: Nun freut euch, lieben Christen gmein. Benyttet i A 5, se Side 36. Fra Enchiridion?

Om nogle af de 7 Salmer, der ikke findes i Brudstykket af Dietz's Tillæg, først er stukne ind 1533, er ikke til at afgøre, da vi ikke ved, hvad der har staaet i hans Tillægs Slutning. To af dem (9 og 14) er Paralleller til Salmer i de ældre Samlinger, saa at man maaske snarest maa tænke sig dem indkomne ved Optagelsen af den ældre Søstersamling »Enchiridion«, og Nr. 18 har sin egen Historie, som gør, at man maa antage den for tidligere optaget. Der bliver da ikke meget tilbage, som der kan være Tvivl om.

Hele Bogens Anlæg og Plan stammer aabenbart fra den forrige Udgave. Den nye Haandbog er i Hovedtrækkene et Optryk af Haandbogen fra 1529. I Salme-Afdelingen før Messe-Embedet er der gjort Tilløb til en mere saglig Disposition end den noget spredte Ordning af Indholdet, der opstod 1529 ved Tilføjelsen af Arvid Pedersens Samling. Der er dog kun foretaget nogle klumpvise Omflytninger, der ingeniunde forslaar til at frembringe et klart ordnet Hele. I denne Salme-Afdeling og i Messe-Embedet er de foran anførte Salmer indskudte²⁾. Efter

¹⁾ 1533: stærk.

²⁾ Ogsaa liturgiske Indskud findes i Messe-Embedet, og man faar en Mistanke om, at den nemme Genvej gennem et Register ogsaa her har foraarsaget noget slemt Sløseri, naar man ser, at Stykkerne følger umiddelbart efter hinanden saaledes:

Jeg arme syndige Menneske (Trosbekendelse og Syndsbekendelse samt Absolution).

Kære Venner Kristi (Kirkebøn).

Kære Venner, efterdi (Formaning til Nadvergæster).

Det mellemste af disse Stykker skulde staa foran det første, hvorfor det har faaet den noget forkrækkede Overskrift: »Dette maa læses, før end Tros Bekendelse læses.« Ogsaa disse Stykkers Kilde skal man vel da søge i det forsvundne »Enchiridion«.

Messe-Embedet følger Litaniet med dets Kollektor og derefter den jyske Aftensang med dens Tillæg. Det ser næsten ud, som om man har ønsket at respektere Aftensangen som en særlig Samling, som Menigheden i Viborg og maaske ogsaa ved Nikolaj Kirke i København efter tilsvant Skik kunde beholde samlet. Kun hvad der lige hørte til i Messe-Embedet (Credo samt Antifonen »Den Tid er kommen, som før var spaaet« efter Præfatsen i Messen, C. 22), flyttede man derhen, og selvfølgelig gentog man heller ikke en Salme, der alt fandtes forude. Enchiridion, der vel har haft meget Stof tilfælles med Malmø-Samlingerne, har man derimod kun plukket for dets særlige Indhold og stukket dette ind paa passende Steder.

Selvfølgelig har den nye Salmebog ogsaa bragt enkelte Salmer, som ikke var »trykte i Danmark tilforne«. Under den jyske Aftensang har vi peget paa enkelte. Her kan der være særlig Grund til at gøre opmærksom paa tre Ting, hvis tyske Originaler er fra 1529, nemlig Fredsbønnen (4), Litaniet og *Vor Gud han er saa fast en Borg*¹⁾. Disse har vel de tidligere Smaasamlinger næppe naaet at faa med.

Denne omordnede og forøgede Haandbog har vi altsaa bevaret i et nyt revideret Oplag fra Malmø 1533. Dette Oplag haves dog kun i et eneste Eksempplar paa Universitetsbiblioteket i Kristiania, og dette ene Eksempplar er endda ikke helt fuldstændigt, saa at bl. a. Titelbladet mangler. Det er i og for sig ikke sandsynligt, men dog tænkeligt, at dette kan have indeholdt en Oplysning om Udgiveren. Som Bogen nu haves, nævnes intet Navn i den. Der haves kun en kort Efterskrift i Jeg-Stil, som bl. a.

¹⁾ Denne berømte Salme er indsat efter Messe-Embedet før Litaniet, enten fordi den er tænkt som Udgangssalme eller fordi den først, da Sætningen var naaet saa vidt, er kommet Udgiverne i Hænde. Den tyske Original er muligvis forfattet 1528 (Neue kirchl. Zeitschrift 1903 S. 747—69) men vides ikke trykt før 1529.

ogsaa er interessant som Vidnesbyrd om Salmernes Udbredelse:

»[Og] skal ingen forundre der paa, at jeg haver ikke nu anderledes fordansket somme af Salmerne i denne Bog, end de vaare førre prentede. Jeg lod det nu saa blive paa denne Tid, thi jeg fornam, at den menige Mand var før bevan saa at sjunge og kvæde dem almindelige over alt Riget baade med Ord, Noder og Toner, og kunde dem ogsaa meste Parten udentil. Fordi lod jeg her nu ingen Noder sætte. Dog haver jeg mange Steder forbedret Dansken, som de vel se og mærke, som hende læse kunne. — Og vaar samme Bog sat i Malmø St. Bartholomæi Aften Aar efter Guds Byrd 1533.«

For at begynde med Slutningen, da er det tydeligt, hos hvem Bogen er »sat«. Det er nemlig Christiern Pedersens Typer, den er sat med. Der kan egentlig ikke godt tvivles om, at han ogsaa er Efterskriftens Forfatter og Ophavsmanden til de mange sproglige Rettelser. C. J. Brandt har i det enkelte paavist, hvorledes disse Rettelser netop er karakteristiske for Chr. Pedersen¹⁾. Hans Kalendarium fra Tidebogen, udvidet med Lægeraad, er her stillet foran Bogen, saaledes som det hørte sig til i et katholsk Breviarium. Dermed indlededes en Skik, som fortsattes til Kingos Tid og efterlignedes i Sverige 1543²⁾. Christiern Pedersens Styrke var den danske Prosa. Dog havde han en hel Del Øre for Rhythme; hans rimløse Davids Salmer er taalelig rhythmiske. Derimod lægger han ikke nogen Vægt paa Rimet. Mange Gange retter han

¹⁾ C. J. Brandt: Om Lunde-Kanniken Christiern Pedersen og hans Skrifter 1882. S. 282—292. Brandt fremstiller her og i Skriftet »Vore danske Kirke-Salmebøger« Chr. P. som den, der har forandret den oprindelige Haandbog af 1529 til denne udvidede og delvist omordnede. Denne Ære maa vi efter det her udviklede berøve ham. Brandt har underligt nok ikke lagt Mærke til, at Dietz ikke har trykket af efter Udgaven 1533.

²⁾ Samlaren 1891. S. 8.

f. Eks. »faar« til »faanger« for at faa Rhythmen bedre. Kommer derimod en Germanisme i Vejen i et Rim — som ofte sker — saa retter han den og bryder sig ikke om, at Rimet gaar tabt.

Han vilde hans Liv bortnøkke,
David maatte Riget rømme

er blevet til:

Han vilde hans Liv borttage,
David maatte Riget rømme.

Eller i A 13, hvor det hed:

For os et Mennesk er vorden,
i sidste Verdsens Tid,
hans Moder ej forloren
hendes ukrænkelig Kyskhed.

Her retter Chr. Pedersen:

Hans Moder ubekrænkelig
blev ren i al Kyskhed.

Hvad han »fornam« ved sin Hjemkomst om, hvor indsungne de første tarvelige »Udsættelser« var i vort Kirkefolk, viser sig ogsaa deri, at man snart strejfedes mange af hans Rettelser af igen. Vi kom ikke til at synge »Vor Gud han er saa stærk en Borg«, men »Vor Gud han er saa fast en Borg«, ikke »Af Hjertens Nød«, men »Af Dybsens Nød«, og saaledes kunde der nævnes mange Eksempler. Med en mærkelig Sejghed fastholdtes de gamle Tekster, og Kingos første Salmebogsarbejde strandede egentlig paa hans radikale Grundsætninger over for disse. Endnu i den endelige »Kingos Salmebog« kom de oprindelige Tekster jo ind næsten uden Ændringer.

Over for Spørgsmaalet, om Chr. Pedersen selv har skrevet Salmer, staar man uden Vejledning. Han vides ikke nogensinde at have rimet. Men man har jo

Lov at gætte, kun maa Gætningen holde sig til Salmer, som ikke kendes fra Dietz's Tillæg i en ældre Redaktion, hvorfor Brandt har Uret i som Mulighed at anføre *Vor Gud han er saa stærk en Borg*¹⁾. Ret beset bliver der vist ikke andet tilbage som Mulighed end *Forle os med Fred naadelige* og *Kyrie Gud Fader af Himmerig*, men den første af disse ser mig nærmest ud til at have mistet sine Rim ved Chr. Pedersens Udrensning af Germanismer, og den anden synes mig ikke at ligne hans Sprog. Jeg er derfor mest tilbøjelig til ret bestemt at erklære, at Chr. Pedersen ikke er blandt Danmarks Salmedigtere.

Efter det her udviklede har altsaa en Omredaktion af Haandbogen fundet Sted ca. 1531 og et sprogligt Gennemsyn 1533. Det bliver herefter noget uklart, hvorledes det forholder sig med H. Thomesens Bemærkning om en revideret Udgave fra 1534. Den Omredaktion, han sigter til, er formodentlig den, vi her har for os, og det vildledende Aarstal maa vel da have sin Oprindelse fra, at han har haft eller set en Udgave fra dette Aar, hvorfra han kendte denne Type af Haandbogen. I Aarene mellem 1533 og 1544 er der selvfølgelig kommet nye stadig noget forøgede Oplag, og dette bevidnes ogsaa udtrykkeligt af H. Thomesen ved Ordene: »foruden hvis som er tilsæt af en og anden, saa tit den blev paany igen trykt«. Det har sandsynligvis kun drejet sig om Bogtrykkerforetagender med Smaatilføjelser i. Nogen ny Redaktion af den danske Salmebog skete ikke, før Hans Tavsens som Biskop i Ribe gav Salmebogen en ny Form 1544.

Kaster vi nu efter disse Undersøgelser et Blik tilbage paa dette vor Salmebogshistories første Tidsrum, de femten Aar 1528—43, saa dels har vi, dels kan vi skimte følgende Salmebøger:

¹⁾ Anf. Skr. S. 291 og derefter P. Hansens Litteraturhist., I. Udg. I. S. 193.

Det kristelige Messe-Embede paa Danske, Malmø 1528.

Den danske Ottesang, Aftensang og Natsang m. m., Malmø 1528.

En ny Haandbog (de to foregaaende samt Arvid Peder-
sens Salmer), Malmø 1529. Eftertrykt Magdeborg
1529 og Rostock 1529.

Aftensang, Viborg 1529.

Samme, forøget, besørget af J. Sadolin, ca. 1530.

Enchiridion, 1530.

En ny Haandbog (forøget, særlig med „Aftensang“ ca.
1530 og „Enchiridion“ 1530). Malmø ca. 1531.

Samme, sprogrettet ved Chr. Pedersen. Malmø 1533.

Samme, 1534 (nævnt af H. Thomesen).

Nogle nye Psalmer og Lovsange (Udpluk af Haandbog
c. 1531), Rostock 1536.

4—5 nye Oplag af Haandbogen, 1535—43.

Lægges hertil en utvivlsomt saare talrig Mængde af
nu forsvundne Enkeltryk, saa har Bogtrykkerpressen dog
maattet arbejde ret flittigt for at forsyne vort Folk med
trykte Salmer.

„Det svenske Eksemplar“.

Af Indholdsoversigterne i det foregaaende ses det, at
der oftere er øst af en svensk Kilde, og en hel lille Af-
deling (D.) angives ligefrem at være »udtagen« deraf. (Se
S. 14.). Derfor maa vi endnu kaste et Blik hinsides Skaa-
nes og Hallands Grænser, hvor Udviklingen paa Grund af
Nationalhadet dog ikke havde meget med den danske at
gøre¹⁾.

Dateringen af de ældste svenske Salmer haves i Dal-
karlenes Klager over Lutheriet i Stockholm og de svenske
Viser og Sange sammesteds, samt Gustav Vasas Svar

¹⁾ Ang. det følgende se særlig H. Schück: »Våra älsta psalmböcker«
i »Sammlaren« 1891 samt Beckman: Svensk Psalmhistoria.

herpaa d. 14. Maj 1527: »Om de svenske Viser eller Sange forundrer Hans Naade, at det straffes i Stockholm, efterdi det er Sæd trindtom alt Riget i alle Sognekirker, at man plejer der kvæde paa Svenske og love Gud, og er jo saa godt, at det sker paa vort eget Maal, det vi forstaa, som paa Latine, det man dog intet forstaaer.« Man slutter heraf, at den ældste svenske Salmebog maa være udkommet 1526. Helt afgørende sikker er Slutningen ikke, da vi her i Danmark har danske »Viser« sungne ved Gudsstjenesten, før der kan paavises trykte Samlinger. Det eneste sikre bliver at sige, at der har eksisteret svenske Salmer i Vinteren 1526—27, og at en Salmesamling har foreligget saa tidligt, at den kunde benyttes i Malmö-Haandbogen 1529. Derimod er det et Spørgsmaal, om der kan lægges nogen Vægt paa den Omstændighed, at i vore danske Samlinger fra 1528 findes der ikke noget Laan fra Svensk.

I det attende Aarhundrede kendte man endnu en svensk Samling fra 1530 med Titelen:

„Någre Gudhelige Wijsor vthdragne aff then Helga Skrift, the ther tiena til at siungas i then Christeliga Församlingen“.

Den bestod af to Afdelinger paa henholdsvis 10 og 5 Numre. Man har tænkt sig, at den første Afdeling er den oprindelige Samling, som man satte til 1526. Denne Afdeling haves bevaret i et Eksempplar uden Titelblad i Göteborgs Stadsbibliotek (paa ny udg. Stockholm 1871). Det kan være enten »det svenske Eksempplar« fra Tyverne eller første Del af Udgaven 1530. Tegn staar mod Tegn.

Men at det forholder sig rigtigt med den Antagelse, at første Afdeling er den ældste svenske Salmebog, det bekræftes ret øjensynligt ved et Blik paa det svenske Stof, der er benyttet i vore ældste Samlinger. At det nemlig er os, der har laant fra Svenskerne og ikke omvendt, ses let ved en nærmere Betragtning af sproglige Vendinger og

af Rimene. Forskellen mellem dansk og svensk var gennemgaaende ikke større den Gang, end at man simpelt hen kunde udstyre »Viserne« med en anden Bogstavering og kalde dem danske. Dog kommer Rimene derved stundom til at klikke, og der fremkommer sproglige Vendinger, hvis Oprindelse ikke kan være tvivlsom.

De 10 svenske Viser er følgende:

1. *O Fader vår, barmhertig och god.* (Fadervor). Dansk i B. 8.
2. *Den, som vil en kristen heta* (10 Bud). Dansk i D. 1.
3. *O Jesu Krist, som mandom tog.* Dansk i D. 2.
4. *O herre Gud af himmelrig.* Dansk i D. 3.
5. *Vi tro på alsmäktig gud* (Luther). Synes benyttet i Haandbog 1533: Vi tro paa almægtigst Gud.
6. *Vi, som lefve på världen här* (Media vita. Luther). Dansk i E. 27.
7. *Var glad, du helga kristenhet* (A solis ortus cardine). Dansk i E. 15.
8. *Förbarma dig, gud, öfver mig* (Miserere. M. Greitter). ÷ E. 19.
9. *Jesus Kristus är vår hälsa* (Huss. Luther).
10. *En jungfru födde et barn idag.* Dansk i Haandbog 1533: En Jomfru fødte et Barn i Dag.

Den anden Afdeling i Salmebogen af 1530 bestod af følgende fem:

1. *O Rom, går det nu så med dig.*
2. *Ak gud, hvem skal jag klage.*
3. *Gud fader vilje vi prisa.*
4. *O evige gud af evighed.*
5. *Herre Krist, guds faders ende son* (El. Cruciger, slgn. A. 13).

En senere usikker Tradition fordeler Forfatterskabet til de 10 Salmer mellem Brødrene Olaus og Laurentius Petri. I vor Tid har J. W. Beckmann tilskrevet Olaus Petri baade Udgivelsen og Forfatterskabet. Der findes ikke nogen som helst Efterretning om, hvem den ældste

svenske Salmebog skyldes, men ellers er i alle disse Forhold Olaus Petri i den Grad Manden for det hele i Sverige, at al Sandsynlighed samler sig om ham, tilmed da alle »Viserne« i høj Grad er af een Støbning. Forfatteren er en Mand med Smag, en selvstændig Mand, som raader over en ret sikker Form. Disse faa velformede Sange ser ud som et fornemt Aristokrati ved Siden af de danske, der myldrer frem i stor Mængde og næsten alle er klædt paa som Almuesfolk.

Oversigten viser, at den lille svenske Samling er bleven flittigt udnyttet i Danmark i de nærmest følgende Aaringer. Men ogsaa kun denne Samling er i nogen videre Grad bleven benyttet. Der er derimod intet taget af anden Afdeling af Samlingen fra 1530, med mindre den sidste deri skulde være Originalen til vor »Herre Krist, Gud Faders enbaarne Søn« fra 1528. Vi har ikke mere den svenske Tekst bevaret, saa at en Sammenligning ikke kan foretages. I »Swenske songer eller wisor« 1536 er den erstattet med en Bearbejdelse eller ny Oversættelse: »Kristus den rette herren«. Den tidligere maa vel da have været mangelfuld. Mon den ikke har været en Oversættelse af den danske?

Den er i saa Fald den eneste danske, Svenskerne i selve Reformationsaarene tilegnede sig.

I Stridens Hede.

Af de hidtil omtalte Salmer er sikkert højst en 5—6 Stykker yngre end 1530. I Løbet af 3—4 Aar er denne ret betydelige Mængde¹⁾ af danske Kirkesange blevet til. En hel Skov af ukendte Vækster er som ved et Trylleslag skudt op af Kirkeageren. Menigmand greb med Begærlighed

¹⁾ 1533 har vi, naar alle Prosastykker regnes fra, 104 Numre. »Swenske Songer eller wisor« 1536 har endnu kun 46.

det nye, men paa Klerkene gjorde det et yderst frastødende Indtryk. Det skurrede i mere end en Forstand i deres Øren, naar de hørte alle disse uøvede Struber synge Dansk under Kirkehvelvingerne »efter Luthers Digt« i Steden for den skolede og øvede latinske Korsang »efter gammel Kirkes Sædvane.«

Derfor er der stadig Strid om denne danske Sang, og man søger fra papistisk Side at bevise dens Urimelighed og Skriftstridighed. Derfor er Salmebogsfortalerne altid et Skriftforsvar for Menighedssangen, og man gaar derfra videre til Angreb paa alt det latinske Væsen.

Det er paafaldende, saa lidt der er optaget fra Fortiden af dansk Sang. Det eneste er det lille Vers »Krist stod op af døde«. Først senere optages endnu et Par Stykker, foruden at man »kristelig forventer« en Del gamle Sange. Formodentlig har der virkelig ikke været brugelige danske Sange. Selv den gamle Dagvise viser sig jo at have været slemt papistisk¹⁾. Peder Laurenssen skriver derfor 1533:

„O Herre Gud, hvor al Ting er bagvendt i det paviske Rige, som og here er! De bjude, at disse danske Viser „*Sancta Maria, Moder Krist*“ og „*Det Træ-Kors, vor Herre selv bar*“ og „*Alle kristne Sjæle*“, at de skulle sjunges, som er imod Skriften og ingen til Nytte eller ret Saligheds Hjælp. Men de 10 Guds Budord, Pater noster og andre gudelige kristne Salmer og aandelige Lovsanger af den hellige Skrift de maa ikke, fordi det synes nyt. De andre ukristelige ere gode hos dem, fordi at de ere gamle“²⁾.

Den lutherske Kirkesang traadte da ogsaa ind i Verden med en kraftig Kritik af det, den skulde afløse. Erfurter-Enchiridiet af 1524 har en meget hæftig Fortale:

¹⁾ Dansk Kirketidende 1886.

²⁾ P. Laurenssen: En stakket Undervisning. 1533, udg. af H. F. Rørdam. S. 40. De nævnte katholske Viser synes at være de tre første Vers af »Det hellige Kors, vor Herre selv bar.« Det er vistnok Processionsvers ved Korsbyrd og ved Kirkegaardsprocessioner for alle Sjæle (man se f. Eks. Kh. Sml. 4. VI. 29.—30).

„Blandt mange Misbrug, der hidtil er fremsatte af mange højlærde og erfarne i den hellige Skrift, er visselig ret beset denne ikke en af de ringeste, hvilken vore Tempeltjenere og Djævelens Koraler har højt oppyntet til Gudstjeneste, nemlig at de har staaet alene hele Dagen i Koret og efter Baals Præsters Art har brølet med uklar Røst og endnu i Stiftskirker og Klostre brøler som Skovæsler til en døv Gud, ikke alene til Skade for sig selv, fordi de ogsaa selv ofte ikke forstaar, hvad de synger eller læser, men ogsaa for hele den kristelige Menighed.“

Det er det samme, som man sang om her i Landet:

Nonner de sjunge i deres Kor,
de vide deraf ret ej et Ord,
hvor daarligt monne det være¹⁾.

Vi har en dansk Skildring af det katholske Gudstjenestevæsen i Modsætning til det nye evangeliske, og den er slet ikke ueffen. Det er i Malmø-Borgmesteren Jep Nielsens: »Disputats emellom Borgemester aff Malmø oc Her Cantor aff Lundt« (Malmø 1530). Kantor Adser Pedersen havde sendt Malmøboerne en Skrivelse, hvori han bl. a. ogsaa søger at vise af Skriften, at de bærer sig urigtigt ad med deres Gudstjeneste. Kantoren skriver herom:

„Ikke er fordi godt at lægge af Messer, daglige og nattelige Tider og andre Gudstjeneste og sætte altingest til Prædiken alene. Ikke lærer Sanctus Paulus saa, 1. Kor. 14 udi Enden sammen Kapitels saa sigendis: „Brødre, stander flittelige efter at profetere (det er at prædike) og forbyder ikke at tale med Tunger (det er anden Guds Lov, Messer, Sang og Tjenester). Lader altingest gøres høveskelige og skikkelige“ (det er ment at betage Skurl og Usame iblandt Almuen). Gud alsommægtigste gave, det vaare saa gjort hos eder.“

¹⁾ Bruun: Viser fra Reformationstiden. S. 37.

Borgemester svarer:

„Der skal dømme paa hver kristen Mand, der Skel og Relighed haver, hvad heller I mere holder af denne kristelige Lærdom eller og vi. Udi eders Kirker tvinges og nødes eller købes til nogle fattige og vanvittige Mænd til at raabe og skrige fraa Morgen en aarlige og indtil høgt paa Middagen det, som hverken de eller andre forstaa og ingen af Almuen kan svare Amen til imod Sancte Povels aabenbarlig Lærdom udi forskrevne 14. Kap. udi det første Sendebrev til de Korinthier. Des imellom ligge vore Prælater og Kanoniker (hvilke for saadanne nødder, tvingder og af Menniskerner mod Guds Ord optagen og paafuldend Tjeneste opbære stor og mögen Rente) udi en blød og varm Seng, til saa længe at Gyriigheden stinger dennom, og de fornemmer, at Ottesang er paa det næste ude, at man skal sjunge Benedictus, da opstaa de og gaar til Kirken og hente deris daglige Penninger¹⁾.

Udi vor Kirke ringis aarlige Morgen fem slaar om Vinteren udi en Kirke, udi de to andre straks seks slaar, og tilhobekommer da der, hvis Hjerter Gud opvækker til at læse, sjunge og love den almægtigste Gud, endrægtelig tilhobe paa det Tungemaal de kunne forstaa og faa Lærdom af. Og derefter sker der en Prædiken, udi hvilken de formanet til en retsindige Tro til Gud, en kristelig Kærlighed til deres Jevnkristen, Taalmodighed udi Nød, Modgang og saadanne kristelige Væsen. Siden høgtmere paa Dagen ringes der til Høgmessen og Prædiken, hvor ogsaa tilhobekommer endrægtelig den menige Almue, unødder, utvingder, ukøbt hertil, intet Løn derfor begærendes eller ventendes udi nogle Maade men af frit velvilligt og kærligt Hjerte til at takke, love, prise den almægtigste Gud for sine Velgerninger, at bede om hans Naade, at høre hans velsignede Ord, Verdens Forfængelighed, den evige Glædes og Livs Forjættelse, Helvedis forfærlige Ild og Pine, hvilke kundgøres udi Messen, til at annamme hans Legoms og Blods høgværdige Sakramente til en kristelig Tros

¹⁾ Distributiones in choro. Se L. Helveg: De Danske Domkapitler. S. 40.

Bestyrkelse og Sjælens Hugsvalelse og des imellem ikke forglemmes de fattige og arme Guds levendis Tempel. Men hver efter sin Formue hjælper og styrker dennom med sin Almisse, naar der omgaas med Tavler. Og hvis vor Præst læser og sjunger, det forstaa vi alle og sjunge der Amen til, ligesom Sancte Povel haver os lært. 1. Cor. 14, og naar han enten sjunger eller læser, hør is der intet Skurl [eller] Usame iblandt vor Almue, men staa de alle tiendis og ydmygelige tilhørendis, hvis han beder Gud om for dennom, og gøre de det samme hver med sig udi sit Hjærte, saa at de sige Amen, naar han beslutter sin kristelige Bøn eller Lovsang til den almægtigste Gud. Desligeste om hellige Dage efter Middag, straks 12 slaar, savnes [o: samles] de atter igen udi stor og endrægtelig Kærlighed til at love, prise og bede Gud for sin Naade og saa at høre Prædiken og aandelig Psalmer og Lovsang. Saadan et Regimente have vi her udi Malmø. Nu lader jeg enhver Mand dømme her paa og sige, hvem af os, I eller vi, gaa den apostelske Lærdom, Befalning og Skik næst.“

Dette falder godt i Traad med, hvad Peder Laurensen allerede Aaret før havde skrevet i sin Redegørelse for den malmøske Reformats:

„Vi ville det sige, som sandt er, at en fattig Mand, Dreng eller Pige, der sidder paa en Møgvogn og sjunger de 10 Guds Budord eller anden Lovsang af Skriften, Gud til Lov, at han eller hun er bedre og mere agtendis for Gud end mange Præster, Munke eller Kanniker, der staar fra Morgen og til Aftenen knurrendis og raabendis uden ret kristen Tro og Gudelighed, intet agtendis, hvad de sige, sjunge eller læse.“¹⁾

Denne syngende Dreng paa Møgvognen vender Peder Laurensen ofte tilbage til. Det har vist været et af hans staaende Argumenter. Iøvrigt er hans Grundsætning denne:

„Hvor Almuen kan sjunge og med Klerkene love Gud, der maa og skulle de det gøre. Hvor de det ikke kunne gøre, da maa Klerkene sjunge. Da skal dog hver lægge Vind

¹⁾ Malmøbogen Fol. 23.

paa at lære almindelige at love Gud i Forsamling paa det Maal, de kan forstaa og forbedris af.¹⁾

Povl Helgesen er i og for sig ikke helt afvisende overfor visse Forandringer i det gamle, men det, som man havde indført i Malmø og andre Steder, frastødte ham. Man læse hans Gensvar af 1530 til Peder Laurensen:

„Hvis Bogen fremdeles berømmer sig af den danske Messe og hendes Frugt, er ikke andet end Ord og Tale, som lade sig altid sige. Den Sæd er ny og haver en stakket Alder, thi kan man derom endnu tale en føje Ting; men hvore frugtsommelig samme Sæd kan være, ville vi tilspørge, naar Handelen bliver ældre.

Dog at Sanctus Paulus haver sagt: „Hvore kandtu sande med hannum og sige Amen til hans Tak og Lovsang, nar du ikke forstaa hannum, ej vedstu heller Røstens Kraft han taler med,“ — der er da møget aflagt for Tidsins Lejlighed og Misbrug Skyld, der de hellige Apostele havde skicket og indsæt og særdelis i saadanne Stykke Handel og deris Lige, der snarlige misbrugis og komme udi onde Vaaner. Den Tid, kristne Folk vaare faa og aandelige og af rene Hjerter inderlige og gudelige, da sjunge de alle med endrægtige Stemme, som de vaare udi Gudelighed og Mening ensindige. Men siden Hoben blev stor, forsamlet af mange vilde Sind og Hoved, da hørte man Raab og Skraal og aldeles ingen gudelig Endrægtighed; og fordi er det skellige skicket, at nogre faa Klerke, der til synderlige lærte, skulle nu skikkelige sjunge Gud Lov og Ære udi sine Tempel og dermed opvække den menige kristen Mand ikke til Raab og Raseri men til et hjerteligt Lov og Taksigelse, som des mer anses af Gud, at det er hemmeligt udi Hjertet men dog gudeligt og retsindigt. Dersom sanctus Paulus nu borte, hvore der sjungis udi de lutherske Forsamlinger, baade af Kvinder og Mænd, Unge og Gamle, da skulde han det saare laste. Vilde han ikke tilstede, at Kvinder maatte tale og spørje udi noget kristen Forsamling,

¹⁾ Malmøbogen Fol. 24.

møget mindre skulde han det lide, at de skulde kvæde udi samme Forsamling med et klingende Stemme. Det som samme Paulus siger, at naar En haver talet et fremmed Tungemaal, da skal en anden med Underskede det forklare, som Præsten det nu gør, naar han prædiker Læst og Epistel, der Dagen tilhøre, saa kan det og gøris med hvis andre Bønner og Sang, som brugis udi Messen og andet Guds Lov. Ikke kan det heller saa udsættis paa almindelig Tale, at det haver jo endda en anden Forklaring behov hos den menige simpel Mand¹⁾*.

Da Povl Helgesen 4 Aar senere skrev sin korte Undervisning til en kristelig Forening og Forligelse (Roskilde 1534), stod han i denne Sag endnu paa samme Standpunkt:

„St. Paulus vil, at Kvinder skulle ikke tale i Kirken men være kværtavse og i Stilhed. Og den danske Messe tværtimod giver dennem Aarsage ikke alsomeneste at tale men ogsaa at kvæde med et klingende Stemme, hvorudaf manges Sind og Hjerter røres mer til syndige Tanker end til nogen Gudelighed, og hvorfore mange mer komme til Kirken end for Guds Skyld... Er det mod St. Pauli Ord, at Kvinder tale eller spørge udi kristne Forsamlinger, meget mer er det imod hans Bud, at de kvæde og klinge med de Noder og Lader, som mer have Fanzun efter Springeviser end hellige Salmer og Lovsang. Skulde det samtykkes, den menige Mand til Vilje, at noget skal synges paa Danske enten fore eller efter Messen, Messen aldeles uforvandlet, da skulde de skikkes dertil, som kvemme ere, baade af Røst og Kunst, paa det kristne Tempel skulle ikke kave Skraal og Vraal for skikkelig og gudelig Sang og Kvædskab“²⁾.

Det er Spørgsmaalet om Sømmelighed, der væsentlig er Parterne imellem. At Sangen til Tider har været mangelfuld, kan skønnes af Formaningen i Gudstjeneste-Haandbogen af 1539 (efter Sprogformen at dømme af Fr. Wormordsen):

¹⁾ Povel Eliesens Danske Skrifter ved Secher. I. S. 385.

²⁾ Anført efter D. d. Psdigtn. Bidrag til en Dansk Psalmehist. S. VIII.

„Og sjunge sig ingen i Kirken uden dem, som vel kunne og en god Røst have, at vor hellige Lovsang ikke skal vendes om og synes at være galet ag drukket Folkes Vraal og Skrig; der os Gud naadeligen fore bevare! Naar vi os men ærligen og tilbørligen skikke, skulle vi intet agte, hvad Guds Ords Hadere og Forfølgere om os sige. De kunne ikke elske os, derfor kunne de intet godt tale om os, ikke gøre de det end heller“.

Imidlertid er det ikke blot den slette Sang, der støder det gamles Mænd, men lige saa megef Visemelodierne, der blev populære i Modsætning til den gamle Kirkesang, som Menigheden daarlig kunde magte. Der har aabenbart i saa Henseende været dobbelte Bestræbelser blandt de evangeliske i Danmark, og bl. a. ser vi Hans Tavsens sysle meget med at skabe danske Tekster til gamle Kirkemelodier. Bugenhagen fraraadede 1539 i sit udførlige Sendebrev til de danske Superintendenter¹⁾ Brugen af latinske Melodier til danske Sange og tilraadede i Steden at lade dygtige Musikere i København komponere nye Melodier.

Men hverken Manglerne ved Menighedernes Synge-
maade eller Melodiernes Karakter var dog de virkelige
Grunde til Uviljen. Nej, al denne Menighedssang var en
Del af »Luthers Digt« og næsten den farligste, fordi den
af sig selv gjorde Proselyter. Derfor ser man det alt
sammen næsten som et personligt Angreb, — som i
»Munkens Klage«:

„Af Dybsens Nød“ den Salme saa skøn,
er digtet af David hin bolde
og ikke af Dadlere eller unyttuge Folk,
som ondt føre udi deres Skjolde.

¹⁾ Ny kirkehist. Sml. III. S. 473 f. Bugenhagens Briefvechsel, hrsg.
v. Vogt, Stettin 1888. S. 183.

Nu sjunges hun om oprigtige Folk,
dennem dermed at bagvaske.
Dog hver bliver vel den, han er,
for alle Pladre-Taske¹⁾).

Samme Forfatter synes at være vred over, at Salmerne er anonyme:

Det var vel Ret og burde vel ske,
at hver, som sligt vilde digte,
at de deres Navne lod sætte der udi,
at hver Sandhed kunde besigte.

Vi kunde nu bag efter — af andre Grunde — ønske det samme. Forfatteren har imidlertid kun den Trøst:

En Fogel den kindes paa Federn sin
og Æsel paa Øren hin lange,
saa gør og Skalken paa Ord og Digt,
som stedse fra hannem mon gange.

Trods Munkens Vrede kan man dog egentlig ikke sige, at Polemiken optager nogen stor Plads i de evangeliske Kirkesalmer. I Messe-Embedet er der ingen Polemik, og i Salmesamlingen af 1528 (A.) er der egentlig kun Nr. 15 efter Luther. Den er Ps. 12 «til at sjunge om det hellig Evangelii Fremgang» og taler om Guds Tjeneres Fjender:

De lære idel Falsk og Svig,
hvad deres Visdom paafinder.
Deres Hjerte er ikke samdrægtelig
til Guds Ord at forkynde.
Den ene vil dette, den anden vil det,
bedrage os med Menneskens Sæt
og sjunes dog hellig udvortes.

Under Datidens Forhold har man selvfølgelig sunget og hørt disse Ord med tydelig Adresse. Men i og for sig er de ikke fjernt fra den hebraiske Salmes Ordlyd.

¹⁾ Bruun: Viser fra Reformationstiden. S. 57.

I Arvid Pedersens Samling med dens mere private Præg er Forholdet noget anderledes. Heri findes der flere Viser, som egentlig ikke er Kirkesange men Tidsdigte. Saaledes Ludv. Hailmann's »*Lover Gud, I fromme Kristne*«, der slet ikke findes i de tyske Salmebøger. Den handler ligefrem om Luthers Fremtræden:

Gud haver nu af sin Naade
 opvækt en kristen Mand.
 Guds Ord monne han fremdrage;
 dermed beviser han,
 at vi, som kaldes Kristne,
 have længe faret vild,
 til alt godt været visne.
 Det vaar vore Lærefædres Skyld.

Disse Lærefædre har gaaet Djævelens Ærinde:

Derpaa skal man dennem mærke,
 som Djævelsens Lærdom følge.
 at de ville altid gerne
 have deres egen Vilje
 og følge deres eget Sinde
 og Menneskens Lærdom falsk.
 Guds Ord ville de ej nemme,
 det er dennem beskt og hvast.

De holde mer af deres Vane
 og gamle Fædres Digt
 end af Guds Ord det sande
 og Gud Faders hellige Skrift,
 som evig Tid haver været,
 dog sige de, at det er nyt;
 Guds Ord have de forladet,
 Djævlens Lærdom til dennom byt.

De klæde Stok og Stene
 og holde besynderlige Dage.
 Dermed ville de Gud tjene
 og derfor Himmerige have.

De fattige lade de fryse
og lide Hunger og Nød.
Gud bød, vi skulde dennom spise,
hans Bud vi intet skøde¹⁾).

Ogsaa Hans Sachs's to Viser (Nr. 16 og 19) er direkte polemiske, ligesom Markgrev Casimirs Vise til Dels kan siges at være det.

Den jydsk Aftensang har selvfølgelig i sit Anlæg noget, som en Katholik vilde se et Angreb i, men i sig selv er den ikke et Angreb men en Tak for, at Sandheden er bleven aabenbaret.

Naar vi betænker, hvilken Stridens Tid det var, og hvor haarde Sindene var i de Tider, maa vi snarest sige, at det polemiske Element er lidet fremtrædende i de danske Viser, man indsatte i Gudstjenesten. Det er virkelig Gudsdyrkelse, man har villet, med Bøn og Bekendelse og Bod. Hans Tavsens har selv siden givet Grundsætningen, idet han i Postillens Forklaring til Epistelen paa 5. Søndag efter h. 3 Konger anbefaler Brugen af Sange, Salmer og aandelige Viser, — »saa dog, at samme Viser og Sange blive aandelige og intet andet lyde end idel Guds Lov og Taksigelse, at de enfoldige Kristne, som dennom høre, ej mue beskæmmes og forarges deraf men have Lyst og aandelig Glæde med sand Opbyggelse der udaf udi Troen og ret Gudelighed.«

Hans Tavsens Salmebog.

Hans Thomesen siger i sin Salmebogsfortale om Hans Tavsens: »Og lod han den danske Salmebog udprentes forbedret i det Aar etc. 1544.«

Hans Thomesen stod selv i nært Forhold til Hans

¹⁾ skøtte — agte.

Tavsens i Ribe, saa at Efterretningens Rigtighed ikke kan betvivles. Endvidere følger det af Sammenhængen, at H. Thomesen mener en Salmebog, der var en Efterkommer af Malmø-Haandbogen og formentlig præget af en hel Del af dens Egenheder. Endelig nævner han ikke nogen senere Omredaktion af »den danske Salmebog« før den, hans historiske Oversigt er Fortale til. Man maa da gaa ud fra, at der har været en enkelt Salmebog, som i det nævnte Tidsrum har hævdet sig som den eneste, saa at der uden videre kan tales om »den danske Salmebog«.

Nu er Forholdet virkelig det, at fra samme Tidsrum haves der en Række forskellige Udgaver af en og samme Salmebog, som er en stærk Omarbejdelse af Haandbogen fra 1533. Den ældste bevarede er fra København 1553 (trykt hos Hans Vingaard), de øvrige er fra Lübeck.

Jeg synes, at de ydre Vidnesbyrd taler stærkt for, at denne Salmebog da er Hans Tavsens. Det skal senere paavises, at der ogsaa i Indholdet er Spor af Hans Tavsens Haand¹⁾.

Salmebogens Titel er i Lübeckerudgaverne noget forkortet. I den københavnske Udgave²⁾ er den følgende:

„En Ny Psalmebog medt flere Psalmer oc Christelige oc Aandelige loffsang met Collecter oc Bøner som icke ere tilforne Prentet i de andre Psalmebøger, vddragne aff den Hellige scrifft.

¹⁾ Allerede i »Den danske Salmedigtning« er det hævdet, at denne Salmebog er Hans Tavsens, og det er ret almindeligt accepteret som mere eller mindre sikker Formodning. Dog ser man, at Chr. Bruun nøjes med at sige om Hans Tavsens Salmebog: »Intet Eksemplar af denne har været kendt i umindelige Tider«. (Aarsberetn. fra d. St. kgl. Bibl. II. 362), og Dr. A. Chr. Bang betegner den blot som »sporløst forsvunden« (Den norske kirkes historie i reformations-aarhundredet. 1895. S. 15). En nærmere Undersøgelse og Begrundelse er derfor næppe overflødig.

²⁾ Denne haves fuldstændig i Karen Brahes Bibliotek. Det St. kgl. Bibl. har i Bibliotekets danske Samling 1. Ark (Titelblad og Kalendarium) og i Hielmstiernes Samling et Eksemplar, hvoraf der mangler nogle Blade i Begyndelsen og i Slutningen.

Oc met en Euig Kalendarium ath finde naar Ny tendis i
huer Maanet met sine taffler til alle Rørlige fester Gud til
loff oc ære alle Christne Menniske til nytte och gaffn.

Københaffn. M. D. Liii.

Bogens Indhold og Ordning kan ses af følgende Over-
sigt, der saa vidt muligt gives med Bogens egne Ord:

Kalendarium og Fortale (begge Chr. Pedersens fra 1533)

Advent. 3 Salmer.

Jul og Kyndelmisse. 15 Salmer.

Faste. 8 Salmer samt Lamentationes, som læses efter Kære-
Søndag¹⁾.

Til Paaske. 12 Salmer.

Til vor Herres Himmelfærd. 1 Salme.

Til Pingetz-Dag. 6 Salmer.

Til Hellig Trefoldigheds Søndag [og Trinitatistiden]. 28 Sal-
mer, væsentlig Davids.

Den Aftensang, som i Jullend sjunges.

Blandede Salmer. 34 Salmer.

Det hellige evangeliske Messe-Embede med nogle skønne For-
maninger til Folket. Paa det ny korrigeret og forbedret.

Alle Søndagers og Højtiders retskafne Kollekt og Bønner.

Disse aandelige Viser og Lovsang, som her efter følge, vaare
aldrig prentede i Danmark tilforne. 11 Salmer.)

Nogle dejlige og trøstelige Bønner.

12 tilføjede Salmer.

18 latinske Hymner, Responsorier o. lign.

Oversigten viser, at vi allerede har med en gentagne
Gange øget Bog at gøre. Kollektssamlingen har uden Tvivl
været den oprindelige Salmebogs Afslutning. Alt, hvad der

¹⁾ 6 smaa Stykker af Begrædelsernes Bog 2,13; 3,22—24; 2,14;
3,40—42; 4,22; 3,19—21. Kære-Søndag er 5. Sønd. i Faste,
hvortil Mariæ Bebudelsesdag nu er henlagt.

gaar forud, er anonymt, medens Tillægene har Forfatterangivelser ved de fleste Salmer.

Ser man nærmere paa den saaledes begrænsede Bog, da bestaar den for Salmernes Vedkommende væsentlig af Stoffet fra Haandbogen 1533. Kalender og Fortale er tagne derfra. Overskrifterne over den jydsk Aftensang (Antifoner nævnes før Salmer!) og over Messe-Embedet, samt Salmerne i dette sidste viser ogsaa Afhængigheden. Paa den anden Side er der sket en fuldstændig Omordning af Stoffet uden for Messe-Embedet. Det sidste Spor af Salmesamlingens oprindelige Formaal, at være en »Tide«-Haandbog, er udslettet. Visen til Ottesang er bleven staaende som Nr. 1, men som Adventssalme.

Da man maa formode, at Hans Tavsens Udgiveren, har Behandlingen af den jydsk Aftensang sin Interesse. Den bekræfter Formodningen. I Haandbogen 1533 fremkom den som et Tillæg. Et Par af dens Salmer fandtes i selve Salmebogen, og til dem var der kun korte Henvisninger. I vor Salmebog er den derimod omhyggelig restavreret. De paagældende Salmer er indsatte paa deres Plads i Aftensangen og findes i Salmebogen kun her og ikke, hvor ellers deres systematiske Plads kunde være. Slutningskollekten i Aftensangsheftet af 1529 er anbragt som Afslutning paa Aftensangen. En saadan restavrerende Omhu netop for dette Stykke synes mig at være et ikke ringe Vidnesbyrd for, at det har sin Rigtighed med, at Hans Tavsens er Bogens Udgiver, og at vi her har den af H. Thomesen omtalte Salmebog af 1544.

Paaskeafsnittet i Salmebogen bærer ogsaa ret tydeligt Vidne om, at Hans Tavsens Haand har været der. Baade i den jydsk Aftensang og i Salve Regina (S. 253) har vi set Prøver paa hans Lyst til at sammenstykke Sangrækker til en liturgisk Gudstjeneste. Paaskeafsnittet viser Blad 28—34 den samme Stræben. Her er en Paaskegudstjenestes Linjer optrukne, og i de Stykker, der er givne, er alt det nye — efter H. Thomesens Vidnesbyrd —

af Hans Tavsens. Introitus er Hans Tavsens *Kristus, som for os hid til Jorderig kom*. Derefter følger *Kyrie*, som — for at alt det for Paasken særegne kan staa paa sin Plads her, — forekommer to Gange i Salmebogen (Blad 29 og 99). De almindelige Led Gloria, Kollekt og Epistel staar her selvfølgelig ikke, men derefter følger Gradual: *Guds Engel klar og hvid af Himmelen fo'r*, af Hans Tavsens, Sedit Angelus (A. 24) og Sekventsen *Jesus Kristus for os offret med Krist stod op af Døde* (se foran S. 43). Som Kommunionssalme foreskrives: *Krist laa i Dødsens Baande*. Derpaa følger en Del andre Salmer til eventuel Brug.

Man kan ikke frigøre sig for Indtrykket af her at spore Hans Tavsens liturgisk ordnende Haand, samtidig med at dette Spor atter er et Træk til hans Karakteristik i denne Henseende. Han har aabenbart stærkere end hans Samtidige lagt Vægt paa Gudstjenestens liturgiske Rigdom i gammel Stil.

Den samme Omhu for det liturgiske aabenbarer sig i Behandlingen af Messe-Embedet i Salmebogen. I Mod-sætning til Messe-Haandbogen fra Lunds Stift af 1539 har det bevaret alle Led af den oprindelige Malmø-Messe og egentlig med Tilbøjelighed til at gøre Messen endnu mere liturgisk rig. Præfationen er indsat foran Nadveren som noget, der hører fast til, og Forskrifterne om Sekventser efter Halleluja er meget udførlige og gaar ud over, hvad Ordinantsen foreskriver.

Søndagskollekterne er af samme Kilde som Kollekterne i Messe-Haandbogen 1539, idet de er Oversættelser af Missalets latinske. Men Oversættelsen er en anden og gennemgaaende en bedre. I sin Alterbog 1556 har P. Palladius paa faa Undtagelser nær benyttet Salmebogens Kollekter. I Slutningen af Trinitatistiden har han dog bearbejdet enkelte af dem¹⁾.

¹⁾ I Martin Einarsons islandske Haandbog 1555 findes Salmebogens Kollekter uforandrede i islandsk Oversættelse.

I Forhold til den elleve Aar ældre Haandbog indeholder denne Salmebog følgende nye Salmer:

1. *Benaade os, o Herre Gud.* — Slutning paa Kollektssamlingen med Overskrift: Denne Sang skal sjunges til Gud altmægtigste om Fred og Beskærmelse. — Efter den gl. Antiphona de pace af 2. Kong. 20,19: Da pacem, domine. Slgn. Luthers Forle os med Fred naadelig, og J. Sadolins Katekisme 1532, Nord. Tidsskr. f. chr. Theol. III. S. 227.
2. *Den ypperste Højtid og store aandelige Glæde.* — 1. Vers af Festum nunc celebre, foreskrives i Messe-Emb. som Sekvents „fra vor Herres Himmelfærd til Pingetz-Dag“¹⁾.
3. *Den signede Dag er vos beted.* — Gl. dansk Overs. af Dies est lætitiae.
4. *Det hellige Kors, vor Herre selv bar.* — Gl. dansk Sang (ved Korsbyrd?), rettet af Morten Hegelund. Sekvents i Dimmel-Uge.
5. *Det hændte sig Esaje Profet.* — Luthers: Jesaja dem Propheten das geschah, 1526, slgn. Esaja den Profete monne det saa gaa, Hdb. 1533.
6. *Dies est lætitiae.* — Staar sammen med: Den signede Dag er vos beted.
7. *Engelen indgangen til Jomfru Maria.* — J. Sadolin. D. d. Psd. Nr. 43.
8. *En vis Tale er denne her.* — 1. Tim. 1.
9. *Guds Engel klar og hvid af Himmelen fo'r.* Gradual i Paaske af Hans Tavsén.
10. *Grates nunc omnes reddamus.* — Sammen med sin Overs.: Nu lader os alle takke Gud, vor Herre. A. 18.
11. *Hvi storme og fnyse de Hedninge saa* — Ps. 2.

¹⁾ Det er altsaa ikke rigtigt, at den først skulde forekomme i Udg. 1556. (Skaar: Norsk Salmehist. II, S. 137). Mon det ikke er et middelalderligt dansk Vers ligesom Krist stod op af Døde? Den latinske Hymne skal synges »med dette hendes ene Vers paa Danske«. — »Denne maa og sjunges samme Tid til dansk Aftensang mellem hver 1.—2. Vers i Hymnen«.

12. *Kommer, vi ville love Herren.* — Ps. 95. Prosa. Chr. Pedersens Oversættelse med nogle Smaarettelser.
13. *Kriste, du est baade Ljus og Dag.* — *Christe qui lux es et dies.* Gl. dansk. Se D. d. Psd. Nr. X. og 143.
14. *Kriste, du est Dag, Ljus og Salighed.* — Samme, efter Wolfg Meusslin 1526: *Christe, der du bist Tag und Licht.*
15. *Kristus, som for os hid til Jorderig kom.* — H. Tavsens (efter Latin?). Introitus i Paasketiden.
16. *Mit Hjerte opgav et lystigt Ord.* — Ps. 45.
17. *Nu lader os takke og love.* — „En kristelig Vise og Digt“, se D. d. Psd. Nr. 215. Det er ikke nogen Salme men en Vise om Reformationen.
18. *O Gud, giv Agt paa at frelse mig.* — Ps. 70, Prosa. Chr. Pedersen.
19. *O hellige Skaber og Fader kær.* — Conditor alme siderum.
20. *O Herre, frels mig og døm min Sag.* — Ps. 43. H. Sachs: *Richt mich Herr und führ mir mein Sach.*
21. *O Herre Gud i Himmerig, hvo skal bo i dine Lejre.* — Ps. 15.
22. *O Stjerners Skaber i himmelske Hus.* — Conditor alme siderum.
23. *Se velsigner nu den Herre Gud.* — Ps. 134. Rimede Linjepar.
24. *Vel er den Mand, som vandrør ej.* — Ps. 1. Andreas Knöpken 1526: *Wohl dem, de nicht recht wandren werth.*
25. *Verdens Vælde med sit Bælde.* — *Regnum mundi: Responsorium* til Nr. 14.

En Del af disse Salmer maa vel tænkes allerede at have staaet i Malmø-Haandbogens senere Udgaver. I øvrigt er Oversættelserne fra Tysk ikke saa fremherskende heri som tidligere. Man mærker ogsaa en voksende Tilbøjelighed til at tage Fortidens Arv op. Foran »Dies est lætitia« og »Den signede Dag er vos beted« læses følgende Bemærkning:

„Disse gamle Sange have vi her og sat, at hver maa se, at der haver været fromme Kristne midt udi den Blindhed og Vildfarelse, som vi vaare udi, og have dog været opholdne ved Guds Naade udi Kristi sande Bekendelse.“

Ad denne Bane gik Hans Thomesen videre. Hans Tavsens var hans første Vejleder i Arbejdet med Salmerne, og Tilskyndelsen ogsaa i denne særlige Retning er maaske udgaaet fra ham. Denne Pietetsytring med dens Forstaaelse af, at Reformationen ikke var noget nyt men det gode gamle, den hører sikkert med til en ret Karakteristik af »Fænnikedrageren for alt Lutheriet i Danmark«. Hans stadige Syslen med de middelalderlige Forbilleder for Gudsdyrkelse, hvorom ogsaa H. Thomesens Salmebog bringer Vidnesbyrd¹⁾, karakteriserer ham ikke som den radikale Omvæltnings Mand.

At Hans Tavsens er bleven Salmebogens Udgiver, betyder vel næppe, at han har faaet Arbejdet overdraget som et offentligt Hverv. Bogtrykker Hans Vingaard købte Chr. Pedersens Trykkeri, hvorved vel dennes Tryksager tillige blev Hans Vingaards Forretnings-Artikler. Salmebogen har vel været her iblandt. I al Fald er den trykt med Chr. Pedersens Typer²⁾. Bekendtskabet fra den Tid, da H. Vingaard var Bogtrykker i Viborg, kunde da være en naturlig Anledning til, at Hans Tavsens fik Udarbejdelsen af en ny Udgave i sin Haand. Han var jo i sig selv en af dem, der var nærmest til det.

Tillægget 1553 adskilles ved en Samling Bønner i to Afsnit, hvilket vistnok betyder, at der her foreligger Tilføjelser fra to forskellige senere Oplag, saa at vort Oplag i det mindste er det tredje. I de senere Lübecker-Udgaver er Bønnerne flyttede hen bagerst i Bogen, saa at Uregelmæssigheden er hævet.

¹⁾ D. d. Psdigtn. Nr. 38.

²⁾ Aarsberetn. fra det St. kgl. Bibl. II. S. 322.

I Tillæggets første Afsnit findes der følgende 11 Salmer, som vel allerede er trykte i Fyrrerne:

1. *Jeg raaber til dig, o Herre Krist.* — Joh. Agricola 1529: Ich ruf zu dir, Herr Jesu Christ.
2. *Dig takker jeg, kære Herre.* — Kohlross 1535: Ich dank dir, lieber Herre. Nu nylige fordansket af Johannne Trugelli¹).
3. *Velsignere, ja det skal Herren gøre.* — Benedicite Petri Ryani Borchsmidt.
4. *Lader os nu alle vor kære Fader takke.* — Gratias under de samme Noder.
5. *O Gud, din Godhed takke vi.* — Et andet Gratias. Efter Nic. Boie 1541: O Gott, wy danken diner Güde.
6. *Uden Herren opholder vort Hus og Gaard.* — Ps. 127. Antagelig efter Burckart Waldis 1527: Wo Gott nit selbs das Haus aufricht. Skaar I. S. 527.
7. *O Gud, vi takke og love dig.* — Et Gratias at sjunge efter Maaltid C. S. S. Efter Nic. Boie 1541: O Gott, wy danken diner Güde.
8. *Hjælp Gud, at jeg nu kunde.* — Nu nylige fordansket. H. Müller 1524: Hilf Gott, dass mir gelinge.
9. *Jesus paa Korset stod.* — Joh. Böschenstein 1515: Da Jesus auf dem Kreutze stund.
10. *Af Adams Fald er plat fordærvd.* — Lazarus Spengler 1524: Durch Adams Fall ist ganz verderbt.
11. *Et godt beraad velbetænkt Mod.* — Vistnok svensk.

Tillæggets andet Afsnit, efter Bønnerne, har nedennævnte 12 Salmer, som maaske først er trykte i 1553. Det ligger i al Fald nær at formode, at Nr. 12, Hans Tavsens Fordanskning af Moses' Sang, kan være bleven til først paa Aaret 1552, da denne Sang forordnedes til Tekst for 3 Bededage²). Oversættelserne af de to Sange fra Mose-

¹) Se H. F. Rørdams Oplysninger i Kh. Sml. 3. R. 4. B. S. 459 f., som maaske kan gælde denne Jens Truelsen.

²) Scharling og Engelstoft: Theologisk Tidsskrift 4. B. 2. H. S. 179.

bøgerne, der afslutter Samlingen, er i al Fald yngre end 1550, thi Teksten i dem er bleven til ved en stærk Gennemrettelse af Oversættelsen i Hans Tavsens De fem Mosebøger (1535). Rettelserne er imidlertid næsten uden Undtagelse laante fra Christian den Tredjes Bibel (1550). Man faar det Indtryk, at Hans Tavsens ikke rigtig har kunnet finde sig i, at hans Oversættelse skulde skydes til Side. Da nu et Stykke af Mosebøgerne forordnedes til Bededagstekst, har han gennemset sin Oversættelse fra 1535 og ladet den reviderede Tekst bruges i sit Stift og endelig have i Salmebogen.

1. *Fader vor udi Himmerig.* — Luther 1539: Vater unser im Himmelreich.
2. *Gud Fader udi Himmerig, Guds Søn.* — En Litanía paa Danske med de Noder: Fader vor udi Himmerig. Efter Johan Freder 1545: Gott Vater in dem Himmelreich.
3. *Et Barn er fød i Bethlehem.* — Oversættelse af Puer natus in Bethlehem og Luthers Vom Himmel kam der Engel Schaar (1543). D. d. Psdigtn. Nr. 155.
4. *O almægtig evige Gud.* N. E. (D. d. Psdigtn. Nr. 214 gætter paa Nicolaus Esberni Palladius).
5. *Nu lader os hans Legome begrave.* — Mich. Weisse 1531: Nun lasst uns den Leib begraben, efter bøhmisk af Lucas Pragensis.
6. *Herren hør' dig Bøn i din Modgangs Tid.* — Ps. 20. H. Spandemager 1537 (Th.)
7. *Af Englekor hidkommer jeg.* — H. Tavsens efter Luther 1535: Vom Himmel hoch da komm' ich her.
8. *Jeg takker Herren af ganske Hjerte.* — Ps. 111 at sjunge, naar man annammer Sakramentet. Fordansket af M. Hans Taussen (syngelig Prosa.)
9. *Nu begynde vi at kvæde.* — En Vise om de Kristi Martyrer, som i Brussel bleve brænde af de Sofister udi Løwen, Aar 1533 (!) Mart. Luth., fordansket af M. Hans Taussen. — Luther: Ein neues Lied wir heben an (1523).
10. *Forgæves er alt Arbejde og Kost.* — Ps. 127. Vergebens

- ist all Müh und Kost (urigtigt tillagt Luther, muligvis af Laz. Spengler, 1534). Fordansket af M. Hans Taussen.
11. *Jeg vil sjunge Herren*, thi han haver hæderlige handlet.
2. Mos. 15., fordansket af M. Hans Taussen. Prosa.
 12. *Giver Agt herpaa, I Himle.* — Moses' Sang, 5. Mos. 32, fordansket af M. Hans Taussen. Prosa.

Disse Tillæg maa man vel snarere tilskrive Bogtrykkeren i København end Biskoppen i Ribe, men paa den anden Side er Hans Tavsens Bidrag i dem saa rigelige, at man dog ledes til at tænke sig, at Hans Vingaard har vedligeholdt Forbindelsen med Hans Tavsens og ved hvert forestaaende Oplag har erkyndiget sig om, hvor vidt der var noget nyt at tilføje.

Om det latinske Tillæg har hørt til Hans Tavsens oprindelige Salmebog af 1544, lader sig næppe besvare. Det indeholder tre Sange af Herman Bonn (1528 Opdrager for Hertug Hans d. æ., 1530 Rektor og 1531 Superintendent i Lübeck, død 1548). De er følgende: »*Rex Christe, omnes in te laetamur*« (Regina coeli, correctum), »*Christus pro nobis passus est*« og »*Quando Christus ascenderit*«. Alle tre findes de først trykt i »Ein schön Geistlick Sangböck. Dorch Christianum Adolphum Nystadensem«, Magdeborch 1542. Hans Tavsens kan altsaa godt have kendt dem 1544. Pladsen bag efter Tilføjelserne synes dog nærmest at betegne det latinske Tillæg som en senere Forøgelse af Bogen.

Som før bemærket er der bevaret ikke saa faa senere Oplag af denne Salmebog med dens Tillæg. De er alle fra Lübeck og vel at regne for Eftertryk. Formatet er ganske lille, for at Bogen kan være bekvem at føre med sig. Efter Salmebogen følger tre selvstændige Smaabøger: 1. Evangelia og Episteler (efter Hans Tavsens Postil), 2. En liden Catechismus. D. Mart. Luth. (P. Palladius' Enchiridion). 3. Vor Herres Jesu Christi hellige Døds og Pinsels Historie samt Hierusalems jemmerlige og ynkelige Forstyring og Ødelæggelse (efter Hans Tavsens og P. Tidemand).

Den sidste Bog mangler i nogle af Eksemplarerne, men vistnok kun fordi disse er defekte. De bevarede Udgaver er følgende:

- a. En Ny Psalme Bog, met en Kalendario, Christelige oc Aandelige Loffsange, Collecter oc andre skøne Bøner aff den Hellige Scriftt, som Registeret vduiser. Lybeck 1556, Jørgen Richolff (til Dels trykt allerede 1555, fuldstændigt Eksemplar med alle Tillæg i Universitetsbibliotheket).
- b. Samme Bog, optrykt Side for Side. Lybeck 1558, Jørgen Richolff. (Til Dels trykt allerede 1557. Begyndelsen mangler, Slutningen af Anhangene ligeledes; Universitetsbibliotheket).
- c. Samme Bog, optrykt Side for Side. Lybeck 1566, Jørgen Richolff. (Skal have tilhørt Biskop Hersleb, se Side 20; nu i Kgl. Bibl.; Begyndelse og Slutning mangler, men Bl. 91 findes Aarstallet 1566. Euangelia oc Episteler, som har Aarstallet 1565, er indbundet for sig selv og opstillet i Bibliothekets liturgiske Afdeling. Katekismen (1566) er havnet i Hielmstiernes Samling).
- d. Samme Bog. Lybeck 1568, Asswerus Krøger. (Titelblad og meget andet mangler, fundet som Pap i et Bogbind, Udstyrelsen er lidt flottere med smaa Træsnit; Universitetsbibliotheket).
- e. Nogle smaa Brudstykker, aabenbart af et af Asswerus Krøgers Oplag, men ikke af foranstaaende, fundet i Pap i et Bogbind. Kgl. Bibl. Fredsverset „Benaade os, o Herre Gud“ er her flyttet hen efter Velsignelsen i Messen.

Aarstallet paa et andet af Asswerus Krøgers Optryk, som nu er forsvundet, forraades for Resten ved Bogstaverne MDLX (1560), der i d. staar over et Par Bønner, hvor der oprindeligt stod D. M. L. (d. v. s. Dr. M. Luther, af Sætteren læst som MDL, 1550, og derfor rettet).

I disse Lybecker-Eftertryk er en Salme tilføjet. Efter Litaniets Fredsbøn findes Luthers: *Behold os, Herre, ved dit Ord.* Den er oversat efter den tyske Tekst, som har Justus Jonas's to Slutningsvers fra 1545¹⁾.

¹⁾ Se Skaar: Norsk Salmehist. I. 86 f.

At saa mange Oplag endnu er bevarede af en Bog af denne Art, som gjerne slides op, det tyder i Virkeligheden paa en meget anselig Udbredelse. Jørgen Richolff har kunnet trykke Oplag ved Aarsskifterne 1556 og 1558. Saaledes har han vel kunnet gøre mindst hvert andet Aar i en længere Aarrække. Derimod synes Asswerus Krøger at være »brændt inde« med sit Oplag fra 1568, siden det Eksempplar, vi har, i Materie er endt som Pap. Aaret efter kom jo nemlig Hans Thomesens Salmebog, som et kongeligt aabent Brev af 5. November 1569 gjorde til den eneste, der maatte forhandles¹⁾. Lybecker-Udgaverne af Hans Tavsens Salmebog blev dog ved at bruges, »sønderlig hos Købmænd og andre, som rejser og færdes, fordi man lettelig kan føre den med sig.« Derfor udstedtes 19. Marts 1575 et kongeligt Brev om, at Kgl. Maj.s Bogtrykker i København maatte trykke Salmebøger i liden Format med Evangelier og Episteler og den liden Catechismus Lutheri²⁾. Bevillingen er sikkert bleven brugt til at trykke Lommeudgaver af H. Thomesens Salmebog.

Hans Tavsens Salmebog havde dermed levet sin Tid og gjort sin Gerning, efter at have været den danske Kirkes Salmebog i 25 Aar. Bogen fortjente i øvrigt nok at udgives paa ny, i al Fald udtogsvis efter de samme Grundsatninger, som Haandbogen af 1533 er udgiven efter i Psalmebøger fra Reformationstiden, II. Kun det vanskeligt tilgængelige Eksempplar i Karen Brahes Bibliothek byder nu en fuldt tilfredsstillende Tekst.

Fra 1528 til 1544 er der kun 16 Aar. I Løbet af disse Aar naaede den danske Kirkesang til en foreløbig Afslutning. Af Salmebøgerne er kun den allerførste, Messe-Embedet, bevaret os i Originaludgave, men det er dog

¹⁾ Rørdam: Danske Kirkelove. II. S. 135.

²⁾ Ssteds. S. 254.

denne Undersøgelses Resultat, at vi har samtlige Hovedværker bevarede paa saa primitive Stadier, at alle Hovedpunkter i Udviklingen lader sig aflæse.

Der er ikke noget glimrende eller straalende ved denne Udvikling. Alt holder sig paa det jevne. Den Omstændighed, at Forfatternes eller Oversætternes Navne gennemgaaende ikke kan angives, lægger derhos et vist Taageslør over Skildringen. Vi maa nøjes med mere i Almindelighed at se, at der arbejdes, at der er Grøde og at der er Glæde og Taknemmelighed over denne nye aandelige Erobring. Disse beskedne Vækster er en Førstegrøde til en rig Høst, som den danske Kirke mere og mere glædes ved, og som er bleven en af dens særlige Rigdomme.
